

9 772217 700004

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Politički život

Zoran Slavujević

**Predizborno „naduvavanje“
rejtinga stranaka**

Analiza

Slaviša Orlović

**Političke posledice
izbornog sistema u Srbiji**

Ekonomija

Goran Nikolić

**Efekti recesije u evrozoni
na domaću privredu – problem
održivosti javnog duga Srbije**

Region

Drago Zajc

Preвременi izbori u Sloveniji 2011.

Javne politike

Gordana Matković

**Novčane naknade usmerene
na smanjenja siromaštva u Srbiji
– politike i dileme**

Ogled

Vladimir Vuletić

**Javno dobrokao izraz nivoa
društvene integrisanosti**

Svetska tema

Despot Kovačević

Predsednički izbori u Rusiji 2012.

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

СЛУЖБЕНИ
ГЛАСНИК

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (glavni urednik)
Prof. dr Slobodan Marković

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), prof. dr Vučina Vasović,
prof. dr Cedomir Čupić, prof. dr Ilija Vujačić, prof. dr Ratko Božović

Izvršni urednici

Zorica Vidović Paskaš, mr Dušan Spasojević, Jelena Lončar

Izdavači

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
JP *Službeni glasnik*, Beograd

Za izdavače

Prof. dr Ilija Vujačić
Slobodan Gavrilović

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Lektura i korektura

Iva Pivljaković

Odeljenje pretplate

JP *Službeni glasnik*, Jovana Ristića 1,
tel.: 011/30-60-588, 30-60-359, faks: 011/30-60-571,
e-mail: pretplata@slglasnik.com, www.slglasnik.com

Tiraž

1.000 primeraka

Štampa

Štamparija *Glasnik*

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2012,
br. 4 (mart) – . . . Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih
nauka : Službeni glasnik, 2012– (Beograd : Glasnik). – 24 cm

Tromesečno.

– Je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

04

Politički život	
Zoran Slavujević Predizborno „naduvavanje“ rejtinga stranaka	9
Analiza	
Slaviša Orlović Političke posledice izbornog sistema u Srbiji	19
Ekonomija	
Goran Nikolić Efekti recesije u evrozoni na domaću privredu – problem održivosti javnog duga Srbije	37
Esej	
Srećko Mihailović Predizborne beleške Esej na belom/nevažjećem listiću	45
Region	
Drago Zajc Prevremeni izbori u Sloveniji 2011.	55
Nenad Marković Uticaj organizacija civilnog društva na demokratsku tranziciju i konsolidaciju u Republici Makedoniji	67
Javne politike	
Gordana Matković Novčane naknade usmerene na smanjenje siromaštva u Srbiji – politike i dileme	81
Ogled	
Vladimir Vuletić Javno dobro kao izraz nivoa društvene integrisanosti	91
Svetska tema	
Despot Kovačević Predsednički izbori u Rusiji 2012.	101
Puls	
Aleksandra Krstić Multimedijalni servisi međunarodnih organizacija	109
Portret	
Miloš Marković Redžep Tajip Erdogan – Portret jednog reformatora	119
Prikaz	
Jelena Lončar Urluh Bek, <i>Svetsko rizično društvo</i>	129

Zoran Slavujević	Preelection exaggeration of party rating	9
Slaviša Orlović	Political consequences of electoral system in Serbia	19
Goran Nikolić	The effects of the recession in the euro area on the domestic economy – problem of sustainability of Serbian public debt	37
Srećko Mihailović	Pre-electoral notes – an essay on the white /non-valid ballot paper	45
Drago Zajc	Preliminary elections in Slovenia in 2011	55
Nenad Marković	Influence of civil society organisations on democratic transition and consolidation in Republic of Macedonia	67
Gordana Matković	Forms of financial assistance for poverty reduction in Serbia – policies and dilemmas	81
Vladimir Vuletić	Public good as an expression of the level of social integration	91
Despot Kovačević	Presidential elections in Russia in 2012	101
Aleksandra Krstić	Multimedia services of international organizations	109
Miloš Marković	Recep Tayyip Erdoğan – Portrait of a reformer	119
Jelena Lončar	Review: Urih Bek, <i>Global Risk Society</i>	129

Poštovani čitaoci,

Pred vama je četvrti broj časopisa *Politički život*, kojim se zaokružuje njegova prva godina. Pokrenuti jedan časopis danas i ovde ravno je *greenfield* investiciji, uz napomenu da je investicija u istraživanje i obrazovanje dugoročno plodnija. Nastojali smo da očuvamo akademski nivo, stručnost i kompetentnost, ali i otvorenost za različite pristupe i orijentacije. U tekstovima nismo izbegavali nijedno od tri temeljna područja politike, kao što su institucije, odnosno političke strukture (*polity*), politički akteri i procesi (*politics*), i rezultati i uslovi delovanja politike, odnosno politički sadržaji (*policy*). Vodili smo računa da, osim potvrđenih autora, damo šansu i mlađim kolegama koji tek treba da se afirmišu i dokažu. Sve ono što je bilo dobro, nastojaćemo da održimo. Sledeći broj će biti tematski – o izborima u Srbiji. Nakon toga posvetićemo pažnju izborima u SAD. Ono što je najvažnije – idemo dalje!

Glavni urednik
Prof. dr Slaviša Orlović

UDC 32.019.5

324

Predizborno „naduvavanje“ rejtinga stranaka

Sažetak

Autor ukazuje na manipulacije lidera stranaka prilikom saopštavanja i komentarisanja rezultata javnomnjenjskih istaživanja o rejtinzima stranaka. Predizborna kampanja za parlamentarne izbore 2012. u Srbiji ostaće upamćena po do sada nezabeleženom preuveličavanju podrške birača partijama i koalicijama od strane lidera, pa se u radu identifikuju različiti vidovi „naduvavanja“ rejtinga – od navođenja povoljnih rezultata javnomnjenjskih istaživanja i prećutkivanja nepovoljnih, preko osporavanja pouzdanosti istaživanja koja im ne idu u prilog, iznošenja netačnih podataka i (ne)korektnog interpretiranja podataka, poturanja sopstvenih procena o izbornoj podršci umesto istraživačkih nalaza, sve do pozivanja na anonimna, „unutrašnja“ ili čak i izmšljena istaživanja. Autor pokušava, takođe, da razotkrije ne samo opšte motive „naduvavanja“ rejtinga, već i konkretne motive pojedinih učesnika predstojećih izbora.

Ključne reči

Rejting stranaka, predviđanje rezultata izbora, istaživanje javnog mnjenja, izborna kampanja

* Autor je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Značaj istraživanja rejtinga učesnika izbora

Dinamičan razvoj istraživanja političkog javnog mnjenja proističe iz želje da se predvide politički procesi, da bi se lakše orijentisali u očekivanim promenama, pa je njihov osnovni cilj da istraže glasačke namere, da bi se sagledale realne šanse učesnika izbora u borbi za vlast. Ako je politika postala *business*, onda su ljudi zainteresovani da saznaju čemu da se nadaju, u kom pravcu da usmere planove za budućnost, u koju političku opciju da investiraju vreme, energiju, novac. Tu je i interes medija da privuku publiku prateći izbore kao uzbuđljivu „trku konja“ i da podrže poželjnu političku opciju. Na kraju, tu je i interes birača da angažovanjem u kampanji, donacijama ili bar glasanjem doprinesu pobjedi preferisane političke opcije, da zadovolje potrebu za pripadanjem, za identifikacijom itd., ili bar da se zabave prateći izborni cirkus.

Osnovni motiv za isticanja „dobrog“ rejtinga stranaka od strane lidera jeste obezbeđivanje što povoljnijih uslova za učešće u postizbornoj podjeli plena. Već samo saopštavanje povoljnih podataka omogućuje da se stranka promovira kao „pobednička“, „najjača“, „stranka u usponu“, koja izvesno prelazi cenzus i sl. To bi trebalo da podstakne tzv. efekat priklijanja pobjedniku, ali i da eliminiše strah birača da će glasanjem za stranke s malim šansama da pređu cenzus „baciti“ svoje glasove. To, takođe, treba da olakša vrbovanje aktivista, privlačenje pažnje medija, okupljanje novih finansijera i sl., ali i formiranje eventualnih koalicija.

U Srbiji predizborna istraživanja započinju uvođenjem višestranačkog sistema i od početka su stranke i kandidati znali da se reklamiraju objavljivanjem rezultata istraživanja o obimu podrške.^[1] Ipak, u istoriji izbora kod nas predizborna kampanja 2012. ostaće upamćena po do sada

„
Dinamičan razvoj istraživanja političkog javnog mnjenja proističe iz želje da se predvide politički procesi, da bi se lakše orijentisali u očekivanim promenama, pa je njihov osnovni cilj da istraže glasačke namere, da bi se sagledale realne šanse učesnika izbora u borbi za vlast

[1] U predsedničkoj kampanji 1992. štab M. Panića je objavio nekoliko reklama sa rezultatima sondaža CPIJM IDN i agencije Partner. U kampanji za savezne izbore 1996. koalicija Zajedno je emitovala TV spot „Vodimo po svim anketama“. Tokom kampanje za savezne predsedničke izbore 2000. štab V. Koštunice plasirao je na bilbordima rezultate istraživanja CPIJM IDN koji su pokazivali Koštuničinu veliku prednost u odnosu na S. Miloševića itd.

neviđenom preuveličavanju podrške birača od strane lidera partija. Ovo neviđeno utrkivanje pred izbore 2012. može da se objasni metastazom „lošeg“ marketinga u uslovima opšteg rasula državne organizacije. Sukobljenost svakoga sa svakim – vlasti i opozicije, partija vladajuće koalicije, partija nepotentne opozicija itd. – učinila je centralnu instituciju države – vladu, potpuno neefikasnom, a održavala se na vlastoljublju lidera i pomoću raznih „aparata za reanimaciju“ (na primer, neefektivna rekonstrukcija) s jednim ciljem – da se bezobzirno iskoriste državni položaji i resursi za promociju. Na vlastoljublju lidera, paradoksalno, uspostavljena je i održavana vlada koja ne vlada, koja ne usmerava društvene tokove i koja je prodavanjem *bofl* robe javnosti pretvorena u „buvlju“ pijacu. Kako se približavaju izbori, tako lideri vladajuće koalicije nastoje da ostave utisak kao da nikada nisu bili i da do izbora nisu ostali u toj „šminkerskoj“ vladi, počinju da se pripremaju za izbore i da na različite načine „naduvavaju“ rejting svojih stranaka – od selektivnog saopštavanja rezultata istraživanja, preko osporavanja pouzdanosti istraživanja koja im ne idu u prilog, saopštavanja netačnih podataka, nekorektnih interpretacija podataka, poturanja procena o podršci umesto istraživačkih nalaza, do pozivanja na anonimna, „unutrašnja“, pa čak i izmišljena istraživanja.

„Naduvavanje“ rejtinga olakšava nekoliko realnih ograničenja istraživanja javnog mnjenja. Prvo je da istraživanja na uzorcima od 1.000 do 1.500 ispitanika imaju standardnu grešku od $\pm 2\%$ do 3% , što znači da je, na primer, rezultat od 10% srednja vrednost raspona od 7% do 13% . Ovo je posebno nepovoljno za partije s malim brojem pristalica, pa se rezultati za njih moraju uzeti ne kao pouzdani, već samo kao indikativni. Drugo ograničenje jeste u tome da što je vremenski razmak između istraživanja i izbora veći, to su promene raspoloženja birača verovatnije. Najzad, agencije saopštavaju veoma različite rezultate, što dovodi u pitanje pouzdanost pojedinih istraživanja^[2] i olakšava osporavanje nepovoljnih rezultata.

U istoriji izbora kod nas predizborna kampanja 2012. ostaće upamćena po do sada neviđenom preuveličavanju podrške birača od strane lidera partija

Stranke Srbije između negiranja značaja i „naduvavanja“ rejtinga

Kao partija na vlasti do 2000, ali i posle 2008, SPS ima potpuno instrumentalizovan odnos prema istraživanjima – kada im ne odgovaraju,

[2] Uzmimo samo podatke o broju birača koji imaju formiranu izbornu odluku – o broju onih koji hoće da glasaju i znaju za koga će da glasaju od februara 2011. do februara 2012. godine. Različito vreme kada su vršena pojedina istraživanja utiče i na razlike u rezultatima, ali razlike su tolike i između istraživanja koja su rađena gotovo u isto vreme da dovode u pitanje pouzdanosti pojedinih istraživanja. Broj birača s formiranom izbornom odlukom iznosio je: 32% , 28% , 34% , 21% i 36% (Faktor plus, *Politika*, 28. februar, 9. april, 20. decembar 2011, 3. januar 2012; *Blic* 17. februar 2012), neverovatnih 84% , pa 72% , više od 70% (Stratedžik marketing, *Press*, 4. novembar, *Danas* 25. novembar 2011, 9. februar 2012), 61% i skoro 70% (NSPM, *Politika*, 12. novembar 2011. i 15. i 16. februar 2012), 81% (neimenovana agencija *Kurir*, 23. decembar 2011), 56% (Partner, *Večernje novosti*, 13. februar 2012). Razlike se kreću, dakle, u rasponu od $1 : 4$, precizno od 21% do 84% ukupnog broja birača. Slično je i sa rejtingom pojedinačnih stranaka, mada su rasponi manji i na nižem nivou.

funkcioneri se odnose prema njima s nipodaštavanjem, a kada im odgovaraju, i te kako ih rabe. Posebno snažno i orkestrirano nepoverenje prema istraživanjima iskazivali su pred savezne izbore 2000, jer im rezultati nisu išli u prilog. Tada je portparol SPS-a Dačić tvrdio da su istraživanja „smešna“, „rađena po ukusu naručioca“ i „edukovao“ je javnost: „Javno mnjenje se istražuje na izborima. Neki pokušavaju da žive u svojoj fatamorgani. Kraj je uvek tužan, samo što oni to nikako ne shvataju“ (*Glas javnosti*, 17. septembar 1999).^[3] I posle 2000. Dačić je osporavao valjanost nepovoljnih istraživanja i savetovao istraživačima da „menjaju uzorak“ (*Danas*, 31. maj 2009), a ponekad je razotkrivao i „zle namere“: „Mislim da se u objavljivanju rezultata istraživanja javnog mnjenja namerno potcenjuje SPS“ (*Beta*, 9. jul 2011). A onda, žestoko reagujući na tvrdnje o iščezavanju „malih“ partija, tvrdio je i to da je „cilj SPS-a da pobedi i SNS i DS“ (*Politika*, 15. maj, RTS, 17. decembar 2011). Kada su kotirani dobro, onda su rezultati nepobitan dokaz poverenja naroda u Dačićevu policiju, njegovu popularnosti kao ministra, SPS-a kao „partije u usponu“ itd. Ali, i tada manipuliše podacima. U Kragujevcu govori da se SPS sam sprema da osvoji više od 10% glasova (RTS, 11. jul 2011), a u Kruševcu o koaliciji SPS-PUPS-JS kaže: „Mi smo na prošlim izborima imali 7,6% glasova, a siguran sam da bismo danas imali više. Sva istraživanja upravo govore o porastu rejtinga naše koalicije i da smo na trećoj poziciji“ (*Beta*, 19. novembar 2011). On ne pominje nijedno istraživanje, ali nedelju dana pre Dačićeve izjave, NSPM saopštava da treću poziciju delile SRS, SPS-PUPS-JS, DSS i LDP, i da koalicija oko SPS-a ima 7,1% podrške, dakle, manje od onih „više od 10% glasova“ samo za SPS, čak manje i od broja glasova koje je osvojila na izborima 2008. godine. Dačić daje i „trenutno realnu procenu“ da bi koalicija mogla imati i do 15% podrške birača, a onda tvrdi potpuno netačno: „Jedini smo gotovo duplirali svoj rezultat u odnosu na prošle izbore“ (*Kurir*, 31. decembar 2011). On svoju „realnu procenu“ potura umesto rezultata istraživanja, jer ta podrška od 15% nikada nije potvrđena. Ipak, i B. Ružić tvrdi da će SPS osvojiti 40 mandata (RTS, 16. januar 2012), grubo preračunato oko 15% glasova samo za SPS.

„Naduvavanje“ rejtinga SPS-a imalo je višestruke ciljeve: da očuva koaliciju sa prethodnih izbora, da ohrabri sadašnje i, eventualno, povrati bivše pristalice, da se koalicija nametne kao neizbežan partner u budućoj vladi (I. Dačić, RTS, 27. decembar 2011) i da se eventualni partneri pripreme za cenu koju će morati da plate za postizbornu koaliciju sa

[3] Potpredsednik savezne vlade 2000. i funkcioner SPS-a, N. Šainović komentariše istraživanja prema kojima V. Koštunica ima veće šanse od S. Miloševića rečima da su ona rađena „po principu - šta je babi milo, to joj se i snilo“ (*Danas*, 24. avgust 2000), a predsednik JUL-a Lj. Ristić uverava da će predsednički izbori biti završeni u I krugu i da je više od 1,5 miliona potpisa za kandidaturu S. Miloševića najbolji pokazatelj kakvi će biti rezultati izbora: „Imamo najbolju, najkvalitetniju, najjaču, najprecizniju anketu o raspoloženju javnog mnjenja pre izbora“ (*Dnevnik 2 RTS-a*, 3. septembar 2000). Zaslupljenost funkcionera tadašnjeg režima poprimala je takve razmere da je sekretar Direkcije JUL-a I. Marković mogao da izrekne i notornu glupost: „Na predsedničkim izborima biće 100 prema 0 za Miloševića, u procentima naravno“ (*TV Studio B*, 31. avgust 2000). Izbori su završeni tako što je S. Milošević imao oko 500.000 glasova manje od V. Koštunice.

SPS-om - ustupanje premijerskog mesta I. Dačiću i „veće prisustvo na vodećim funkcijama“ (Ž. Obradović, *Danas*, 29. maj 2011; *Blic*, 28. avgust 2011; *Novosti*, 25. novembar 2011; I. Dačić, *Alo*, 29. avgust 2011).

I dok je lider JS D. Marković Palma ponavljao ono što je čuo od socijalista - da će koalicija ostvariti dvostruko bolji rezultat nego na izborima 2008. (*Danas*, 28. decembar 2011; B92, 31. januar 2012), lideri PUPS-a su paradigmatičan primer umišljene veličine. Samouverenost lidera stanke koja je 2007. doživela krah sa SDP-om N. Čovića, a 2008. se bukvalno šlepovala uz SPS, ni na čemu nije zasnovana. Ali, to ne smeta njenim liderima da tvrde da će „bez ikakvih problema sami preći izborni cenzus“ (J. Krkobabić, *Danas*, 6. oktobar 2011), čak i da će sami osvojiti 500.000 glasova. To je na izlazak od pedesetak procenata 14-15% glasova - dva puta više samo za PUPS nego što je čitava koalicija SPS-PUPS-JS osvojila 2008. godine. U isto sviralo duva i drugi lider ove „porodične“ stranke, M. Krkobabić. On, doduše, priznaje da to nije realno prema rejtingu stranke, ali da je realno „iz perspektive realnog života, iz reakcija na terenu“ (*Politika*, 19. novembar 2011), što izvodi iz smicalice: „Da je Mojsije čekaio istraživanja javnog mnjenja, Jevreji bi danas čučali u Egiptu“ (*Politika*, 23. jul 2011). Prema istraživanja, PUPS uživa oko 2% podrške izbornu opredeljenih birača (osim po istraživanjima Partnera - 3,2%, *Večernje novosti*, 13. februar; i Faktor plusa - 4,0%, *Blic*, 17. februar 2012). Na ove rezultate lideri PUPS-a nisu mogli da se pozovu jer su objavljeni kasnije, ali su se pozivali „interna istraživanja najjačih političkih partija“ prema kojima imaju podršku „od 3 do 3,5% građana“ (M. Krkobabić, *Politika*, 19. novembar 2011). To bi bilo na granici cenzusa, da nije u pitanju neznanje - nije reč o procentu ukupnog broja birača („građana“), već o procentu izbornu opredeljenih, o simulaciji broja glasova na izborima - dakle, ispod cenzusa. Motivi lidera PUPS-a su jasni - da obezbede što veće parče vlasti. Oni posle izbora „ne očekuju da budu u opoziciji“, pa koketiraju sa svima („Mi nemamo neprijatelje, mi nemamo protivnike! Ne!“ - J. Krkobabić, RTS, 23. novembar 2011). Izjave da je PUPS bio „malo, malo manje u vlasti“ (M. Krkobabić, B92, 21. decembar 2011) razotkrivaju nezadovoljstvo PUPS-a ne politikom vlasti („Naš program se u potpunosti realizuje“ - J. Krkobabić, RTS, 23. novembar 2011) već zastupljenošću PUPS-a u vlasti. To je pretočeno u zahtev za pet puta više mandata (M. Čolaković, *Politika*, 19. novembar; J. Krkobabić, B92, 21. decembar 2011). Tih „pet puta više“ je 25 mandata - pet više nego što je 2008. osvojila cela koalicija. A konačan zahtev za trećinom mandata koalicije samo je „minimum“, „uslov za nastavak pregovora“ (*Novosti*, 23. februar 2012) o novim zahtevima. Ustalom, bez uvijanja, J. Krkobabić kaže da „koalicije nastaju iz interesa, a ne iz ljubavi“ i da će PUPS ići u koaliciju sa onim ko ponudi najviše (RTS, 9. septembar 2011) i počinje da se nudi svima. Iza zahteva koji vredaju zdravi razum,^[4] hvalisanja da imaju 98.000 aktivnih članova i podmladak od 6.500 lica

[4] Ako bi svaka stranka za svaka 3% glasova (kolika je podrška PUPS-u prema istraživanju na koje se pozivaju) dobila po 25 mandata, parlament bi brojao 825 poslanika. Ili, ako bi PUPS dobio 25 mandata, čitava koalicija bi morala da ima 75 mandata - skoro četiri puta više nego sada, a za to je potrebno tridesetak procenata glasova.

(!?) ili reči da je PUPS „suverena stranka“, da „nije ničiji privezak, ničija pratilja“ (B92, 21. decembar 2011) izbija pohlepa autoritativnog dedice koji zna da se breca i duri, koji zaboravlja šta je rekao i govori neistine, koji u devetoj deceniji života više ne može da ima ličnu budućnost, ali hoće da rešava o budućnosti svih nas.

I SDPS R. Ljajića potvrđuje da su manje stranke bezobzirnije u preceñivanju svog značaja. To što podršku SDPS-u istraživanja „hvataju“ najviše na 2,6%, potpredsednik M. Omerović objašnjava stereotipom malih i neuspešnih: „Direktan kontakt sa građanima, u to smo se uverili prethodnih nekoliko meseci, najbolje je istraživanje“ (*Danas*, 26. decembar 2011). Zato, umesto procenata podrške, Ljajić potura svoj dobar rejting kao ministra, „rešenost članstva da samostalno izađu na izbore“, puke tvrdnje da će SDPS biti „najveće iznenađenje izbora“ (*Danas*, 13. decembar 2011) i sl. Ovo sve je samo „tvrđenje pazara“ u cilju postizanja što bolje predizborne nagodbe: „Nećemo dozvoliti da nas iko ucenjuje i potcenjuje. Nećemo pristati na mrvice“ (R. Ljajić, *Danas*, 20. januar 2012). „Večiti“ ministar, vešt demagog, član svih vlada od 2000. koji najpre želi da bude ministar inostranih poslova (RTS, 17. mart 2011), a malo kasnije nije želeo da bude ministar uopšte (*Danas*, 9. novembar 2011), koji se priprema za samostalan nastup, a istovremeno koketira sa DS-om, SPS-om, URS-oma, PUPS-om i „Preokretom“, sindikatima, koji nudi „u miraz“ „160 opštinskih odbora i potpuno razvijenu stranačku infrastrukturu“ (!?) (*Danas*, 20. januar 2012), upinje se da postane najpoželjnija „izborna udavača“, a njegov potpredsednik dodaje: „Najveći politički kapital SDPS-a je naš lider Rasim Ljajić“ i traži najmanje pet mandata (*Danas*, 26. decembar 2011).

Oštro distanciranje od Vlade M. Cvetkovića posledica je pada rejtinga G17 Plus i popularnosti lidera stranke do sredine 2010, pa Dinkić kreće u ofanzivu u nameri da se povoljnije pozicionira pred predstojeće izbore. Maja 2010. ozvaničava prerastanje G17 Plus u pokret URS (Udruženi regioni Srbije) i pokušava da okupi veći broj regionalnih stranaka i lokalnih lidera, a već tri-četiri meseca kasnije tvrdi da je cilj URS-a osvajanje trećeg, a možda i drugog (!) mesta na izborima (*NIN*, 23. septembar 2010). Sledi niz akcija na potpisivanju peticija za pokretanje raznih zakonodavnih inicijativa, a Dinkić je glavni protagonista najozbiljnijeg sukoba u vladi od uvođenja višestranačkog sistema, a sve njegove priče o brigama za efikasnost vlade, budućnost Srbije, bolji život i sl., bile su šareni papir u koji je upakovana liderska sujeta, jer je sukob izbio oko toga ko će više i u kojim prilikama da se promovise obavljajući državne funkcije, a sve za državne novce. Dinkić iznuđuje rekonstrukciju vlade, ali sam biva udaljen iz nje. Ipak, njegova stranka zadržava sve državne položaje. Nađeno je, dakle, „solomonsko“ rešenje: premijer je dobio priliku da izvrši rekonstrukciju vlade, a Dinkić je zadržao državnu sinekuru za svoje kadrove, priliku da promovise pokret i sebe na račun državnih položaja i novca, kao i ugodnu poziciju da nastavi da kritikuje sasvim posustalu vladu. Istovremeno nudi eventualnu saradnju drugim strankama – hvali bivšu vladu V. Koštunice, najavljuje razgovore sa SDPS-om R. Ljajića i sl. Krajem 2011. Dinkić ponovo govori o „jakom dvocifrenom rezultatu“ (TV Pink, 22. novembar 2011), kao i V. Stevanović, gradonačelnik Kragujevca (*Blic*, 28. decembar 2011). Iako istraživanja nalaze podršku URS-u nešto ispod cenzusa, čini se da će ga URS preskočiti, ali je veoma neizvesan dvocifreni rezultat, osvajanje

trećeg mesta spada u domen fantastike, a osvajanje drugog mesta je „nemoguća misija“. Rezultati istraživanja kao da ne zabrinjavaju Dinkića: „To su naručena istraživanja koja ne prikazuju realnu sliku. Isti istraživači su nam u Boru prognozirali da nemamo šanse, a mi smo pobedili. Ako nam je tako loš rejting, kako smo dobili podršku više od pola miliona građana za naš program decentralizacije?“ (*Večernje novosti*, 11. novembar 2011). Ali kada počne da se žali da se objavljivanjem netačnih podataka prema kojima je URS ispod cenzusa protiv njih vodi „klasičan psihološki rat“ (*Novosti*, 21. februar 2012), to je već izraz ozbiljne zabrinutosti. „Bildovanje“ rejtinga URS-a imalo je za cilj njegovo pozicioniranje kao i ubuduće značajne parlamentarne stranke, toliko značajne da može da postavlja uslove eventualnim partnerima u postizornoj vladajućoj koaliciji, uz šta idu i zahtevi da bude premijer (V. Stevanović, B92, 21. novembar 2011). Uz to, i naglašavanje elementa imidža M. Dinkića kao doslednog političara, elementa koji mu je oduvek nedostajao – „ne namerava da učestvuje u narednoj vladi ukoliko ne dobije određene ruke za sve ono što je obećao u izbornoj kampanji“ (*Blic*, 24. novembar 2011).

Lider LDP-a Č. Jovanović sredinom 2011. „tipuje“ dvocifreni rezultat (*Danas*, 23. maj 2011), što nije odgovaralo rezultatima većine istraživanja koja su LDP nalazila oko cenzusa, ali je postala realnija na osnovu rezultata dva kasnija istraživanja koja su našla LDP na 12,3% i na 10% podrške (Stratedžik marketing, *Danas*, 25. novembar 2011 i 9. februar 2012). Potpredsednik SPO-a A. Jugović pak izjavljuje da je „Preokret“ (LDP, SPO i SDU) u stalnom usponu i da, prema „poverljivim istraživanjima koja su obavili ozbiljni istraživači“, uživa 14% podrške (B92, 5. februar 2012). To bi mogao da bude zaokružen zbir podrške koju su ove dve stranke pojedinačno imale prema pomenutom istraživanju iz novembra 2011. (LDP – 12,3% i SPO 1,5%). Ali, ako je ista agencija u vreme izjave Jugovića našla LDP na 10%, neće biti da bi SPO mogao biti zaslužan za ostalih 4%, posebno što broj pristalica SPO-a nikada nije prešao 1% (sa izuzetkom pomenutih 1,5% iz novembra 2011). I LDP obećava dobre rezultate izbora kao zalogu za „preuzimanje odgovornosti za one poslove u sledećoj vladi za koje svako u Srbiji zna da ih LDP može najbolje obaviti“ (*Danas*, 23. maj 2011).

Lideri DSS-a ne očekuju samo „dvocifreni izborni rezultat“ (A. Popović, RTS, 4. jul 2011), već i da budu „treća, najznačajnija stranka bez koje nema formiranje nikakve vlade“. Za ovaj cilj bi bilo potrebno oko 15% glasova, pa M. Aligrudić netačno tvrdi: „Mi smo već nekoliko meseci u dvocifrenom procentu glasova biračkog tela“ (*Pravda*, 10. januar 2012): podrška DSS-u je sve vreme tek nešto preko cenzusa, a osim toga, i on demonstrira neznanje – agencije ne saopštavaju podršku strankama od ukupnog broja birača, već od izbornu opredeljenih. Odatle, kada bi bilo tačno da je podrška DSS-u dvocifreni procenat ukupnog broja birača (a ne izbornu opredeljenih), na izlazak od oko 50% to bi značilo najmanje 20% glasova – više nego što je DSS ikada osvojio. Inače, DSS ne najavljuje dobre rezultate da bi osokolilo pristalice, već i samo rukovodstvo koje je rigidnim političkim puritanizmom marginalizovalo stranku.

Funkcioneri SRS-a su tek pomalo „doterivali“ u javnosti već saopštene podatke o rajtingu stranke. Todorović je novembra 2011. izjavio da SRS uživa podršku između osam i devet procenata biračkog tela i da očekuju da će na izborima ostvariti dvocifren rezultat (*Danas*, 3. novembar 2011),

što je uglavnom odgovaralo rezultatima neimenovane „renomirane“ agencije iz marta i aprila 2011. (*Danas*, 13. mart i 4. april 2011). Pri tome, i Todorović je upotrebio izraz „biračkog tela“, dok se podaci odnose na deo biračkog tela koji ima formiranu izbornu odluku. Druga istraživanja su nalazila radikale u rasponu od 5% do 8%. Sav realizam i održanost SRS-a u pogledu rejtinga stranke srušio je jednim telefonskim pozivom iz Haga lider V. Šešelj zadajući rukovodstvu nemoguće zadatke (*Blic, Večernje novosti*, 13. februar 2012). Možda bi i mogli da se prihvate kao nekakvi dugoročni ciljevi obaranje „dosmanlijskog“ režima i „uništenje“ SNS-a, iako SRS uživa 4-5 puta manju podršku od oba protivnika. Ali, njih Šešelj postavlja kao izborne ciljeve za dva-tri meseca (!), čak ih i brojčano određuje (!?). Ne samo maksimalni cilj - osvajanje više od 120 mandata i samostalan formiranje vlade, već i minimalni - osvajanje 80 mandata, međutim, pokazuju da je Šešeljevo razumevanje politike i prilika u Srbiji zaustavljeno u vreme kada je uz skute S. Miloševića žario i palio Srbijom.

Nikolić i Vučić još od osnivanja SNS-a zahtevaju vanredne izbore uvereni u pobjedu. Njihov optimizam pothranjuju rezultati najnovijih istraživanja - SNS se stabilizovao na podršci većoj za oko 5% od podrške DS-u. Ipak, krajem 2011. Vučić je saopštio rezultate neimenovane, ali „renomirane“ agencije prema kojima koalicija SNS-NS sa 27,8% podrške u ukupnom biračkom telu ubedljivo vodi ispred DS-a sa 19,4% (grubo preračunato na 81% izbornu opredeljenih, to čini 35% prema 24%). U komentaru podataka Vučić s pravom upozorava da su ovo „trenutni rezultati“: „I mi i DS ćemo verovatno tek ući u ozbiljnu izbornu kampanju“. Ipak, može biti sporna Vučićeva ocena da su „šanse režima da ponovo osvoji vlast svedene na minimum“, jer se 2007. pokazalo da relativnovećinska pobjeda nije bila dovoljna SRS-u da formira vladu. Najzad, potpuno su netačne Vučićeve tvrdnje da se „vidi pad rejtinga najveće režimske stranke“ i da rezultati istraživanja „ne odstupaju mnogo od rejtinga koje političke stranke u Srbiji imaju u poslednjih godinu dana“ (*Kurir*, 23. decembar 2011). Osim toga, ovi Vučićevi iskazi su i nelogični. Jer, ako pada rejting DS-a, kako onda godinu dana nema promena rejtinga stranaka? To ne bi bilo moguće ni da istovremeno pada rejting i SNS-a, jer bi i to predstavljalo promenu rejtinga ovih stranaka. Vučić pokazuje, dakle, da ili nije učen, pa poseže za *paralogizmima* - nenamernim logičkim greškama, ili da manipuliše, pa potura *sofizme* - namerne greške u zaključivanju. Nešto kasnije, i T. Nikolić netačno komentariše rezultate istraživanja Faktor plusa s kraja 2011. godine. On postavlja dva povezana pitanja: „Kakvo je to istraživanje koje kaže da samo 20% birača zna za koga će da glasa?“ i „Mi sada imamo 35% birača koji će da glasaju za nas, a gde su onda naši birači?“ Neko je mogao da edukuje Nikolića da se „njegovih 35% glasača“ nalazi u onih 20% koji znaju za koga će da glasaju. To znači da podrška SNS-u od 35%, računata na 21% izbornu opredeljenih, čini tek oko 7% ukupnog broja birača. Međutim, kako prednost SNS-a u odnosu na DS već duže vreme nije novost, trebalo je pokazati da je ona sada nedostižna. Zato Vučić obećava pobjedu ne samo nad DS-om, već nad DS-om i SPS-om zajedno (*Pravda*, 19. oktobar 2011), a onda još i tvrdi, opet na osnovu neimenovanog istraživanja, da je rejting SNS-a za 11% veći od DS-ovog (B92, 31. oktobar 2011). U stvari, Vučić javnost dovodi u zabludu i tada i mesec dana kasnije kada prezentuje rezultate istraživanja neimenovane agencije kada tvrdi da je podrška SNS-u za 9% veća nego podrška DS-u (*Kurir*, 23. novembar

2011). On u stvari ne poredi podršku SNS-u sa podrškom DS-u, već podršku koaliciji SNS-NS (27,8%) sa podrškom samom DS-u (18,9%). Ali, ako se DS-u pridruži i podrška koalicije SPS-PUPS-JS (13%), URS-a (3,6%) i drugih stranaka sadašnje vladajuće koalicije (SDPS - 2,0%, SPO i LSV po 1,5%, SVM - 0,8%), zaključak je sasvim drugačiji - „režimske“ stranke (bez obzira na to što neće činiti izbornu koaliciju, ali uz mogućnost formiranja slične postizborne koalicije) znato su „jače“ od koalicije SNS-NS (41,8%: 27,8%). Naprednjaci su i prema ovom istraživanju dalje od vlasti (čak i sa DSS-ovih 9,0% podrške) nego DS i njegovi koalicioni partneri, ali Vučić i Nikolić drugačije „čitaju“ podatke.

SNS „naduvava“ podršku računajući izazovu tzv. efekata priklanjanja pobjedniku. Ipak, cilj njihovog „napumpavanja“ rejtinga jeste da prigrabe birače na svoju stranu, ali i da obezbede podršku manjih stranka kao potencijalnih koalicionih partnera. Naime, lideri SNS-a sve vreme pokušavaju da se oslobode hipoteke bivših radikala - nedostatak koalicionog potencijala. U pokušaju da se prikaže kao vođa čitavog narodnog pokreta protiv vlasti, Nikolić je pridobio tri beznačajne stranke (NS V. Ilića, PSS M. Karić i Pokret socijalista A. Vulina), bezuspešno je pokušavao da obezbedi saradnju sa DSS-om, a onda se nudio SDPS-u, PUPS-u, „odškrinuo je vrata“ za saradnju sa SPS-om, pokušao da pridobije udruženja izbeglica, sindikate... Motiv SNS-a je jasan: nemoguće je da privoli nekoga na saradnju ako se ne promovira kao sigurni pobjednik. A, pošto ostaje sumnja da će i pored pobjede moći da formira vladu, SNS-u ostaje još jedan „adut“ - da bude izdašan u pogledu deobe budućeg „plena“ prema sadašnjim partnerima, i da time privuče nove partnere. Jer, kako objasniti da je NS-u garantovano 12 „fiksni“ mandata, a Iliću ministarsko mesto? (V. Ilić, B92, 6. februar 2012) Čime je zaslužila jedna regionalna stranka, kojoj od osnivanja istraživanja tek ponekad nađu podršku od 1%, da dobije 5% mandata bez obzira na izborne rezultate liste koalicije? Možda time što je njen lider, iskompromitivan i kao prognozer rezultata izbora,^[5] iznova to činio u prepoznatljivom stilu: „Nećemo ih pobediti, nego ćemo ih rasturiti!“ (*Politika*, 9. januar 2012). Zbog toga se njegove, kao i izjave Vučića i Nikolića, uglavnom mogu tumačiti kao mobilizatorski pokliči.

I lideri DS-a, u situaciji kada podška stranci varira između 19% i 29% i kada stalno zaostaje za SNS-om, prema istraživanjima rejtinga imaju ambivalentan odnos. Potpredsednica DS-a J. Trivan, povodom istraživanja neimenovane agencije prema kojima je koalicija oko SNS-a imala gotovo dvostruku prednost nad DS-om, podseća da je ona, i kada su demokrate bile najjače, govorila da takve ankete, naročito onda kada nije počela izborna kampanja, „mogu da budu usmerivač, ali ne i stvarna slika stvari“: „Mi ih uzimamo ozbiljno, kao opomenu da radimo bolje, ali ne mislim da će se slika iz bilo kog istraživanja potvrditi na izborima“ (*Danas*, 6. april 2011). Poslanik DS-a V. Ratković pak takve rezultate istraživanja kvalifikuje kao „lepe želje naprednjaka“ i negira značaj istraživanja specijalizovanih agencija uopšte: „U zemljama u regionu, recimo u Sloveniji, istraživanja javnog mnjenja pokazala su se kao potpuno irelevantna. DS je definitivno

[5] Na primer, uoči parlamentarnih izbora gromoglasno je prognozirao da će naprednjaci osvojiti 17% glasova (RTS, 4. maj 2008), čak i nudio oplake (*Pravda*, 3-4. maj 2008), a osvojili su 11,6%, odnosno gotovo trećinu glasova manje.

najjača opcija, i mi to znamo po našim internim istraživanjima“ (*Kurir*, 23. decembar 2011). Ostaje nejasno kakva su to „interna“ istraživanja DS-a – da li su interna jer se njihovi rezultati ne „puštaju“ u javnost ili u smislu da ih sprovodi sama stranka, što otvara mnoga stručna pitanja.

Funkcioneri DS-a, suočeni s rezultatima koji im ne idu u prilog, uzdržani su u njihovom komentarisanju, ali nisu uzdržaniji od drugih u prognozama. Priče premijera M. Cvetkovića kako se Srbija „uređuje“ i da će se „za nekoliko godina videti napredak“ (*Blic*, 30. novembar 2011) ili B. Tadića kako „neće izgubiti izbore“ (*Politika*, 2. decembar 2011) jer je „DS najbolja stranka u Srbiji“ (*Blic*, 3. februar 2012), sumirao je D. Mićunović porukom da neće da daju vlast „sve dok se ne završimo ovaj posao i smestimo Srbiju u porodicu evropskih demokratskih naroda“ (*Blic*, 2. februar 2012). Zato I. Pavličić hoće ponovo da bude gradonačelnik Novog Sada, D. Đilas gradonačelnik Beograda, B. Pajtić vojvođanski premijer i, naravno, Tadić predsednik Srbije. A, kako birači sve manje veruju u priče o uspesima kvalitetima DS-a i njegovih lidera, onda lideri stranke posežu za poslednjim adutom – šire strah od dolaska na vlast „najveće političke kukavice“ T. Nikolića (Saopštenje DS-a, 4. februar 2012) i SNS-a: „Ne daj bože da sledeću vladu posle izbora formira SNS“, jer bi „Srbija u tom slučaju bila u vrlo nesigurnim rukama“ (B. Tadić, *Večernje novosti*, 16. jun 2011; *Politika*, 2. decembar 2011). Tako priča Tadića o tome kako je DS „najbolja stranka u Srbiji“ postaje priča o tome kako je DS najmanje loša stranka, priča koja je korišćena 2007. i 2008. godine. Da li će i 2012. uspeti da prodaju istu priču biračima? •

Preelection exaggeration of party rating

Abstract

In this text the author points out how party leaders manipulate the public while informing or commenting on the results of public opinion research concerning party ratings. The 2012 preelection campaign in Serbia will be remembered as the one with unprecedented exaggeration of voters' support to parties and coalitions expressed in party leaders' allegations. The author identifies various forms of exaggeration such as pointing out to favourable results of opinion research and concealing contrary ones, rejection of reliability in research showing unfavourable results, false presentation of facts and (in)correct interpretations, self-assessments of election support expressed instead of research findings or alluding to some anonymous, "inner" or even fictive research. Finally, the author is trying to find out not only common motives of the preelection exaggeration of ratings, but also the concrete motives of certain participants of forthcoming elections.

Key words

Party rating, election results prediction, public opinion research, election campaign

UDC 342.827.2(497.11)“1992/...”

342.843

Političke posledice izbornog sistema u Srbiji

Sažetak

U ovom tekstu razmotrićemo političke posledice izbornog sistema u Srbiji. Od 1992. primenjuje se proporcionalni izborni sistem (sistem lista). Kod proporcionalnih izbornih sistema glasa se za partiju, pa je i kampanja više partijska i programska. S obzirom na to da je Srbija od 2000. jedna izborna jedinica, u tom pogledu izborni sistem je izrazito proporcionalan. Što je veća proporcionalnost sistema, to je fragmentiraniji partijski sistem, a to znači i da su veće tendencije ka širim, odnosno brojnijim koalicijama. Kod zatvorenih lista se glasa za partiju, dok se kod otvorenih lista glasa za kandidata. U Skupštini Srbije prisutna je izrazita teritorijalna nereprezentativnost. Poslednjim izmenama izbornog sistema, u Skupštini će biti jedna trećina žena. Za partije manjina ukinut je izborni cenzus i važi prirodni prag. Kod proporcionalnih sistema oni koji su izabrani na partijskoj listi, izabrani su posredno, od strane partija, više se pridržavaju partijske discipline i pokazuju veću lojalnost partiji. Kada je cela zemlja jedna izborna jedinica, (naj)slabija je veza poslanika i birača. Do smanjenja broja parlamentarnih partija može doći stepenovanjem cenzusa. Povećanje broja izbornih jedinica smanjilo bi proporcionalnost, a samim tim i fragmentiranost partijskog sistema. Uvođenje neke vrste mešovitog, odnosno personalizovanog proporcionalnog sistema, i izražavanje preferenci građana za konkretnog kandidata povećalo bi odgovornost i autonomiju izabranih predstavnika, a smanjilo bi uticaj partija, što bi ih istovremeno reformisalo iznutra. Efekat bi bio i smanjenje partokratije koja usporava konsolidaciju demokratije u Srbiji.

Ključne riječi

Proporcionalni izborni sistem, zatvorene liste, mandat, izborne jedinice, cenzus

* Autor je vanredni profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“ (evidencioni broj: 179076; rukovodilac projekta prof. dr Vesna Knežević Pređić), koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, a finansira ga Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Ovo je deo šire studije *Političke posledice izbornih sistema*, koja će izaći u izdanju Službenog glasnika.

U ovom tekstu razmotrićemo političke posledice izbornog sistema u Srbiji. Nećemo se baviti ostalim veoma važnim pitanjima izbornog prava kao što su birački spiskovi, izborna administracija, rad izborne komisije, regulisanja finansiranja kampanje, uloge medija i slično. Izborni sistem je skup pravila kojim se određuje kako se glasa i kako se glasovi birača pretvaraju u poslaničke mandate. Izborni sistem snažno utiče na druge političke institucije. Samo na prvim višepartijskim izborima 1990. u Srbiji je bio primenjivan većinski dvokružni izborni sistem. Od 1992, na svim dosadašnjim izborima za Skupštinu Srbije (1992–2012) primenjuje se proporcionalni izborni sistem. Cenzus sve vreme iznosi 5% glasova, a preračunavanje glasova u mandate obavlja se po D’Ontovoj formuli. Poslednja izmena izbornog sistema u Srbiji učinjena je 2011. godine. Za proporcionalne izborne sisteme (PR, *proportional representation*, ili sistem lista) smatra se da su više fer prema manjim partijama, jer im omogućavaju lakši ulazak u parlament i pružaju bolju socijalnu reprezentaciju. Ove prednosti, smatra se, imaju svoju cenu. Postavlja se pitanje koliko se bolja predstavljenost parlamenta odražava na efikasnost njegovog funkcionisanja. Ovo se često tumači kao *trade-off*, odnosno hoćete li imati dovoljno reprezentativni parlament i vladu ili jaku i stabilnu vladu, ali teško je postići obe stvari istovremeno. Predstavnička vlada ne sme samo da predstavlja, ona takođe mora i da vlada.

Izborni sistem snažno utiče na druge političke institucije

Izlaznost na izbore. Izlaznost na izborima je veća tamo gde se koristi proporcionalni izborni sistem, u odnosu na države u kojima se koristi većinski sistem, proste većine (Gallagher, 2008: 557). Proporcionalni sistem stimuliše više partija da dobiju što više glasova i zbog toga utiču na mobilisanje birača i povećanje participacije. U izbornom sistemima proste većine (neproporcionalnim sistemima) prosečna izlaznost (ne računajući zemlje sa obaveznim glasanjem) jeste 68,2%, a u proporcionalnim sistemima prosečna izlaznost je 70,8% (Farell, 2001: 204). Arend Lajphart smatra da je prosečno za 9% veća participacija u izbornim sistemima proporcionalne reprezentacije nego u neproporcionalnim. U Srbiji je prosečna izlaznost 1990–2008. iznosila 64,36% (Vidi Tabelu 1).

Izlaznost na izborima je veća tamo gde se koristi proporcionalni izborni sistem, u odnosu na države u kojima se koristi većinski sistem, proste većine

Tabela 1

Godina/izbori	1990.	1992.	1993.	1997.	2000.	2003.	2007.	2008.
Procenat izlaznosti	71,5%	69,7%	61,6%	57,4% bojkot opozicije	57,72% nakon petooktobarskih promena, kada je izlaznost bila 74,4%	75%	60,62%	61,35%

Uticaj na način vođenja kampanje. Kod većinskih izbornih sistema koji se zasnivaju na glasanju za ličnost, i kampanja je najčešće personalizovana. U kampanji za izbore 1990, SPS je imao plakate sa tzv. dvoglavim kandidatima. Osim slike predsednika stranke i predsednika Srbije Slobodana Miloševića, bila je i fotografija kandidata SPS-a u određenoj izornoj jedinici. Kod proporcionalnih izbornih sistema glasa se za partiju, pa je i kampanja više partijska i ideološka, odnosno progamska, i više centralizovana sa uspostavljenom kontrolom odozgo-nadole (*top-down*).

Poluneposredni ili poluposredni izbori. Kod proporcionalnog izbornog sistema sistema, koji se još zove sistem partijskih lista, moguće je da redosled na listi bude fiksna i ne može se menjati. To su sistemi sa nepreferencijalnim, odnosno sa zatvorenim ili blokiranim listama (*closed or blocked lists*). Drugu grupu čine preferencijalni sistemi, sa otvorenim ili neblokiranim listama (*open or unblocked lists*). U Srbiji su od 1992. do 2011. izborne liste bile zatvorene za birače, a otvorene za partije. Od 1992, kada se sa većinskog dvokružnog prešlo na proporcionalni izborni sistem, bilo predviđeno da se jedna trećina poslanika bira prema unapred utvrđenom redosledu na listi, a ostale je određivao predlagač, odnosno stranke. Od 2000. uneta je novina koja nije karakteristična za proporcionalne sisteme. Podnosilac liste je slobodan da sa podnete liste odredi ko dobija mandat nezavisno od rednog broja na listi i bez jasnih kriterijuma. Na taj način se krši neposredno izražena volja birača na izborima i gubi neposrednost izbora, jer između birača i parlamenta posreduju političke partije. To znači da „glasaci glasaju, ali suštinski ne biraju, stranke kandiduju i biraju“ (Jovanović, 2011: 26). Partije, odnosno predlagači lista, sastavljaju liste i određuju redosled kandidata pre izbora, a nakon izbora odlučuju ko dobija mandata i ko ulazi u parlament.^[1] Izmjenama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2011,^[2] izborne liste

[1] Član 84. Zakona o izboru narodnih poslanika („Službeni glasnik RS“, broj 35/ 2000).

[2] Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika („Službeni glasnik RS“, broj 36/11) usvojen je 25. maja 2011. godine.

su postale „zatvorene“. Mandati se dodeljuju prema unapred utvrđenom redosledu na listi. Novim izmenama, Republička izborna komisija će najkasnije u roku od deset dana od dana objavljivanja ukupnih rezultata izbora „sve dobijene mandate sa izborne liste dodeliti kandidatima po redosledu na izbornoj listi, počev od prvog kandidata sa liste“ (član 13). Sastavljanje izbornih lista po novim pravilima ima svoje unutarpartijske i međupartijske posledice. Nije lako zadovoljiti kriterijume da na listi budu zastupljeni visoki funkcioneri, jedna trećina žena, teritorijalna zastupljenost opština, gradova i regiona, ali kako nagraditi lokalne političare koji imaju dobre rezultate i koji mogu doneti najviše glasova. Teže će biti zadržati partijsku disciplinu u parlamentu. Problem je utoliko teži kada je reč o predizbornim koalicijama. Za stranke postoji još jedan problem. Ako stavite uglednije ličnosti, one imaju više izgleda da privuku glasove, ali su autonomije i manje disciplinovane. Ako stavite lojalnije, oni su disciplinovani, ali imaju manje šanse da privuku glasove. Potvrdiće se da koalicije ne samo da su skupe za građane već nisu jeftine ni za stranke.

Uticaj izbornog sistema na partijski sistem. Izborni sistem bitno utiče na karakter partijskog sistema.^[3] Generalno govoreći, većinski izborni sistem sa jednokružnim glasanjem teži dvopartizmu, proporcionalni izborni sistem teži vešepartizmu, dok većinski princip sa dvokružnim glasanjem pokazuje tendenciju ka vešepartizmu koji se ublažuje udruživanjem stranaka (Duverger, 1964: 217). Promena izbornog sistema ne vodi automatski promeni partijskog sistema. Moris Diverže je 40 godina nakon što je prvi put formulisao hipoteze, preformulisao svoj „zakon“: „Proporcionalni sistem teži formiranju više nezavisnih partija. Većinski dvokružni sistem teži formiranju više partija koje su u koaliciji jedna sa drugom. Većinski sistem, proste većine vodi ka dvopartijskom sistemu“ (Duverger, 1986: 70). Većinski izborni sistemi redukuju broj partija, dok ih proporcionalni povećavaju, odnosno što je više proporcionalan izborni sistem, to je fragmentiraniji partijski sistem. Tokom devedesetih godina (1990–2000) u Srbiji je, s jedne strane, bio SPS kao dominantna stranka, a s druge, fragmentirana opozicija. To je bio partijski sistem sa (pre)dominantnom strankom. Prema Sartorijevim kriterijumima (Sartori: 2002: 120–127), nakon političkih promena 2000, partijski sistem Srbije imao je obeležja polarizovanog pluralizma (2000–2006). Nakon 2006, partijski sistem Srbije nije više sistem polarizovanog pluralizma, već negde između polarizovanog i umerenog pluralizma (2006–2012). Ograničeni ili umereni pluralizam nalazi se između dvopartizma, s jedne strane, i ekstremnog ili polarizovanog pluralizma, s druge strane. To znači da je reč o partijskom sistemu sa nekih 3–5 relevantnih stranaka. Glavna karakteristika umerenog pluralizma jeste koaliciona vlada. Bipolarnost partijskog sistema jedna je od posledica sistema sa neposrednim izborom predsednika Republike, pri čemu dva kandidata najjačih partija idu u drugi krug, što ima i povratni efekat na jačanje njihovih stranaka. Kod nas se na predsedničkim izborima

Većinski izborni sistem sa jednokružnim glasanjem teži dvopartizmu, proporcionalni izborni sistem teži vešepartizmu, dok većinski princip sa dvokružnim glasanjem pokazuje tendenciju ka vešepartizmu koji se ublažava udruživanjem stranaka

[3] O ovome detaljnije u: Slaviša Orlović, „Partijski sistem Srbije“, u: *Partije i izbori u Srbiji, dvadeset godina*, Fakultet političkih nauka - Centar za demokratiju i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2011, str. 40–58.

koristi većinski dvokružni izborni sistem (apsolutne većine). Najčešće kandidati najjačih partija idu u drugi krug, što se odražava i na jačanje partija. Manje partije imaju podsticaj da imaju svoje kandidate, iako su im šanse za izbor male, ali mogu da pregovaraju oko preusmeravanja podrške u drugom krugu sa partijama čiji su kandidati u drugom krugu, ili sa samim kandidatima. Do smanjenja broja parlamentarnih partija može doći stepenovanjem cenzusa ili uvođenjem neke vrste, većinskog ili mešovitog izbornog sistema.

Uticao izbornog sistema na unutarpartijske odnose. Kod proporcionalnog sistema, partije imaju ključnu ulogu jer se glasa za liste, odnosno za partiju, za razliku od većinskog sistema gde nema lista, a glasa se za kandidata. Zatvorene liste su jedine gde nema uloge izbornih pravila u dodeli mandata kandidatima (Shugart, 2008: 39). Kod zatvorenih lista glasa se za partiju, dok se kod otvorenih lista glasa za kandidata. Kada je sistem baziran na kandidatu, partija je više oslonjena na vezu sa izbornom jedinicom i veća je unutarpartijska demokratija, odnosno unutarpartijska struktura je decentralizovanija i obrnuto.

Uticao izbornog sistema na strukturu parlamenta. Jedno od najvažnijih pitanja izbornih sistema jeste stepen proporcionalnosti (srazmernosti) broja glasova dobijenih na izborima i broja osvojenih mandata. Proporcionalni izborni sistemi u proseku daju proporcionalniji rezultat u odnosu na većinske (neproporcionalne) izborne sisteme. To znači da je distorzija između broja glasova koji osvoji partija i broja mesta koje po tom osnovu dobije u parlamentu manja. Proporcionalnost izbornog sistema ima za posledicu srazmernije transponovanje i veću zastupljenost manjinskih stranaka, malih stranaka, ali i fragmentaciju partijskog sistema i kao neminovnost koalicione vlade. To znači da se izborna volja birača ne prevodi u vladu odmah nakon izbora, već se koalicione većine formiraju ne tako lako i ne tako brzo. Male stranke imaju i koalicioni, ali neretko, i ucenjivački potencijal. Što je veća proporcionalnost sistema, to je fragmentiraniji partijski sistem, što je fragmentiraniji partijski sistem, to su veće tendencije ka širim, odnosno brojnijim koalicijama.

Tabela 2

Efekti izbornog sistema u Srbiji

Godina /izbori Red./ Vanr.	Izborni sistem	Broj izbornih jedinica	DM - Broj predstavnika koji se bira u izornoj jedinici	Broj opština bez poslanika ⁴	Indeks disproportionalnosti ⁵	Efektivni broj partija	Vlada jednpartijska/ koaliciona
1990. Red.	Većinski – dvokružni redovni	250	1	59	23,65	1,4	Jednpartijska – SPS 1) 11.2.1991. 23.12.1991. 2) 23.12.1991. 10.2.1993.
1992. Vanr.	Proporcionalni vanredni	9	27,7 (prosek)	90	10,22	3,4	Manjinska 10.2.1993. 18.3.1993.
1993. Vanr.	Proporcionalni vanredni	9	27,7 (prosek)	77	9,31	3,3	Koaliciona 18.3.1994. 24.3.1998.
1997. Red.	Proporcionalni redovni	29	8,62 (prosek)	75	7,98	3	Koaliciona 1) 24.3.1998. 23.10.2000. 2) 23.10.2000. 25.1.2001.
2000. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	111	5,34	4,95	Koaliciona, jedna lista-DOS 1) 25.1.2001. 12.3.2003. 2) 18.3.2003. 3.3.2004.
2003. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	94	6,42	5	Manjinska 3.3.2004. 15.5.2007.
2007. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	99	5,16	5,25	Koaliciona 15.5.2007. 7.7.2008.
2008. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	98	2,18	4,25 (6,63)*	Koaliciona 7.7.2008. ---- 2012.
2012. Red.	Proporcionalni redovni	1	250				

Postoji generalna saglasnost da najveći efekat na stepen proporcionalnosti ima DM–*District magnitude*, odnosno koliko se predstavnika bira u izornoj jedinici. Rain Taagepera i Matthew Shugart ovu varijablu smatraju „odlučujućim faktorom“ (Taagepera & Shugart, 1989: 112). I kod većinskih i kod proporcionalnih izbornih sistema utiče DM, ali sa suprotnim

[4] Podaci o broju opština bez poslanika iz: Milan Jovanović, (2008), Narodna skupština – Deformacije teritorijalnog predstavljanja, *Godišnjak 2008*, godina II, broj 2, decembar 2008, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 117–132.

[5] Podaci za indeks disproportionalnosti iz: Dušan Vučićević, *Lajphart's Conceptual Map of Democracy: The Case of Serbia*, Serbian Political Thought, str. 50.

Jedan od problema sa jednom izbornom jedinicom na nacionalnom nivou jeste to što postoji opasnost da bude veća koncentracija predstavnika iz urbanih sredina, a da druge sredine ne budu predstavljene

Što je veća izborna jedinica i što je manji cenzus, to je veća proporcionalnost. Iz ove tendencije proizlazile su i ostale, kao što su visoka fragmentacija partijskog sistema, jačanje partija i partijske discipline, frakcionisanje, cepanje i deljenje partija

efektima. Kod većinskih sistema, što se više predstavnika bira u izornoj jedinici, to je veća disproportcionalnost i veća pogodnost za veće stranke. Kod proporcionalnih sistema, što se više predstavnika bira u izornoj jedinici, to je manja disproportcionalnost (a veća proporcionalnost), i to pogoduje manjim strankama. Što se manje predstavnika bira u jednoj izornoj jedinici, potreban je veći procenat glasova nekoj partiji da bi osvojila mandat(e) (Nolen i Kasapović, 1997: 12). Što se više predstavnika bira u jednoj izornoj jedinici, to su veće šanse malih partija. Proporcionalni izbori ne doprinose stvaranju parlamentarne većine, većinski izborni sistemi ne dovode do pravednog predstavnštva (Nohlen, 1992: 89). Uvidom u promene izbornog sistema u Srbiji, od kada se prešlo na proporcionalni izborni sistem, menjao se broj izbornih jedinica. Može se zapaziti tendencija smanjenja disproportcionalnosti, odnosno povećanja proporcionalnosti (Tabela 2. Indeks disproportcionalnosti). Broj izbornih jedinica u Srbiji kretao se: 1992. – 9; 1993. – 9, 1997. – 29, 2000. – 1, 2003. – 1, 2006. – 1, 2008. – 1. (Tabela 2. kolona koja se odnosi na broj predstavnika koji se bira u izornoj jedinici). U Srbiji od 2000. DM iznosi 250, jer se toliko poslanika bira u jednoj izornoj jedinici (cela zemlja). S obzirom na to da je Srbija od 2000. jedna izborna jedinica, izborni sistem je izrazito proporcionalan (Vidi Tabelu 2). Ova proporcionalnost delimično se smanjuje primenom D’Hondtovog sistema, koji je jedan od najmanje proporcionalnih izbornih formula u proporcionalnom sistemu (Lijphart 1994, *Electoral System and Party System*), ali i izbornim cenzusom od 5%. Povećanje broja izbornih jedinica smanjilo bi proporcionalnost, a samim tim i fragmentiranost partijskog sistema. Jedno od objašnjenja zašto se to ne čini jeste zbog izbora na području Kosova i Metohije, gde bi teže bilo sprovesti izbore sa više izbornih jedinica (Goati, 2011: 13).

Slaba geografska (teritorijalna) reprezentativnost. Jedan od problema sa jednom izbornom jedinicom na nacionalnom nivou jeste to što postoji opasnost da bude veća koncentracija predstavnika iz urbanih sredina, a da druge sredine ne budu predstavljene. Jedno rešenje koje Holandija primenjuje jeste da se liste sastavljaju na regionalnom nivou. U Skupštini Srbije prisutna je izrazita teritorijalna nereprezentativnost. U Skupštini Srbije, nakon parlamentarnih izbora 2008, brojčano dominantni bili su poslanici iz Beograda i Novog Sada, dok je veliki broj jedinica lokalne samouprave – 98 (od ukupno 150 opština, 23 grada i glavni grad Beograd) uopšte nema predstavnika u parlamentu.^[6] Preko milion i po građana nije predstavljeno u Skupštini Srbije. Među opštinama koje nemaju svoje predstavnike najviše je malih opština. Međutim, ima onih koje su centri okruga, kao što je Pirot (centar Pirotskog okruga), ali i regionalni centri, kao što su Indija, Sjenica, Čuprija, Arandelovac, Gornji Milanovac i drugi. Beogradski okrug u sazivu Narodne skupštine (2008) imao je 84, Vojvodina 58, a ostatak Srbije ukupno samo 108 poslanika i poslanica. U četiri saziva Narodne skupštine, od 2000. do 2008, u proseku oko 100 opština nije imalo predstavnika. Istovremeno, 39,2% poslanika je sa područja

[6] O ovome smo već pisali u: Slaviša Orlović, „Re-dizajniranje političkih institucija“, u: Vukašin Pavlović (ur.), *Kvalitet političkih institucija*, Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, Beograd, 2010, str. 89

Beograda i Novog Sada, iako je iz ova dva grada 26,9% birača. Reč je o „metropolizaciji“ političke reprezentacije. Čak 17 opština ni u osam saziva parlamenta nisu imale poslanike. Reč je, pre svega, o nerazvijenim područjima (Jovanović, 2008: 128). Ovo je jedan od tendencija izbornog sistema u kojoj je cela država jedna izborna jedinica, ali tome su doprinele i same partije odlukama ko sa izborne liste ulazi u parlament, ne vodeći računa o ravnomernoj teritorijalnoj zastupljenosti.

Što je veća izborna jedinica i što je manji cenzus, to je veća proporcionalnost. Iz ove tendencije proizlazile su i ostale, kao što su visoka fragmentacija partijskog sistema, jačanje partija i partijske discipline, frakcionisanje, cepanje i deljenje partija. Radikalizovani unutarpartijski sukobi rezultiraju cepanjem stranaka i(li) formiranjem novih.^[7] Na tu „bolest“ nije bila imuna gotovo nijedna stranka u Srbiji od uvođenja višepartizma (Vidi Tabelu 3).

Tabela 3

Cepanje i deljenje partija u Srbiji

Deljenje i umnožavanje stranaka Srbije^[8]

DS - SLS (1990) - Srpska liberalna stranka (Nikola Milošević)
DSS (1992) - DHSS (1997) - Demohrišćanska stranka Srbije (Vladan Batić)
DC (1994. NVO, 1996. stranka) - Demokratski centar (Dragoljub Mićunović)
NDS (2001) - Narodna demokratska stranka (Slobodan Vuksanović)
LDP (2005) - Liberalno demokratska partija (Čedomir Jovanović)
SPO - SNS (1994) - Saborna narodna stranka (Slobodan Rakitić)
SPO - Zajedno (1997)
NS (1998) - Nova Srbija (Velimir Ilić)
NS - Pravda (2000) - Narodna stranka - Pravda (Borivoje Borović)
DSPO (2005) - Demokratski srpski pokret obnove (Veroljub Stevanović)
SRS - RSS (1993) - Radikalna stranka Srbije
SRS - Nikola Pašić (1994)
URSS (1996) - Ujedinjena radikalna stranka Srbije
SNS (2009) - Srpska napredna stranka
SPS - SDP (1992) - Socijaldemokratska partija
DA (1997) - Demokratska alternativa (Nebojša Čović)
DSP (2000) - Demokratska socijalistička partija (Milorad Vučelić)
SSP (2000) - Srpska socijaldemokratska partija (Zoran Lilić)
SNP (2002) - Socijalistička narodna stranka (Branislav Ivković)
GSS - SDU (1996) - Socijaldemokratska unija (Žarko Korać)

[7] O ovome je detaljnije pisao u: Slaviša Orlović, *Politički život Srbije, između partokratije i demokratije*, str. 450-459.

[8] Ovo je dopunjeni pregled koji je prvi put ilustrovan u knjizi: Slaviša Orlović, *Političke partije i moć*, str. 273.

Partije između kojih je došlo do ujedinjenja jesu GSS i LDP, NDS i DSS, i SSJ i SRS.

Izborni cenzus. U cilju sprečavanja prevelike fragmentacije partijskog sistema uvodi se izborna prepreka - cenzus koji je neophodno da partije preskoče da bi se kvalifikovale za raspodelu mandata. U nameri da spreče fragmentaciju partijskog sistema, postkomunističke države su uvele nešto veći cenzus u odnosu na ostale evropske zemlje ili dvostepenovani cenzus.^[9] U Srbiji se od uvođenja proporcionalnog izbornog sistema koristi cenzus od 5%. Zbog straha da male partije ne mogu da osvoje 5% glasova (u Srbiji, zavisno od izlaznosti, to iznosi oko 200.000 birača), male partije pribegavaju predizbornim koalicijama, ili se pojavljuju na listama većih partija. Ako bi cenzus bio manji od 5%, bila bi još veća fragmentacija partijskog sistema, a ako bi bio veći ili stepenovan, smanjio bi se broj partija. Izmenama izbornog sistema 2003, za partije manjina je ukinut izborni cenzus. Uveden je takozvani prirodni prag (ili pozitivna diskriminacija).^[10]

Do partijske fragmentiranosti parlamenta dolazi, pre svega, zato što manje partije izbegavaju delovanje cenzusa na izborima, pojavljuju se na listama većih partija, a onda u parlamentu izdvoje svoj poslanički klub

Fragmentirani parlament. Do partijske fragmentiranosti parlamenta dolazi, pre svega, zato što manje partije izbegavaju delovanje cenzusa na izborima, pojavljuju se na listama većih partija, a onda u parlamentu izdvoje svoj poslanički klub. Na parlamentarnim izborima 2008, od 574 tada registrovanih stranaka, prijavljene su 22 liste. Cenzus je prošlo pet lista, a prirodni prag koji važi za partije manjina - svega tri partije. I pored toga, u Skupštini Srbije 2010. evidentirano je deset poslaničkih klubova i dva nezavisna poslanika, ili ukupno 23 parlamentarne stranke. To govori o indirektnoj parlamentarizaciji - manje partije dobijaju mandate na listama većih, pa izdvoje poslanički klub i fragmentiraju partijski sistem. Fragmentacija parlamenta može se rešiti sprečavanjem partija da izdvoje svoje poslaničke klubove ili partije sa lista kojima su birači ukazali poverenje. Četiri većinske i dve manjinske liste osvojile su manje glasova nego potpisa neophodnih za kandidaturu. Jedna od mogućnosti jeste uvođenje depozita (uveden od 2011) koji se vraća ako se osvoji manje glasova od prikupljenih potpisa. Usvajanjem novog Zakona o političkim strankama od 2009,^[11] do 2012. registrovano je 87 stranaka.

[9] Mađarska ima cenzus od 5% za samostalne liste i 15% za koalicije četiri i više partija, Rumunija 5% i 8-10% za koalicije, Poljska 5% za samostalne liste i 8% za koalicije. Od postkomunističkih država, jedino u Makedoniji ne postoji izborni cenzus. Cenzus u je Turskoj 10%, u Poljskoj 7%. U Češkoj je cenzus 5% kada je jedna partija, 10% kada su dve, 15% kada su tri, a 20% kada su četiri partije.

[10] To znači da se broj ukupnih glasova izašlih birača na izbore podeli sa brojem mesta u parlamentu (250) i dobije koliko glasova nosi jedno poslaničko mesto. U odnosu na taj broj, partije manjina osvajaju onoliko mandata, koliko se dobije kada se broj glasova koje osvoje podeli sa tim brojem glasova koliko nosi jedan mandat. Na primer, ako na izbore izađe 3.750.000 birača i taj broj se podeli sa brojem mesta u parlamentu (250), dobija se 15.000, što znači da jedno poslaničko mesto nosi toliko glasova. Ako partija neke manjine osvoji 30.000 glasova, to se podeli sa 15.000 i ta partija dobija dva mandata u Skupštini.

[11] Zakon o političkim strankama („Službeni glasnik RS“, broj 36/09) stupio je na snagu 23. maja 2009, a počeo da se primenjuje 23. jula 2009. godine.

Zastupljenost žena u parlamentu. Danas se odsustvo ravnopravnije zastupljenosti žena u parlamentu i obavljanju javnih funkcija smatra deficitom demokratije. Generalno se smatra da proporcionalni sistemi pružaju veću zastupljenost žena u parlamentu. U skandinavskim zemljama nešto je veća proporcija nego u ostalim zemljama. Osim izbornog sistema, i drugi faktori igraju važnu ulogu po ovom pitanju – ekonomski razvoj, region, priroda političkih partija i slično. U proporcionalnim izbornim sistemima prosečno je 21,5% žena u parlamentu, dok je kod većinskih izbornih sistema sa jednomandatnim izbornim jedinicama (SMP) 15,1% (Carter and Farrell, 2010: 37). Što se više predstavnika bira u jednoj izornoj jedinici (DM veće od 1), veći je i procenat žena. U formalnopravnom smislu, ravnopravnost žena u politici u Srbiji bolje je uređena nego u većini najnaprednijih članica EU, pa i najnaprednijih zemalja na jugu Evrope.^[12] U parlamentu Srbije 2000. je bilo 10,8% žena, a 2003. – 12,4%.^[13] U Skupštini Srbije je nakon izbora 2007. bilo zastupljeno 50 narodnih poslanica, što je tačno 20% od ukupno 250 mandata. To predstavlja značajan napredak u odnosu na prethodni saziv jer je broj gotovo udvostručen.^[14] Nakon parlamentarnih izbora 2008. u Skupštinu Srbije su ušle 53 pripadnice lepšeg pola, odnosno 21,6%. Od 2000. do 2008. za 100% je povećan procenat žena u Skupštini Srbije, sa 10,8 na 21,6% (Vidi Tabelu 4. Procenat žena u Skupštini Srbije).

Tabela 4

Procenat žena u Skupštini Srbije

Godina	Procenat žena
2000.	10,8%
2003.	12,4%
2007.	20%
2008.	21,6%

[12] U osam evropskih zemalja u parlamentu ima više od 30% žena, dok u južnoj Evropi – Makedonija, UNMIK Kosovo, Bosna i Hercegovina i Hrvatska, ima više žena u parlamentu nego što iznosi prosek 27 članica današnje EU.

[13] Prema partijama 2003. je u parlamentu bilo žena: G17 plus – 29,7%, DS – 16,2%, DSS – 13,2%, SPO-NS – 9%, SRS – 4,9%, SPS – 4,5%.

[14] Iako su sve partije najavljivale da će ispoštovati ovu jednu od preporuka OEBS, nakon izbora 2007, jedino je G17 plus to i učinio – od 19 mandata sedam pripada poslanicama (36,8%). Demokratska stranka je od 61 poslaničkog mesta 15 ponudila ženama (24,6%), Demokratska stranka Srbije od 33 ustupila je šest (18,18%), Srpska radikalna stranka od 81 mandata dala je 13 ženama (16,04%), dok će Socijalističku partiju Srbije od 19 poslanika predstavljati svega dve pripadnice te stranke (10,52%). Liga socijaldemokrata Vojvodine je ravnopravno podelila svoja četiri mandata. Novu Srbiju će zastupati dve poslanice (20%), Jedinstvenu Srbiju jedna (od dva dobijena mandata), dok je Srpski demokratski pokret obnove oba mandata dao muškarcima, kao i Lista za Sandžak. Savez vojvođanskih Mađara od tri mandata dao je jedan ženi. Procentualno gledano, najmanje žena poslanika imaće u svojim klubovima socijalisti (dve) i radikali (13 od ukupno 81 poslanika).

Iako važi generalno pravilo da proporcionalni izborni sistem više pogoduje predstavljanju manjina, političke partije nacionalnih manjina u Srbiji najviše mandata (14) osvojile su na prvim parlamentarnim izborima 1990, kada je primenjivan većinski dvokružni sistem (apsolutne većine)

Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika 2011. svaka treća osoba na listi je „pripadnik onog pola koji je manje zastupljen na listi“.^[15] Reč je o pozitivnoj diskriminaciji koja obezbeđuje jednu trećinu žena na izbornim listama kako bi se povećao njihov procenat u parlamentu. S obzirom na to da su izborne liste zatvorene, to znači da će u Skupštini Srbije od 2012. biti jedna trećina žena.

Zastupljenost manjina u parlamentu. Iako važi generalno pravilo da proporcionalni izborni sistem više pogoduje predstavljanju manjina, političke partije nacionalnih manjina u Srbiji najviše mandata (14) osvojile su na prvim parlamentarnim izborima 1990. (vidi Tabelu 5), kada je primenjivan većinski dvokružni sistem (apsolutne većine). U sredinama gde su manjine teritorijalno koncentrisane, ako su izborne jedinice oblikovane prema toj koncentraciji, manjinama može više odgovarati neka varijanta većniskog sistema. Najveći problem imaju Romi koji su disperzirani širom Srbije. U parlamentu Srbije, konstituisanom nakon parlamentarnih izbora 2003, nijedna partija nacionalnih manjina nije ušla u parlament zbog visokog izbornog cenzusa koji je iznosio 5%. Jedino su poslanici Liste za Sandžak ušli u parlament na listi Demokratske stranke. U Srbiji je ukinut izborni cenzus za partije nacionalnih manjina Zakonom o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika Republike Srbije iz 2003. godine.^[16] Kako ovom izmenom Izbornog zakona nije smanjen i broj potpisa za podnošenje liste, već je ostao broj od 10.000, Republička izborna komisija je za vreme parlamentarnih izbora 2007. donela odluku da je za podnošenje lista partija nacionalnih manjina bilo potrebno najmanje 3.000 potpisa. Predstavljanje manjina zavisi od više faktora: 1) izborni sistem (većinski ili proporcionalni, stepen proporcionalnosti, broj i raspored izbornih jedinica, izborni cenzus, otvorene ili zatvorene izborne liste); 2) brojnost nacionalne manjine; 3) da li su manjine teritorijalno koncentrisane ili ne; 4) u kojoj meri su manjine integrisane u društvo i politički sistem određene države; 5) da li manjine imaju svoje stranke i da li imaju jednu ili više sopstvenih stranaka koje pretenduju da ih predstavljaju; 6) u kojoj meri nacionalne manjine glasaju za većinske stranke.

[15] U članu 40. stav 1. se menja i glasi: „Na izornoj listi među svaka tri kandidata po redosledu na listi (prva tri mesta, druga tri mesta i tako do kraja liste) mora biti najmanje po jedan kandidat – pripadnik onog pola koji je manje zastupljen na listi“ (Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika, „Službeni glasnik RS“, broj 36/11, član 8).

[16] Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika, član 13. stav 1. („Službeni glasnik RS“, br. 10/03, 12/04).

Tabela 5

Rezultati političkih partija nacionalnih manjina na izborima za Skupštinu Srbije u periodu 1990–2008. prema broju osvojenih glasova i mandata

	1990.	1992.	1993.	1997.	2000.	2003.	2007.	2008.
DZVM	132,726 8	140,825 9	112,342 5					
SDA	84,165 3							38.148 ¹⁷ 2
DSH	23.630 1							
DRSM	3.432 1	6.336 1						
PDD	21.998 1							
PDD–DPA			29.432 2					
SVM				50.960 4	10 ¹⁸		52.510 3	74.874 ¹⁹ 4
LS–SU				49.486 3		2 ¹⁹	33.823 2	
DKPB				14.179 1				
SDP					3 ²¹		3 ²²	4 ²³
Koalicija Albanaca preševske doline							16.973 1	16.801 1
Romska partija –Srđan Šajin							14.631 1	
Partija Roma Srbije – dr Rajko Đurić							17.128 1	

Izvor: Republička izborna komisija

DZVM – Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara

SDA – Stranka demokratske akcije

DSH – Demokratski savez Hrvata

DRSM – Demokratska reformska stranka Muslimana

PDD – Partija za demokratsko delovanje

PDD–DPA – Partija za demokratsko delovanje i Demokratska partija Albanaca

SVM – Savez vojvođanskih Mađara

LS–SU – Lista za Sandžak – dr Sulejman Ugljanin

DKPB – Demokratska koalicija Preševo – Bujanovac

SDP – Sandžačka demokratka partija

[17] Bošnjačka lista za Evropski Sandžak – dr Sulejman Ugljanin.

[18] U okviru DOS-a.

[19] Mađarska koalicija – Ištvan Pastor, MAGYAR KOALÍCIÓ – PÁSZTOR ISTVÁN.

[20] Na listi Demokratske stranke.

[21] U okviru DOS-a.

[22] Na listi Demokratske stranke.

[23] Na listi Za Evropsku Srbiju – Boris Tadić.

Izborni mandat. Izborni sistem u značajnoj meri ima veze sa prirodom mandata. Primenom većinskog sistema, glasa se za kandidata i mandat je dobijen neposredno od građana, a kod proporcionalnih sistema (sistema lista) mandat se dobija (posredno) od partije. Kod proporcionalnog sistema – lista, birači biraju partiju, ali manje utiču na selekciju kandidata. Od toga zavisi i da li birač ima samo jedan glas kada glasa za zatvorenu listu ili više glasova kada može slobodnije da iskaže svoje preferencije. Ovo se kasnije može odraziti i na ponašanje izabranih predstavnika s obzirom na poreklo i prirodu njihovih mandata. Kod pojedinačnih kandidatura veća je nezavisnost kandidata. Partije utiču na sastav parlamenta već u samom procesu nominacije i sastavljanja partijskih lista.

Imperativni mandat i „blanko ostavke“. Jedan od najvećih problema, od svih sistemskih rešenja koja se tiču partija, poslanika i parlamenta jeste jedna vrsta imperativnog mandata i takozvanih blanko ostavki. U neinstitucionalizovanom partijskom sistemu, političari često menjaju partiju. Prelazaka i pretrčavanja iz partije u partiju bilo je sve vreme od uvođenja višepartizma u Srbiji. Ovaj proces je postao nešto intenzivniji nakon 2000. godine. Da bi se zaštitile od mogućih gubitaka poslanika, partije pribegavaju različitim mehanizmima. Većina partija, osim LDP-a i SVM-a, praktikuju potpisivanje blanko ostavke unapred. Odlukom Ustavnog suda Srbije od 27. maja 2003. („Službeni glasnik RS“, broj 57/03), odredbe člana 88. Zakona o izboru narodnih poslanika, nisu u skladu sa Ustavom. Po toj odredbi poslaniku je prestajao mandat „ako mu prestane članstvo u stranci ili koaliciji na čijoj listi je izabran“ za poslanika. Odlukom Ustavnog suda poslanici (a ne partije) raspolažu svojim mandatom. Odluka Ustavnog suda pokazala je da su pomenutom odredbom zakona povređena tri ustavna principa u vezi sa statusom poslanika: 1) narodni poslanici predstavljaju građane (a ne partije); 2) poslanici se opredeljuju i glasaju prema sopstvenom uverenju; i 3) poslanici ne mogu biti opozvani. To je dalo povoda za različita tumačenja. Po jednom od njih, to je olakšalo prelaske u druge partije, odnosno poslaničke klubove. Po drugom, partije su nastavile sa oduzimanjem poslaničkih mandata (DSS – Dragiši Đokoviću, G17+ – Vesni Lalić Dragović i Sovroniju Čonjagiću). Partijama u parlamentu nije išlo u prilog da postupe u skladu sa odlukom Ustavnog suda, za to nisu predviđene nikakve sankcije, ili njihova primena zavisi od toga da li je partija u sastavu vladajuće koalicije ili nije.^[24] Prilikom usvajanja Ustava 2006, među predstavnicima političkih partija očigledno je postojala saglasnost da se usvoji rešenje po kojem o poslaničkim mandatima odlučuju političke stranke. U cilju suzbijanja transfera i trgovine mandatima u Ustavu Republike Srbije (2006) u članu 102. stav 2. usvojeno je rešenje: „Narodni poslanik je slobodan da, pod uslovima određenim zakonom, neopozivo stavi svoj mandat na raspolaganje političkoj stranci na čiji predlog je izabran za narodnog poslanika“. Na ovaj način poslanik raspolaže mandatom samo u trenutku dok potpisuje neopozivu blanko ostavku kojom mandat predaje na raspolaganje rukovodstvu stranke. Ovo se može interpretirati kao pokušaj uvođenja imperativnog mandata koji ne postoji u zakonodavstvu

[24] Detaljnije o ovom pitanju u: Slaviša Orlović, *Politički život Srbije, između partokratije i demokratije*, str. 450-459.

zemalja Evropske unije.^[25] Ustavna odredba o položaju narodnih poslanika (član 102. stav 1) u sistemskoj je protivurečnosti sa odredbom o imunitetu narodnog poslanika (član 103. st. 1. i 2) (Pejić, 2007: 9). S jedne strane, Ustav garantuje poslaniku punu slobodu da izrazi volju birača i izvrši svoj mandat, obezbeđujući mu to da neće krivično odgovorati za delovanje u okviru svog mandata, dok sa druge strane, poslanik nije zaštićen od političke (partijske) odgovornosti koja ga, ukoliko je nezadovoljna njegovim radom, može kazniti oduzimanjem mandata. U Odluci Ustavnog suda Srbije IU broj 52/2008 donetoj na sednici 21. aprila 2010. („Službeni glasnik RS“, broj 34/10, str. 38–43) ocenjeno je da je član 47. Zakona o lokalnim izborima, kojim je uveden institut blanko ostavke, neustavana.^[26] Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2011, preciznije su regulisana pitanja blanko ostavki i oduzimanja mandata, pri čemu: „Poslanik lično podnosi ostavku, overenu kod organa nadležnog za overu potpisa, predsedniku Narodne skupštine, u roku od tri dana od dana overe“, odnosno „Dan prestanka mandata konstatuje Narodna skupština Republike Srbije odmah posle prijema obaveštenja o razlozima za prestanak mandata poslanika, na sednici koja je u toku, odnosno na prvoj narednoj sednici“ (član 14). Rešenje ovog problema je, pre svega, promena člana 102. stav 2. Ustava. Kako do toga iz proceduralnih i političkih razloga nije lako doći, partije mogu pokazati bar spremnost da uvažavaju princip slobodnog mandata. Bez slobodnog mandata nema ni slobodnog parlamenta, već samo glasačke mašine koja sledi partijske upravljače.

Uticaoje izbornog sistema na ponašanje poslanika. Različiti izborni sistemi proizvode različitu odgovornost poslanika. Poslanici koji su „personalno izabrani“ ponašaju se autonomnije, jer su mandat dobili neposredno od građana, dok se oni koji su izabrani na partijskoj listi, izabrani posredno, od strane partija, i više se pridržavaju partijske discipline i pokazuju veću lojalnost partiji. Otvorene liste zavise od lične podrške birača, a samim tim su i slabije veze sa partijom, a slabija je i partijska disciplina (Gallagher, 2008: 557). Zatvorene liste više vode ka zavisnosti kandidata od partije.

Vežanost za izbornu jedinicu. Jedan od problema izbornog sistema sa jednom izbornom jedinicom na nacionalnom nivou jeste to što se smanjuje kontakt izabranih predstavnika i birača. Nesumljivo je najveća veza poslanika i birača kod većinskih izbornih sistema (proste većine) sa jednomandatnim izbornim jedinicama, a najmanja kod proporcionalnog izbornog sistema sa zatvorenim listama i sa jednom izbornom jedinicom. Veća posvećenost biračima je kod političari koji su izabrani na otvorenim listama, nego kod onih koji su izabrani na zatvorenim listama (Carter & Farrell, 2010: 38). To isto važi i za učinke u kampanji. Kada je cela zemlja jedna izborna jedinica, kao što je slučaj u Srbiji, (naj)slabija je veza poslanika i birača.

»
Jedan od problema izbornog sistema sa jednom izbornom jedinicom na nacionalnom nivou jeste to što se smanjuje kontakt izabranih predstavnika i birača

»
Kada opcije nisu potpuno jasne i vidljive, odnosno kada je slaba identifikovanost opcija, birači biraju u „mraku“

[25] Imperativni mandat postoji još samo u nekim državama, kao što su Bangladeš, Južnoafrička Republika, Panama i Indija.

[26] Odluka Ustavnog suda, IU broj 52/2008 od 21. aprila 2010. („Službeni glasnik RS“, broj 34/10 od 21. maja 2010, str. 38–43).

„Identifikovanost“ vlade („identifiability“). Izborni sistem utiče na identifikovanost, odnosno sposobnost birača da identifikuju opcije koje im se nude na izborima (Powell, G. B. prema, Gallagher & Mitchell, 2008: 21). Kod proporcionalnih sistema identifikovanost opcija je manja, dok je kod neproporcionalnih veća. Kada opcije nisu potpuno jasne i vidljive, odnosno kada je slaba identifikovanost opcija, birači biraju u „mraku“ (Gallagher, 2008: 563). Zato se neretko spekuliše ko sa kim hoće i ko sa kim neće u koaliciju. Identifikovanost je velika u većinskim izbornim sistemima proste većine. Birači imaju jasniji izbor i odmah nakon izbora se obično zna koja partija formira vladu. U proporcionalnim izbornim sistemima parlamentarne većine nakon izbora su retke, a češće u većinskim izbornim sistemima proste većine. Blais i Carty (1987), u svojoj studiji 510 izbora u 20 zemalja, pokazuju da se takva većina pravi u 10% izbora po proporcionalnom sistemu (Blais & Massicotte, 1996: 71-72). U Srbiji je slaba identifikovanost opcija koje se nude biračima zbog neminovnosti koalicionih vlada i usled mnogobrojnosti aktera i opcija. Ovo se delimično smanjuje bipolarnošću partijskog sistema.

Izborni sistem može uticati na način vođenja kampanje, na ponašanje birača, političara i poslanika, na samu prirodu partijske organizacije, mogućnosti izbora koje se stavljaju na raspolaganje biračima, način izbora poslanika, broj partija u parlamentu, na prirodu parlamentarnog predstavništva (reprezentacije), predstavljanje (zastupljenost) pojedinih socijalnih kategorija u parlamentu (broj žena, etničkih grupa, manjina), na način formiranja vlade – da li je jednopartijska ili koaliciona

Uticaj izbornog sistema na formiranje vlade (jednopartijska ili koaliciona vlada). Opšte je mesto da postoji jaka veza između izbornog sistema i načina formiranja vlade. Proporcionalni izborni sistem vodi ka koalicionim vladama, dok većinski sistem, proste većine, vodi ka jednopartijskim vladama (Britanija i Kanada). Kod većinskog izbornog sistema proste većine, birači, faktički sami biraju svoju vladu, dok se kod proporcionalnog sistema o vladi odlučuje nakon izbora, na osnovu postizbornih dogovora.^[27] U državama u kojim se primenjuje proporcionalni izborni sistem, retkost je da jedna partija može sama da sastavi vladu, pa su neminovne koalicije. Ovo takvoj vladi smanjuje, ili bar zamagljuje, odgovornost, jer se u njoj jedni kriju iza drugih. Tako se većinom zapostavljaju predizborna obećanja data biračima. U Srbiji je samo nakon prvih višepartijskih izbora, kada se primenjivao većinski dvokružni sistem, bila jednopartijska vlada. Od 1992, kada je uveden proporcionalni izborni sistem, sve vlade su bile koalicione. Dve vlade su bile manjinske, i to 1993. i 2003. godine.

Zaključak

Izborni sistem može uticati na način vođenja kampanje, na ponašanje birača, političara i poslanika, na samu prirodu partijske organizacije, mogućnosti izbora koje se stavljaju na raspolaganje biračima, način izbora poslanika, broj partija u parlamentu, na prirodu parlamentarnog predstavništva (reprezentacije), predstavljanje (zastupljenost) pojedinih socijalnih kategorija u parlamentu (broj žena, etničkih grupa, manjina), na način formiranja vlade – da li je jednopartijska ili koaliciona. Postoji više kriterijuma vrednovanja izbornih sistema (kao što su predstavljanje različitih grupa – manjina, žena; društvenih interesa i političkih mišljenja).

[27] Detaljnije u: Slaviša Orlović, „Teorija koalicija i formiranje vlade“, *Godišnjak 2010*, godina IV, broj 4, 2010, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, str. 97-125.

Nijedan od izbornih sistema ne može da udovolji svim zahtevima. Udovoljavanje jednom zahtevu (funkciji koju treba da ispuni) dovodi do zanemarivanja drugog. Česte promene ili anticipacije promena izbornog sistema mogu uskratiti njegove dugoročne efekte. Ponekad je prisutna nespojivost ciljeva ili se prilikom optiranja ne ustanovljava koji su zahtevi važniji i koje treba ispuniti. Do smanjenja fragmentacije partijskog sistema može doći stepenovanjem cenzusa ili uvođenjem neke vrste, većinskog ili mešovitog izbornog sistema. Povećanje broja izbornih jedinica smanjilo bi proporcionalnost, a samim tim i fragmentiranost partijskog sistema. Ima više osnova za preispitivanje efekata i učinaka izbornog sistema u Srbiji i za njegovu izmenu, pre svega u pravcu personalizovanosti izbora. To znači uvođenje neke vrste mešovitog, odnosno personalizovanog proporcionalnog sistema. Izražavanje preferenci građana za konkretnog kandidata povećalo bi odgovornost i autonomiju izabranih predstavnika, a smanjilo uticaj partija, što bi ih istovremeno reformisalo iznutra. Efekat bi bio i smanjenje partokratije koja usporava konsolidaciju demokratije u Srbiji. •

Political consequences of electoral system in Serbia

Abstract

In this article we will discuss the political consequences of electoral system in Serbia. Since 1992 Serbia has proportional representation electoral system. In this electoral system, citizens are voting for parties, which leads to party and program oriented campaigns. Serbian system is extremely proportional because there is only one electoral unit. Higher proportionality of electoral system usually means that party system will be fragmented, which leads to wider and numerous coalitions. In a closed list system, voters are choosing between parties, while open list allows choice between candidates. Serbian Parliament lacks territorial representation. After the last electoral system changes, at least one third of MPs will be women. Electoral threshold is not applied for ethnic minority parties. In proportional systems, MPs elected from the lists are elected indirectly by the parties, and therefore they are more loyal and show higher level of party discipline. In the case when a whole country is one electorate, the link between voters and MPs is weak(est). Number of parties in the parliament can be reduced by graduation of electoral threshold. Higher number of electoral units would reduce proportionality, and consequentially fragmentation of the party system. Introduction of mixed or personalized proportional system and preferential votes would increase accountability and autonomy of elected representatives and reduce party influence, leading further to their internal reform. Cumulative effects would be reduced partocracy that is burdening the process of consolidation of democracy in Serbia.

Key words

Electoral system of proportional representation, closed list, mandate, electoral units, threshold

Literatura

- Blais, Andre, Massicotte, Louis, „Electoral Systems“, u: *Comparing Democracies, Elections and Voting in Global Perspective*, (eds.) Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris, SAGE Publications, International Educational and Professional Publisher, Thousand Oaks, London – New Delhi, 1996.
- Carter, Elisabeth, „Farell, David, „Electoral Systems and Election Management“, u: *Comparing Democracies 3, Elections and Voting in the 21st Century*, (ed.) Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris, SAGE, Los Angeles – London, 2010.
- Duverger, Maurice, *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Methuen, London, 1964.
- Duverger, Maurice, „Duvergers’s Law: Forty Years later“, u B. Hofman and A. Lijphart (eds.), *Electoral Laws and their Political Consequences*, New York – Aghaton, 1986.
- Farrell, David M., *Electoral Systems, A Comparative Introduction*, Palgrave, New York, 2001.
- Gallagher, Michael, *Conclusion*, u: *The Politics of Electoral Systems*, (ed.) Gallagher Michael Gallagher and Mitchell Paul, Oxford University Press, 2008.
- Gallagher, Michael, Mitchell, Paul, „Introduction to Electoral System“, u: *The Politics of Electoral Systems*, (ed.) Michael Gallagher and Paul Mitchell, Oxford University Press, 2008.
- Goati, Vladimir, „Slabosti Zakona o izboru narodnih poslanika (2000) – hipoteze i pitanja“, u: *Radna grupa demokratsko upravljanje, Analiza i preporuke*, OEBS, Evropski pokret u Srbiji, 2011.
- Jovanović, Milan, „Narodna skupština – Deformacije teritorijalnog predstavljanja“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, godina II, broj 2, decembar 2008.
- Jovanović, Milan, „Redizajniranje izbornog sistema Srbije – Jedan neuspeo pokušaj“, u: *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva*, NDI, Beograd, 2011.
- Katz, Richard S., *Democracy and Elections*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Lajphard, Arendt, *Electoral Systems and Party Systems, A study of twenty-seven democracies, 1945–1990*, Oxford University Press, Edition, Comparative Europina Policy, 1994.
- Nohlen, Dieter, *Izborna pravo i stranački sustav*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Nohlen, Dieter, Kasapović, Mirjana, *Izborni sistemi Istočne Evrope*, Friedrich Ebert, Beograd, 1997.
- Orlović, Slaviša, *Politički život Srbije (između partokratije i demokratije)*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Orlović, Slaviša, „Re-dizajniranje političkih institucija“, u: Vukašin Pavlović (ur.), *Kvalitet političkih institucija*, Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, Beograd, 2008, str. 65–101.
- Orlović, Slaviša, *Teorija koalicija i formiranje vlade*, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, (ur.) prof. dr Ilija Vujačić, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, godina IV, broj 4, Beograd, 2010, str. 97–125.
- Orlović, Slaviša, „Partijski sistem Srbije“, u: *Partije i izbori u Srbiji, dvadeset godina*, Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2011.
- Orlović, Slaviša, „Izborni sistem i institucionalni dizajn“, u: *Preporuke za izmenu Izbornog zakonodavstva u Srbiji*, NDI Srbija, Beograd, 2011.
- Pejić Irena, „Parlamentarni mandati u Ustavu Srbije“, *Izbor sudske prakse*, 3/2007.
- Sartori, Đovani, *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Politička kultura, Zagreb, 2002.
- Shugart, Matthew Söderberg, „Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead“, u: *The Politics of Electoral Systems*, (ed.) Michael Gallagher and Paul Mitchell, Oxford University Press, 2008.
- Taagepera, Rain, Shugart, Matthew Sobert, *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, Yale University Press, New Haven, 1989.

Vučičević, Dušan, *Lajphart's Conceptual Map of Democracy: Th Case of Serbia*, Serbian Political Thought, Serbian Political Thought, No. 1-2/2010, Year II, Vol. 2, 2010, str. 41-59.

Ostali izvori:

Informisanje na jezicima nacionalnih manjina, Predlozi za nove politike, (ur.) Jadranka Jelinčić, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007.

Odluka Ustavnog suda, IU broj 52/2008 od 21. aprila 2010. („Službeni glasnik RS“, broj 34/10 od 21. maja 2010).

Zakona o izboru narodnih poslanika („Službeni glasnik RS“, broj 35/ 2000), Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika („Službeni glasnik RS“, br. 10/03, 12/04).

Zakon o političkim strankama („Službeni glasnik RS“, broj 36/09).

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika („Službeni glasnik RS“, broj 36/11, usvojen je 25. maja 2011).

UDC 338.124.2(4-672EU:497.11)

336.27(497.11)

Efekti recesije u evrozoni na domaću privredu – problem održivosti javnog duga Srbije

Sažetak

Posle preliminarnog pada BDP evrozone u poslednjem tromesečju 2011. postoje veliki izgledi da negativna stopa rasta bude zabeležena i u prvom kvartalu 2012. godine. Postignut kompromis evropskih lidera oko niza mera za spas evrozone ohrabrujući je, ali tek predstoji njihova operacionalizacija u kojoj moraju učestvovati i ECB, ESFS i MMF. Pad uvozne tražnje u Italiji, Nemačkoj, kao i u susednim zemljama, pogađa srpski izvoz, koji usporava ili stagnira. Kapital na svetskim tržištima postao je oskudniji, što će dodatno redukovati priliv stranih direktnih investicija. Narodna banka Srbije procenjuje da će rast BDP od 0,5% u 2012. biti postignut zahvaljujući poboljšanju u drugoj polovini godine, kada bi trebalo da dođe do oporavka na zapadu starog kontinenta. Davni dug Srbije će, usled praktične stagnacije BDP, depresijacije dinara i neto-zaduživanja, preći 45% BDP. U srednjem roku je za trajnu održivost javnih finansija potrebno smanjenje javne potrošnje od čak 5% BDP.

Ključne riječi

Evrozona, recesija, 2012, srpska ekonomija, javni dug

* Autor je naučni saradnik Instituta za evropske studije u Beogradu.

Evrozona na početku 2012: blaga recesija i mogućnosti oporavka

Napetosti proizašle iz dužničke krize evrozone dramatično prete i globalnom privrednom rastu, koji je MMF procenio na 3,3% (prethodne procena je bila 4%). U najgorem scenariju, svet bi čak mogao upasti u novu recesiju, ukoliko evropska kriza dobije na intenzitetu, saopštio je glavni ekonomista MMF Olivije Blanšar. U januaru ove godine, MMF je izneo novu korekciju na dole privredne aktivnosti u evrozoni na -0,5% u 2012. (IMF, 2012). Do sada dostupni podaci upućuju da je BDP opao za 0,6% u poslednjem tromesečju 2011, i postoje veliki izgledi da negativna stopa rasta bude zabeležena i u prvom kvartalu ove godine, što bi evrozoni tehnički dovelo u recesiju. Donekle ohrabruje stabilizacija u industriji i sektoru usluga u januaru 2012, posle pet meseci kontrakcije, na šta ukazuje januarski (2012) *Markit Eurozone PMI Composite Output Index*.

Nezaposlenost u evrozoni iznosila je visokih 10,4% u decembru 2011, isto kao i novembru, što je za 0,4% više nego istog meseca lane. Inflacija u zoni evra znatno je iznad targeta Evropske centralne banke („below 2%“) i iznosila je 2,7% u 2011. godini. Industrijska proizvodnja evrozone je tek za 1% viša u odnosu na 2005. (Eurostat, 2012).

Upozoravajući su podaci o visini duga državnog sektora u evrozoni, iako je on krajem trećeg tromesečja 2011. blago smanjen (na 87,4% BDP, sa 87,7% u istom periodu tri meseca ranije). Ukupni iznos duga 17 članica evrozone iznosi 8,191 milijardu evra i veći je za 25 milijardi evra u odnosu na prethodno tromesečje (Eurostat, 2012).

Kreditna agencija „Fic“ smanjila je rejting Italije, Španije, Belgije, Slovenije i Kipra i snizila projekciju za Irsku, navodeći da „kratkoročna ekonomska prognoza otkriva veliku osetljivost tih država na monetarne i finansijske šokove“. „Fic“ je saopštio da je „izvagao“ pogoršanje tržišne situacije u evrozoni i uspeh napora ECB u smanjenju pritiska na prezadužene vlade i komercijalne banke.

Krajem oktobra 2011. lideri EU su postigli kompromis oko niza mera za spas evra. Dogovoren je, i konačno u februaru 2012. sproveden, otpis pola grčkog duga. Potom je ugovorena dokapitalizacija banaka (onih koje su pogođene otpisom dugova). Naime, do kraja juna banke moraju

podići stope adekvatnosti kapitala na minimalno 9% (evropske banke su od centralnog značaja za funkcionisanje evropskog finansijskog sistema, tzv. bankocentričnost, za razliku od američkih banaka: u evrozoni čak 80% privatnih kredita potiče od banaka). Dogovoreno je i povećanje kapitala evropskog stabilizacionog fonda (EFSF), koji postaje fond za osiguranje državnih obveznica.

Bankrot Grčke je izbegnut, jer bi doveo do rasta gubitaka i potencijalnog gubitka kapitalne adekvatnosti investitora u grčki javni dug. Slično bi se mogli desiti kada su u pitanju investitori u druge zemlje evrozone koje po novim višim kamatnim stopama imaju ozbiljnih problema da finansiraju svoj javni dug. Bankrot Grčke dramatično bi povećao prinose na javni dug mnogih država članica evrozone (naravno, Grčke najviše), dovodeći u pitanje i njihovu fiskalnu održivost po novim višim kamatnim stopama. Predviđena „dobrovoljnost“ u otpisu duga Grčke smanjuje gubitke za privatne investitore jer bi formalizovanje bankrota dovelo na naplatu sve instrumente osiguranja kreditnog rizika Grčke emitovane u formi CDS, čiji su izdavaoci sebi kreirali vanbilansnu obavezu.

Prema Viplošu (Wyplosz, 2011) kriza evrozone teško može biti završena bez nekoliko krucijalnih koraka. Prvo, države koje su izgubile pristup finansijskom tržištu moraju biti spašene bankrota. U tom paketu, definitivno, zbog ogromnog iznosa potrebnih sredstava, mora učestvovati ECB, dok ESFS (European Financial Stability Facility) mora sakupiti 200 milijardi evra, koliko bi trebalo da obezbedi i MMF. Osim toga, banke moraju biti rekapitalizovane, naravno, pre eventualnih bankrota nekih država. Ugovori o fiskalnoj disciplini u evrozoni moraju biti postignuti.

Reakcije političara na krizu u evrozoni mnogi vide kao kratkovide, nekoherentne i vođene političkom svrsishodnošću. Ipak, sa tim se ne slažu svi. Bergsten i Kirkegard (Bergsten & Kirkegaard, 2012) smatraju da će Evropa iz krize izaći jača, a evro netaknut. Oni smatraju da je evropska kriza političke, a u velikoj meri, i prezentacione prirode. Evropska centralna banka nije imala luksuz da usvoji jasnu kriznu taktiku poput FED u SAD. Naime, ECB nije prevashodno zainteresovana za okončanje tržišne anksioznosti, a samim tim ni krize evrozone u najkraćem roku. Glavni akteri ne mogu da proglase svoje namere otvoreno jer će svaki od četiri poverilaca (Nemačka i druge severne evropske vlade, ECB, privatni sektor-zajmodavci i MMF), prirodno, pokušati da prevali što više finansijskih gubitaka nastalih na grčkim državnim obveznicama (ili usled gubitaka evropskih banaka) na druge. Ipak, rešenja se naziru i glavni akteri biće ECB (koja je već počela, indirektno, da kupuje veće količine državnih obveznica), EFSF, MMF. Na srednji rok veliki je značaj i fiskalnih pravila, koja će se po svemu sudeći usvojiti tokom prve polovine 2012. godine. Evropa ima instrumente da reši krizu, ali to je više pitanje je političke volje, nego ekonomske sposobnosti da se plati. Ipak, fiskalna konsolidacija nije sve, i produblјivanje evrozone kroz fiskalnu integraciju mora se nastaviti. I pored odbijanja Nemačke, na stolu ostaje uvođenje evroobveznica ili pak širenje potencijala ESFS-a do veličine koja će pomoći smirivanju finansijskih tržišta i omogućiti smanjenje kamatnih stopa, posebno Španije i Italije.

Kriza u kojoj se nalazi evrozona, i generalno industrijalizovane zemlje, strukturna je i finansijski problemi su samo njena refleksija. Evropska unija evidentno kasni sa odlukama, ali ipak uspeva da situaciju drži pod

Kriza u kojoj se nalazi evrozona, i generalno industrijalizovane zemlje, strukturna je i finansijski problemi su samo njena refleksija

kontrolom. Osnovni razlog za nepoverenje tržišta u planove ozdravljenja državnih finansija u zemljama evrozone jeste nejasnoća kako smanjiti dužničko opterećenje koje je u većini zemalja veće od 80% BDP (u Italiji 120%, u Grčkoj pre otpisa duga čak 170%), uz minimalan ekonomski rast. Istovremeno, Francuska, Italija, SAD i Evropska komisija žele da ECB učini više na rešenju dužničke krize u evrozoni, slično FED (da kupuje aktive prezaduženih članica zone evra i na primarnom tržištu). Nemačka se protivi zato što veruje da bi to bilo isto kao da ECB štampa novac za potrebe finansiranja duga neke zemlje. Evropska centralna banka balansira, pružajući adekvatnu „likvidnost“ da bi se sprečio sistemski finansijski kolaps (npr. otkupljujući na sekundarnom tržištu 220 milijardi toksičnih obveznica), ali ograničavajući svoje aktivnosti u cilju da se spreči gubitak poverenja u evro (Johnson, 2012). Evropski lideri veruju da je njihova odlučnost da brane evro veća od kapaciteta tržišta da se klade protiv njega. Za sada, ipak, uspevaju.

Kanali uticaja krize u evrozoni na Srbiju

Ekonomska aktivnost u Srbiji već je ozbiljno pogođena dešavanjima u evrozoni, a i šire. Negativni rast u evrozoni reflektuje se i kroz pad uvozne tražnje u Italiji, Nemačkoj, kao i u susednim zemljama, što pogađa srpski izvoz, koji usporava ili stagnira. Očekuje se da će priliv stranih investicija biti dodatno redukovan. Sumarno, manjak deviza dovodi do trošenja deviznih rezervi i pada potrošnje, posledično i životnog standarda, kroz obaranje uvoza.

Srbija mora biti spremna da problem likvidnosti, ako bude eskalirao, ublaži kao i da dodatno podstakne investicije. Da li će biti moguće postići „novi bečki sporazum“ (tzv. Beč 2.0) koji bi garantovao nesmanjivanje nivoa plasmana u Srbiji, teško je prognozirati. Mogući su oštri lomovi cena primarnih proizvoda što bi, s jedne strane, bilo dobro, budući da bi se smanjili troškovi njihovog uvoza. Ipak, ovo ne važi za hranu, bakar, aluminijum i gvožđe, koji čine čak dve petine domaćeg izvoza. Dobre je i to što doznake i inopenzije ne pokazuju povezanost s krizom.

Novi talas krize pogađa domaći bankarski sistem jer kapital na svetskim tržištima postaje skuplji. Detektuje se i rast odbojnosti investitora prema tržištima u razvoju, što potencijalno ugrožava stabilnost dinara.

Kanal preko koga kriza u EU može da utiče na ovdašnju privredu jeste finansiranje države, gde Srbija relativno dosta dobro stoji. Učešće kratkoročnih izvora u finansiranju države među najnižima je u regionu, jer za sada zemlja nije previše izložena tzv. rizicima refinansiranja. Kriza u EU može da utiče na Srbiju i preko finansijskog sektora, pošto u zemlji više od 75% bankarske aktive čine strane banke. Istina, relativno je visoko, i sve veće, učešće dugoročnih kreditnih linija u izvorima finansiranja bankarskog sektora.

Kada je u pitanju uticaj krize na kurs dinara, došlo je do depresijacije srpske monete od 29% u poslednje skoro tri i po godine. Slabljenje su beležile i ostale monete istočne Evrope, ali uglavnom u manjoj meri (MAT, 2012). Teško je predvideti šta će se dešavati sa dinarom u drugoj polovini ove godine. Imajući u vidu napregnuti budžet i neizvesnost značajnih inopriliva u 2012, slabljenje dinara prema evru čini se realnom solucijom.

Negativni rast u evrozoni reflektuje se i kroz pad uvozne tražnje u Italiji, Nemačkoj, kao i u susednim zemljama, što pogađa srpski izvoz, koji usporava ili stagnira

Novi talas krize pogađa domaći bankarski sistem jer kapital na svetskim tržištima postaje skuplji. Detektuje se i rast odbojnosti investitora prema tržištima u razvoju, što potencijalno ugrožava stabilnost dinara

Nove izvore eksternog finansiranja, koje mnogi vide na novim tržištima, teško je očekivati, jer u relativno kratkom vremenskom periodu Srbija teško može da se probije na npr. dinamična tržišta istočne Azije.

Perspektive srpske ekonomije 2012-2013.

Pokazatelji kretanja ekonomske aktivnosti u Srbiji ukazuju na usporavanje privredne aktivnosti već od prvog tromesečja prethodne godine. Procene ukazuju da bi pad zaposlenosti mogao iznositi najmanje 1% (oko 20.000 ljudi). S tim je povezano i kretanje realne mase zarada (koja je 2011. pala za preko 2%), koja bi mogla porasti tek pola procenta, što znači da po tom osnovu neće biti očekivanog rasta prihoda od poreza i doprinosa. Kako će i potrošnja stagnirati, a rast investicija će biti vrlo skroman, ostaje otvoreno pitanje koliko će neto izvoz moći da „pogura“ rast u ovoj godini, makar i minimalan.

Manja uvozna tražnja i izvesno usporavanje priliva kapitala sa Zapada otežaće finansiranje spoljnih obaveza države. Dodatni problem za našu zemlju predstavlja i odbijanje MMF da prihvati usmene garancije Vlade Srbije i odlaganje aranžmana do sredine 2012, što dodatno ukazuje da budžet nije realističan, odnosno da je previsok nivo državnih garancija. Predviđeni fiskalni deficit od 4,25% BDP za ovu godinu (153 milijarde dinara) optimističan je, i nije teško zamisliti da bi mogli imati rebalans. Naime, po svemu sudeći, precenjenen je rast BDP od 1,5%, kao i priliv po osnovu poreza. Ako pođemo od umerenog scenarija, mogli bi imati čak za 35 milijardi dinara manje fiskalne prihode u 2012. godini.

Fiskalni savet, u svojoj analizi, posebno potencira rizik nemogućnosti finansiranja deficita i otplate glavnice javnog duga. Naime, nepovoljna ekonomska kretanja u zemljama evrozone, s kojom je domaća privreda tesno povezana, mogla bi vrlo lako da uvedu privredu Srbije u produženu stagnaciju ili čak u novu recesiju. Realno je dalje usporavanje izvoza i zastoj investicija. To bi direktno uticalo na rast učešća javnog duga u BDP za oko 0,7% BDP, što bi dovelo do smanjenja javnih prihoda za oko 0,6% BDP (*Fiskalni savet*, 2011).

Ono što ohrabruje jeste podatak Poreske uprave Srbije da je u januaru 2012. naplatila poreza skoro 10% više od planiranog. Ako se sa ovakvom dinamikom naplate poreza nastavi, to bi značilo da je budžet napravljen na zdravoj osnovi i da su primedbe MMF neopravdane. Ipak, moguće je da je ovo kratkoročni trend usled pojačane naplate zbog objavljivanja spiskova dužnika.

Sve će, ipak, zavisiti od dinamike rasta privrede. U NBS procenjuju da će rast biti 0,5% (NBS, 2012). Industrija usporava rast već od maja prethodne godine, ali je, ipak, na godišnjem nivou veća za 2,1%. Rast izvoza tokom 2011. od 14,1% (u evrima) znan je, ali je snažno usporen poslednjih meseci, i procenjuje se da bi ove godine mogao biti vrlo skroman. Ranija projekcija rasta izvoza od 10,2% (Ministarstvo finansija RS, 2011) za 2012. čini se veoma optimističnom, posebno zbog problema sa Železarem Smederevo, koja je 2011. „donosila“ 8% robnog izvoza. Procenjuje se da bi uvoz mogao da blago padne ili stagnira.

Realno je da će plate budžetskih korisnika i penzije u aprilu biti uvećane za 4%, u skladu s fiskalnim pravilima. Inflacija će usporavati prvih nekoliko

Manja uvozna tražnja i izvesno usporavanje priliva kapitala sa Zapada otežaće finansiranje spoljnih obaveza države

Nepovoljna ekonomska kretanja u zemljama evrozone, s kojom je domaća privreda tesno povezana, mogla bi vrlo lako da uvedu privredu Srbije u produženu stagnaciju ili čak u novu recesiju. Realno je dalje usporavanje izvoza i zastoj investicija

meseci ove godine, a potom će kretanje cena zavisiti od kursa (kao i od tendencijama na globalnim berzama sirovina). Ako NBS istraje na obaranju inflacije na 4%-5,5%, to upućuje da će biti spremna da brani trenutni nivo kursa. Opet, to će značiti da će devizne rezerve biti trošene, kao i da će dinamika izvoza biti dodatno usporena. Projekcija deficita platnog bilansa od 8% BDP verovatno je optimistična (već 2011. deficit je iznosio 9,1% BDP, znatno više od planiranog). Destimulisanje izvoza uticaće negativno i na stopu nezaposlenosti (trenutno je čak 23,7%).

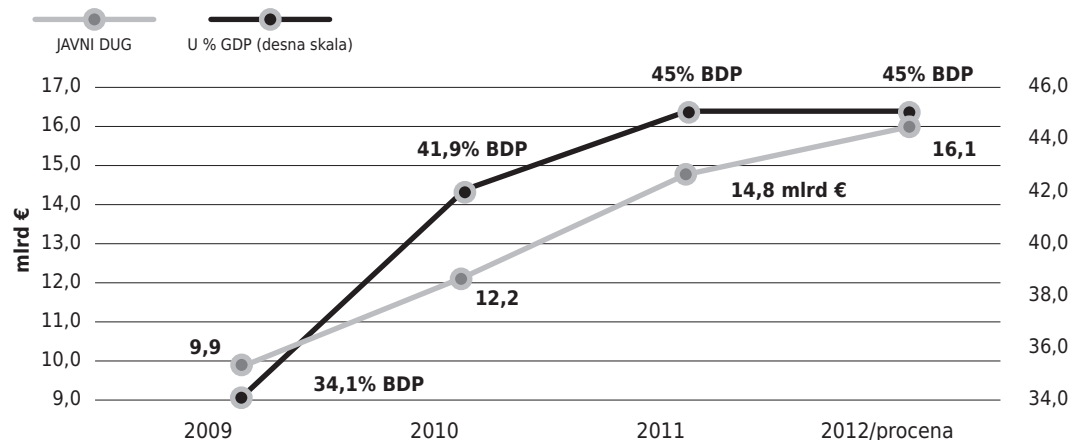
Ako u drugoj polovini godine dođe do očekivanog oporavka na zapadu našeg kontinenta, pozitivni efekti će se preliti i na Srbiju početkom 2013. godine. U suprotnom, dodatno smanjenje potrošnje, bilo kroz obaranje kursa i s tim povezano ubrzanje inflacije ili rast PDV (ili kombinovano), neizbežno je.

Problem održivosti javnog duga Srbije

Međunarodni monetarni fond procenjuje da će dug evrozone za pet godina biti tek za dva procentna poena niži nego sada pod uslovom da se unaprede programi štednje (italijanski dug će pasti za sedam procentnih poena, na 114% BDP, dok bi grčki dug tek 2020. mogao opasti na 120%). Koliko će iznositi srpski javni dug 2016, teško je reći, ali i pod uslovom da ne raste u narednoj polovini decenije, on će biti veći za oko pet procentnih poena po osnovu restitucije (dakle, minimalno 50% BDP). Ono što je od suštinskog značaja za javni dug Srbije (i ostalih zemalja) jeste da li on raste brže od rasta GDP u evrima. Na primer, ako bi domaći javni dug porastao u 2012. za 1,4 milijardu evra (skoro 10%), onda bi uz rast domaćeg BDP od 3% (uz nepromenjen kurs dinara prema evru) njegov udeo u BDP ostao isti - oko 45%. Međutim, održavanje nepromenjenog kursa prema evru tokom druge polovine naredne godine biće težak posao. I prirast javnog duga skoro duplo manji nego u toku ove godine optimistična je projekcija. Osim toga, NBS je već izašla sa projekcijom o rastu BDP od samo 0,5%.

Kretanje javnog duga Srbije tokom krize

Izvor: Ministarstvo finansija RS (podaci za kraj godine)

Finansijska sredstva neophodna za finansiranje obaveza države u 2012. iznose pet milijardi evra, odnosno 510 milijardi dinara (152 za deficit i 360 za otplatu glavnice javnog duga). Najveći deo tih para biće refinansiran, što znači da će se vršiti zaduživanje kod EBRD, Svetske banke, EIB (kreditni za infrastrukturu), prodavati novi trezorski zapisi, i izdavati nove evroobveznice da bi se pokrili prispeli dugovi (to je praksa na Zapadu, tzv. rollover).

Međutim, postoji rizik da ne bude dovoljno interesenata za dužničke papire Srbije ili da kamate koje investitori traže budu previsoke. Relevantne međunarodne analize ukazuju na mogućnost da banke iz evrozone u nedostatku likvidnosti počinju da povlače kapital iz centralne i istočne Evrope, što bi moglo da uzrokuje njihov „izlazak“ iz trezorskih zapisa i probleme u finansiranju deficita i otplati javnog duga u Srbiji. Osim refinansiranja, potrebno je obezbediti i dodatna sredstva, od oko milijardu evra. Država se u 2010. na tržištu zaduživala po kamati oko 6% (u evrima), u 2011. za 7,25%, a trend rasta kamata bi se mogao nastaviti 2012. godine. Inače, za finansiranje inodugova (glavnica i kamata) potrebno je oko 68 milijardi dinara u 2012. godine.

U srednjem roku je za trajnu održivost javnih finansija potrebno fiskalno prilagođavanje (smanjenje) javne potrošnje od 5% BDP. S obzirom na to da je preko 70% rashoda određeno zakonom ili obavezama (poput plaćanja kamata na javni dug), manevarski prostor Vlade za eventualne uštede u kratkom roku je mali.

The effects of the recession in the euro area on the domestic economy – problem of sustainability of Serbian public debt

Abstract

After a preliminary euro area GDP fall in the last quarter of 2011, negative growth rate could be recorded in the first quarter of 2012th. European leaders reached a compromise on a number of measures to save the euro area, which is encouraging. However, the implementation, in which the ECB, ESFS, IMF must take part, is still pending. Decline in import demand in Italy, Germany, as well as in neighboring countries, affecting Serbian exports, which slows down or stagnates. Capital in world markets has become scarcer, which will further reduce the inflow of foreign direct investment.

NBS estimates that GDP growth in 2012. of 0,5% will be achieved thanks to the improvement in the second half of the year, when you should come to the recovery in western Europe.

Serbia's public debt will exceed 45% of GDP due to practical stagnation of GDP, the national currency depreciation, and net borrowing. For ongoing sustainability of public finances in the medium term it is necessary cuts in public spending by as much as 5% of GDP.

Keywords

Euro area, recession, 2012, GDP, the Serbian economy, the public debt

Literatura

- Bergsten, Fred, Kirkegaard, Jacob, *The coming resolution of the European crisis*, 2011, str. 11-12, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/7568>.
- Eurostat, NewsRelease, EuroIndicators, 16/2012 - 31 January 2012, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-31012012-AP/EN/3-31012012-AP-EN.PDF (11. 2. 2012).
- Eurostat, NewsRelease, EuroIndicators, 17/2012 - 1 February 2012, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-01022012-AP/EN/2-01022012-AP-EN.PDF (11. 2. 2012).
- Fiskalni savet, 2011, Ocene izveštaja o fiskalnoj strategiji i Predloga zakona o budžetu za 2012. godinu, Beograd, 22. decembar 2011, str. 23-26, <http://fiskalnisavet.rs/lat/izvestaji> (25. 12. 2011).
- IMF, 2012, World Economic Outlook Update: „Global Recovery Stalls, Downside Risks Intensify“, str. 2, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/update/01/pdf/0112.pdf>.
- Johnson Simon, „The Outlook for the Eurozone“, Testimony presented before the hearing on US Senate Budget Committee; 1. 2. 2012, Peterson Institute for International Economics. http://www.piie.com/publications/testimony/testimony.cfm?ResearchID=2036&utm_source=feedburner&utm_medium=%24%7Bfeed%7D&utm_campaign=Feed%3A+%24%7Bupdate%7D+%28%24%7BPIIE+Update%7D%29&utm_content=FeedBurner (11. 2. 2012).
- Markit Economic Research 7/2/2012; Markit Eurozone Composite PMI-final data, http://www.markit.com/assets/en/docs/commentary/markiteconomics/2012/feb/EZ_Composite_ENG_1202_PR.pdf (26. 1. 2012).
- MAT, 2012, Ekonomski institut, Beograd, februar 2012, str. 24.
- Ministarstvo finansija RS, 2011, Ažurirana projekcija osnovnih makroekonomskih pokazatelja za 2012, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/tabele/Azurirane%20makroekonomske%20projekcije%20za%202012.pdf> (13. 2. 2011).
- NBS, 2012, Izveštaj o inflaciji, februar 2012, str. 1.
- Wyplosz Charles, 2012, „Happy 2012?“, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/7487>.

UDC 342.8

1:32

Predizborne beleške

Esej na belom/nevažjećem listiću

Ovde narod, ophrvan bedom života, od kapitalizma traži i očekuje dobre strane socijalizma, ali još nije došao dotle da zahteva socijalizam u kapitalizmu!

Pitanje smisla izbora, a još više pitanje smisla izlaska na izbore, davno je postavljeno. Dato je mnogo odgovora na stotinama i hiljadama stranica. Pa opet, uoči svakih izbora brojni građani sebi postavljaju to pitanje: *Zašto bih ja izlazio na izbore?* Entoni Dauns je još pre više od pet decenija ustvrdio da za tako nešto i nema naročitih razloga, barem onih racionalnih! Zašto, dakle, da ja gubim vreme i energiju na nešto našta ne mogu da utičem; jer, nesporno je, moj glas ništa ne znači, niti doprinosi nečijoj pobedi, niti nekome oduzima pobedu. Štono reč moj prijatelj Milan, priučeni matematičar: *Ako to ne znaš pre glasanja, sigurno znaš posle glasanja; oduzmi svoj glas od one partije kojoj si ga dao i pridodaj ga bilo kojoj drugoj – videćeš da se tu ništa ne menja!* Nemoćan sam u raspravama sa priučenim matematičarima i inim sličnim stručnjacima, pa obično pristupam iščašenoj argumentaciji, i ovde navodim *argument zabavnosti izbora i zanimljivost šarenila izbornog vašara* – jer kad je reč o zabavi zašto bi tu tražili racionalnost i kalkulisali sa gubitkom vremena i energije.

Ponekad se, međutim, zaista uplašim nad ozbiljnošću ovog „mog“ argumenta, i zapitam se: A šta ako je to nama nemoćnima (a nas je 99% od

celog sveta) zaista jedini realni argument za izlazak na izbore^[1]. [Pokušaću da kroz tri zabeleške esejističkog karaktera^[2], problematizujem ozbiljna pitanja: pitanje pozadine svega što nam se dešava (*Tecktonic Background*), pitanje za koga glasamo ili kome idu naši glasovi (*Čiju vlast biramo*) i pitanje o državi, tj. kome je ona majka a kome maćeha (*Država blagostanja za kapitaliste*).]

Tecktonic Background

*Štono reče Žoze Saramago,
Marx je sada više u pravu nego ikad ranije!*

Moderna civilizacija nastaje na pacifikaciji sukoba interesa rada i interesa kapitala. *Sve sile modernog sveta* već gotovo tri stoleća nastoje da neutralizuju ili barem smanje globalni sukob ovih temeljno različitih interesa. „Civilizovanje sukoba“ odvija se putem kolonizacije „sveta rada“ od strane vlasnika kapitala. U osnovi se na dva načina razbijaju snage jedne od strana u sukobu: jedan način onemoćavanja ogleda se u tome što se klasno povezivanje radnika predupređuje i/ili transformiše u snažne nacionalne vezanosti ili jako religijsko povezivanje, a drugi način se vidi u procesima atomizacije i fragmentacije „sveta rada“. Oba načina, uz sveopštu manipulaciju ljudima, isto ishode, odsustvo klasnog povezivanja ogromnog broja ljudi koji imaju iste ili slične interese u procesu proizvodnje i u uređivanju društva.

Moderna civilizacija se razvija u znaku pobjednika, pobjeda je sveprisutna i nema značajnih snaga koji bi se pobjedniku usprotivile. Ceo svet je u vlasništvu dva–tri postotka najbogatijih^[3], no ništa ne menja ni da ih je jedan posto kao što to tvrde voltstritaši. Na prve znake pobune, pobunjenici bivaju decivilizovani. Svet je jedan i u njemu ima mesta samo za pobjednički kapital i poraženi svet rada. S kraja na kraj sveta, od sporta i zabave, do kulture i nauke. Napretka ipak ima, retko se danas seče podignuta glava, na ceni su „kulturnija rešenja“.

Urušavanje socijalizma, a urušio se jer nije mogao da se menja, niti da generiše suštinsku demokratiju, i pobjeda kapitalizma kao sistema koji

[1] Žoze Saramago 2004. objavljuje knjigu *Ensaio sobre a Lucidez* u kojoj se bavi temom ubacivanja praznih listića u glasačke kutije. Ta „partija“ osobenih apstinenata „osvaja“ 83% glasova. A evo šta Saramago kaže povodom komentara na tu knjigu: „Kad je ta knjiga izašla u Portugalu, optužili su me da podrivam demokratiju. Optužio me neko sa velikom demokratskom odgovornošću kao što je Mario Soares (osnivač Socijalističke partije Portugala, bivši premijer Portugala). Nije se setio da upita ne podrivamo li demokratiju svaki put kad dajemo legitimitet i onim izborima na koje nije izašla većina građana. Zašto ubacivanje praznog listića ne bi bio demokratski čin?“

[2] „U samom pojmu eseja krije se paradoks: naime, s jedne strane, esej može raspolagati pristupačnošću i popularnošću novinskog teksta, a s druge, u samu generičku suštinu eseja utkana je metodologija naučnog istraživanja.“ (Jadranka Božić, „Fikcija unutar istine“, *Glasnik NBS*, broj 1, 2005, str. 231)

[3] Jozef Štiglic tvrdi da u Americi jedan postotak najbogatijih prisvaja četvrtinu narodnih prihoda i dve petine ukupnog bogatstva.

je sposoban za promene i prilagođavanje novim uslovima i sistema koji ume da proizvodi formalnu demokratiju^[4] i sve druge privide kao najveća moguća dosegnaća, - ostavio je ogromne mase sveta rada ne samo bez alternative, već i bez pomisli na mogućnost jednog drukčijeg sveta.

Kada imamo minimalnu državu u ekonomiji i maksimum slobode za vlasnike kapitala, onda tu nema mesta za pristojan život radnika. No vladajuća doktrina savremenog kapitalizma tvrdi obratno, živimo najbolji život onda kada su intervencije države u ekonomske procese minimalne, a sloboda vlasnika kapitala maksimalna. Potpuno obezoružani radnici ne mogu ni sebe da uvere u prvu tvrdnju, a kapitalisti imaju svu silu (i „tvrdu“ i „meku“) ovoga sveta da stalo ubeđuju u ispravnost druge (neoliberalne, vašingtonske) tvrdnje^[5]. Takozvani slobodni i fer izbori su tek šarena laže koja dete čini srećnijim, barem na tren!

Kada imamo minimalnu državu u ekonomiji i maksimum slobode za vlasnike kapitala, onda strada priroda, jer joj se *slobodni* obraćaju kao potpuno i samostalno obnovljivom resursu. Vaclav Klaus piše kako je u pravim tržišnim uslovima životna sredina zaštićena nevidljivom rukom tržišta daleko bolje nego što bi to obavljala vidljiva ruka bilo koje države, zakona ili međunarodnog dogovora. Slobodni vlasnici kapitala opažaju prirodu kao pasivni i neiscrpni resurs. Isto tako vide i radništvo, s razlikom što se u slučaju radnika oni gone svekolikim sredstvima na pasivnu samoobnovljivost! Kada su slobodnim vlasnicima kapitala na raspolaganju dva pasivna samoobnovljiva resursa, onda im se, valjda, čini da *tržište funkcioniše kao perpetum mobile!*

[4] „Demokratija se degenerisala u isprazni izborni ritual“ kaže Ginter Gras. A naš Milan Uzelac piše: „Reč demokratija postala je vodeći pojam vremena, znak prepoznavanja svih koji sebe smatraju odgovornim za funkcionisanje savremenih totalitarnih društava. Nesporno je da smo, nakon ranijeg života u diktatorskim sistemima, koji su se odlikovali prepoznatljivošću dozvoljenih koordinata kretanja, poslednjih godina zakoračili u nešto posve novo, premda dugo najavljivano: totalitarno globalno društvo koje se korišćenjem antičkih pojmova može opisati kao apsolutna tiranija oligarhije, ili, skraćeno, a umilno: 'demokratija'. /.../ Šta je nama činiti? Postoji li prostor u koji se možemo povući kad sva su sveta mesta razorena ili pod kontrolom demokrata? Demokratija svuda pobeđuje i svuda se zavodi (milom ili silom). Može li se o njoj još išta reći, a da kritiku sebe ona odmah ne preobrati u apologiju? Može li se biti disident u demokratiji, kao što se to moglo još uvek u upravo prošlom veku?“. (Milan Uzelac, „Disidenti u doba planetarne demokratije“, reč na simpozijumu „Uloga intelektualca danas“, održanom aprila 2003. u Novom Sadu; http://www.uzelac.eu/Predavanja/03_UzelacMDisidenti.pdf, pristupljeno 8. februara 2012).

[5] Zasuti smo beskrajnim pričama sa idejom da se nevažno učine važnim, a da se skrajne ono što je bitno. Priče koje smo prinuđeni da slušamo su proste priče, što ne znači da su neistinite; njihov učinak je u nekom holizmu koji nam je u trenutku dalek, ali učinkovit, kako bi to rekli naši susedi. Te bezbrojne sitne istine za rezultantu imaju velike laži. Poenta je u tome što istina o nebitnom i nije neka istina. A kada postoji suficit nezaustavljive pričljivosti i deficit odgovornosti za javne istupe, onda govor o nebitnom postaje forma zavodenja naroda. O svemu ovome na neki način piše Kristijan salmon i zato valja čitati njegove knjige, na primer *Storytelling – ili pričam ti priču* (Clio, Beograd, 2010) i *Strategija Šeherezade* (Clio, Beograd, 2011).

Čiju vlast biramo

Tektonski sukob rada i kapitala na površini naše svakodnevice opažamo i doživljavamo kao sukob institucija i političke samovolje.

Slobodni kapitalisti su nas nagnali da njihov interni sukob, u ravni njihove pojedinačne privatnosti, shvatimo kao glavni društveni sukob. I zaista, ako hoćemo pomake u boljitku, stopu po stopu, moramo se boriti za institucije. Ili, da se molimo Bogu!

„Tektonske ploče“ rada i kapitala i njihovu podzemnu ravnotežnu aktivnost, na površini doživljavamo kao sukob društvenih i političkih institucija i političarske samovolje. Taj sukob nije privid, on je naša stvarnost. Genijalni Platon je preko alegorije pećine (u sedmoj knjizi *Države*) ukazao na realnost privida, na istinitost senki koje vide na zidu pećine vezani i oglavom zaulareni robovi/zatvorenici. „Zar misliš da oni vide nešto drugo osim svojih senki i senki drugih ljudi“, kaže Govornik u *Državi*. Senke su njihova realnost sve dok su vezani i pogledom usmereni samo u jednom pravcu.

Primerenost Platonove alegorije je za našu priču ogleda se i u tome što zatvorenici ne mogu da vide jedni druge, ali mogu da komuniciraju jedni s drugim, pod uslovom da znaju za postojanje drugog i za istost njihovih položaja! Prevrat i preobrat je moguć samo *ako se neko na neki način oslobodi* lanaca i izađe iz pećine – samo tada će videti realnost svojih sudruga i istinu iza privida senki.

Da li Srbijom upravljaju vlasnici velikog kapitala ili je priča o svemoći kapitala, tek fama kojom aboliramo političare, njihovu gramzivost, korumpiranost, njihove niske upravljačke kapacitete, njihovo neznanje i sve njihove gluposti... Gde stanuje moć? Znamo gde je vlast, vidljiva je. Dakle, ko ima moć da koristi vlast?

Retko bi se ko danas javno usprotivio tvrdnji da moć treba da bude u institucijama. No institucije u nas su slabe, malomoćne, kvarne (korumpirane) i kvarljive. Institucije danas u nas gube bitku u sučeljavanju sa političkim voluntarizmom. Politička samovolja je jača od institucionalnih normi; političari su pljačkaši moći institucija. Institucija se, ipak, treba držati „ko pijan plota“!

Četiri i po decenije socijalizma označene su i rastom institucija naspram jednopartijskog političkog voluntarizma, da bi krajem osamdesetih i u devedesetim ponovo ovladala politička samovolja, ali sada višepartijska. Dva koraka napred, jedan nazad. Nade iz 2000. da će biti drukčije, brzo su zgasle i danas težimo da barem uravnotežimo moć institucija i moć političara i da onda krenemo kao zauzdavanju tih pojedinačnih političkih samovolja.

Suočeni sa sukobljenim protivrečnim moćima, moć institucija naspram samovolje političara, vlasnici krupnog kapitala su daleko od *sokratovog rešenja*, oni rešenje nalaze u emanaciji suštine svog identiteta, u prisvajanju obe strane dominantne protivrečnosti modernog sveta.

Vlasnicima krupnog kapitala su potrebne institucije; naravno, u klasnom smislu njihove institucije; na pojedinačnom planu potrebni su im „poslušni“ političari koji oličavaju moć krupnog kapitala u političkoj odori. Otuda su vlasnici krupnog kapitala zdvojni u odnosu prema institucijama i institucionalizaciji društvenog života. Oni koji dugoročnije

Retko bi se ko danas javno usprotivio tvrdnji da moć treba da bude u institucijama. No institucije u nas su slabe, malomoćne, kvarne (korumpirane) i kvarljive. Institucije danas u nas gube bitku u sučeljavanju sa političkim voluntarizmom

promišljaju stvari preferiraju ka njima „iskrivljene“ institucije, a oni koji misle na kratke staze, skloniji su kupovini konkretne političke moći (koju mi onda opažamo kao političku samovolju).

Možemo da se zanosimo idejom izvrsnosti političara i izborom baš takvih za vršenje vlasti. Izbor nevinih nije garancija protiv njihovih vinih postupaka. Ali, barem na neki način, garancija jeste sankcionisanje vinosti, izborna sankcionisanje, pa i krivičnopravno. Dakle, institucionalna procedura protiv *izborne pogreške!*

Nekako smo opkoljeni kvarnim ljudima, izloženi vetrometinama podivljale vlasti, nemoćni pred... toliko smo neotporni prema svemu tome, da više ništa dobro i ne vidimo. Sve mislimo kako su svi oko nas lopovi, banditi, pljačkaši... pa da nigde nema poštena čoveka. Svaki nam je političar pa i svaki javni čovek lopov i neznalica. Pokušajte da nešto učinite dobrovoljno, da uradite za „džabaka“, da date besplatno, „gratis“... i niko živ vam neće poverovati. U najboljem slučaju smatraće vas ludim!

No, kako mora da se živi i preživljava, u tom pokvarenom i lopovskom okruženju, nađemo mi ostrvce „naših“. Naravno, „svi su kvarni osim naših“! Jer da nije naših, ne bi imali s kim da pričamo, s kim da se družimo, posećujemo... ne bi imali za koga da glasamo. Kad uhapse nekoga sa našeg otoka, kažemo da su mu namestili, podmetnuli, nevinog osudili... Kad „naš čovek“ pijan zgazi autom nekoga, nalazimo razna opravdanja, od toga da je to bila „samo neka čašica“, preko klizavog puta, do neverovatnog rezona: a kada je onaj njihov slično napravio, prođe bez dana zatvora...

Izbori su kao javni konkurs za vlasnike države. Građani određuju konkursne uslove. Političke stranke, tj. kandidati u svojim si-vijima takmiče se u obećanjima. Naivni građani glasaju. Izabranim bivaju one stranke koje pogoduju interesima krupnog kapitala, ili barem one koji će najmanje da mu smetaju! Oficijelno, izabrana je vlast, naravno partijska, a država je dobila gazdu do narednog izbornog ciklusa. Dakle, partije vladaju državom, a partije vladaju u ime krupnog kapitala jer se zna *da je svima dobro kada je dobro vlasnicima tog kapitala!*

Retko ko osporava, mada mnogi sociolozi i politikolozi prećutkuju patronažni karakter političkih partija. Naime, reč je o interesnoj grupi ljudi koja pretenduje i u slučaju izbornog uspeha ostvaruje vršenje vlasti koju ona deli u svojim redovima. I tako se stvar svodi na deobu položaja, službi, funkcija, „fotelja“, beneficija, sinekura...sve do najobičnijih radnih mesta kada je reč o vremenu sadašnjem u ovdašnjoj Srbiji. Za to smo i glasali, te smo i izabrali... Partijski ljudi, bivajući na nabrojanim i inim mestima, ostvaruju svoje interese u meri koja ne narušava interese onih u čije ime vladaju.

Partija, odnosno partije su postale vlasnici svake funkcije i gotovo svakog radnog mesta. One su kolonizovale javni život, pa i civilno društvo. Bivajući svugde, vladajući svim i svačim, seku granu na kojoj sede, jer time što su svugde i što vladaju svim i svačim, *urbi et orbi*, htele-nehtele bivaju odgovorne za sve loše što nam se događa, a toga danas ima beskrajno mnogo.

Partije mogu da se nadaju da će „pučina pusta“ do narednog biranja možda da zaboravi, možda da pomisli i da jeste ono što inače nije, možda se i okoristi o neku mrvicu, a možda da glasa i za druge misleći da time nešto bitno menja...

Partija, odnosno partije su postale vlasnici svake funkcije i gotovo svakog radnog mesta. One su kolonizovale javni život, pa i civilno društvo

Država blagostanja za kapitaliste

Kad im država smeta, daleko je (osiromašena i slaba). Kad im država treba, tu je, da interveniše, da im pomogne 'kako bi svima nama bilo bolje'. No treba primetiti da smo nekako isti, i oni koji imaju kapital i mi čiji je jedini kapital upravo rad. I oni ponekad zakukaju za 'državom-majkom' oni to čine retko, a mi stalno. A potkradamo je i krademo i oni i mi, samo što je prema njima nekako podatnija.

Ove godine, u jeku ekonomske krize, parlamentarni i predsednički izbori održavaju se kod nas, a od zemalja u okruženju u Grčkoj, Albaniji i Rumuniji. Reklo bi se da je to dobar sticaj okolnosti: građani treba da pokažu izbornu odgovornost i pronicljivost u izboru, a lideri i političke partije da prikažu svoje sposobnosti za rešavanje krizne situacije. Pa kako se „nađemo“ što kažu oni koji se gode u nekoj prodaji/kupovini^[6].

Bilo kako bilo, unapred se znaju i gubitnici i pobednici. Izbori nam tu dođu kao neka argumentacija za podizanje osećanja socijalne potentnosti (samouverenja) da smo učinili sve što smo mogli, i mi kao građani i oni kao političari. Oni će da trljaju ruke, zadovoljni zbog četiri dobijene godine u kojoj će na miru da rade svoj *politički posao*, a mi ćemo čekati „novu šansu“ na sledećim izborima!

Do skora se pojam države blagostanja vezivao za one koji žive od rada a na *štetu* onih koji žive od kapitala. No ovih nekoliko poslednjih godina ukazuju i na *neoliberalnu državu blagostanja za kapitaliste*. U stvari, vlasnici kapitala uvek žive u državi blagostanja, a vlasnici radne snage, samo ponekad. Drugim rečima, država je uvek na strani vlasnika kapitala (ako zanemarimo socijalizam, uostalom urušio se!), samo što je to nekada vidljivije, a nekada manje vidljivo. Kad je profitu loše, bankari tvrde da nam je tada svima loše; a pouzdano znamo: kada je radnicima loše, onda je samo njima loše. Uostalom, sve češće se govori da u Americi postoji „socijalizam za bogate“ i divljački *laissez-faire* kapitalizam za siromašne, a mi smo, kao, daleko od toga.

Neoliberalna zapovest broj jedan glasi: ako je pohlepa glavna oznaka odnosa kapitalista prema sopstvenom profitnom identitetu – a jeste – onda je logično da taj odnos pohlepe treba da se uspostavi između radnika i njihovog radnog identiteta. Pohlepa u slučaju radnika treba da se ispostavlja u formi radnog entuzijazma bez obzira na nadoknadu za rad...

Neoliberalizam, u stvari, propoveda radoholizam (*workaholic*) bez brnauta (*burn-aut*), a u slavu kapitala, profita, pohlepe... O zapošljavanju

Izbori nam tu dođu kao neka argumentacija za podizanje osećanja socijalne potentnosti (samouverenja) da smo učinili sve što smo mogli, i mi kao građani i oni kao političari

[6] Na našem izbornom vašaru narod kupuju neku robu, a to su najčešće „gola“ obećanja za jedinu politički vrednu robu koju imaju – za svoj glas! Možda je bolje reći da je to trampa. Na robi koju kupujemo nema deklaracije, nema garancije, nema uputstva za upotrebu, nema ni roka do kojeg je taj „proizvod“ upotrebljiv... Smatram da je posao civilnog društva, a pre svih medija, nestranačkih organizacija, sindikata, stranački nezavisnih građana... da se najozbiljnije pozabavi pitanjem tih garancija, rokom trajanja te kupljene robe; procedurom u slučaju da utvrdimo da je to što smo kupili pokvareno, da nije za upotrebu...

isključivo radoholičara sanja svaki mali kapitalista, a ako na to dođe i državna pomoć zvana *intervencija*, onda je to san-snova^[7].

Kejnzijanska država blagostanja javlja se u kontekstu rešavanja Velike krize krajem treće decenije prošlog veka. Krizu nastalu urušavanjem države blagostanja (!?!) u sedamdesetim godinama prošlog veka, rešava neoliberalizam. Kraha neoliberalizma krajem prve decenije ovog veka, rešava se neoliberalizmom čiji protagonisti za trenutak zažmure dok države ne upumpaju ogromne pare^[8] onima čija kasta inače ima najviše tog i drugog kapitala. Tako neoliberalizam postaje lek za sve, on se i samospašava poput barona Minhauzena koji se iz blata spašava tako što sam sebe vuče za kosu!

U ovom kontekstu, pitam se, ako levičarske vlade za razliku od desničarskih, koriste fiskalne resurse za socijalna davanja, pa čak i za tu svrhu povećavaju poreze, zašto onda oni kojima su ta davanja namenjena, glasaju za desnicu koja im sve to uskraćuje. Da tako nije samo kod nas pokazuju iskustva razvijenih zemalja. Tako, na primer, anketa Lifora s kraja prošle godine nalazi da bi petina Francuza glasala za Marin le Pen. Za ovu liderku Nacionalnog fronta (desničarska francuska politička partija, po nekima neofašističkog karaktera) glasalo bi 28% mladih od 18 do 24 godine starosti. Njeni potencijalni birači su pre svega industrijski radnici, a delom i oni koji se nalaze na biroima rada.

U ovom kontekst treba se prisetiti ne ekonomista Alberta Alesina koji tvrdi „Izbori se gube ili dobijaju kao rezultat ekonomskih uslova“. A o ishodu veze između izbora i ekonomije saopštavaju ekonomisti Markus Brikner (Markus Brückner) i Hans Peter Griner (Hans Peter Grüner) kada tvrde da svaki procentni poen pada bruto domaćeg proizvoda po stanovniku donosi jedan procentni poen rasta podrške ekstremnoj desnici. Pa ako mi u Srbiji imamo ekstremnu desnicu, onda...

Šta je sa našim BDP? Za ovu godinu planiran je rast od 1,5 ali mnogi ekonomisti tvrde da će biti dobro ako bude na samoj nuli! Gledano počev od 2007, tj. godine uoči prethodnih izbora, godišnji društveni bruto

[7] Da ovo nije preterivanje ili tek cinizam, neka posvedoči sledeći citat preuzet sa jednog sajta koji se bavi posredovanjem u zapošljavanju (radije bih da izvor ostane anonimn): „Radoholičare obično doživljavamo kao opsesivno-kompulzivne ljude koji su pod prevelikim stresom i zatrpani poslom. Ipak, nova istraživanja pokazuju da biti radoholičar uopće nije loše! Istraživanje koje je provela Rouen poslovna škola u Francuskoj pokazuje da radoholičari imaju niz kvaliteta i prednosti u odnosu na ostale zaposlenike.“ Reč je inače o istraživaču (Jehuda Barak) koji je ustvrdio da iako je radoholizam tip negativne zavisnosti, on može pozitivno uticati na društvo, pojedince i firme. A potom se kaže kako su mnoga istraživanja pokazala „da radoholičari nisu cinični i iscrpljeni /.../ već da pokazuju visok stepen energičnosti i predanosti.“

Nezaposleni mladi ljudi u mom okruženju a i drugi nezaposleni, pitaju me kako da napišu famozno „motivaciono pismo“. Obično im kazem da obavezno napišu da su radoholičari, a ako im se čini da to neće razumeti onaj koji odlučuje o njihovoj sudbini, da onda napišu „Radim ko lud, a još nisam poludeo“.

[8] Kapitalistička internacionala (= G20 najrazvijenijih zemalja i zemalja u usponu) je u Londonu u aprilu 2009. postigla saglasnost o spasilačkom fondu od bilion dolara radi spasa „globalne ekonomije“. Te pare države treba da „ubrizga u banke u propadanju“.

proizvod se ovako kreće: 105,4 - 103,8 - 96,5 - 101,0 - 101,9. U godini uoči ove u kojoj očekujemo izbore, bruto društveni proizvod je manji nego u godini uoči prethodnih izbora, za 3,5 ali je veći za 5,4 nego u 2009. godini.

Od dva putića koje nam je obećala Demokratska stranka - jedan ka Evropi i drugi ka Socijalnoj pravdi - na jednom smo donekle stigli, a na onom drugom ne da nismo krenuli, nego smo, možda, i u rikverc krenuli. Rezultati su, dakle, polovični. Ostaje da vidimo kako će na to izborno reagovati građani.

Da li narod, ili ako hoćete, da li građani zaista biraju vlast? Ne samo ovde u Srbiji, nego bilo gde. Ili vlast bira neki delić naroda, malo vidljiv a moćan. Narod mu onda dođe kao kulisa za gradnju *potemkinovih sela*.

Slobodni i fer izbori su čudo.

Na izborima u Alentaunu (Allentown) u Americi, 1883, neko je kandidovao kip drvenog Indijanca koji u ovoj zemlji često stoji ispred prodavnica duvana, pod imenom Abner Robins. Pobedio je drveni Indijanac za sedam glasova prednosti u odnosu na nekog tamo stvarnog političara.

U gradu Viltonu, u istoj zemlji, 1938. kandovan je Boston Kurtis. Bilo je to ime mazge koju je kandidovao jedan od političara želeći da dokaže kako birači pojma nemaju o kandidatima. Mazga je pobedila.

No, ovakva izborna čuda moguća su samo u zemlji čuda. Mi jesmo čudna zemlja, ali nema čuda u onom što nam se dešava, sve smo to zaslužili. Nećemo mi glasati za mazgu ili slično stvorenje, ali nam stranke za koje ćemo glasati, za poslanike mogu uzeti takva stvorenja i da to bude sasvim legalno! Kažu, ne može više tako, zakon ne dozvoljava! Bože gospode, mislim ja, pa zar nam je potreban zakon da ne bi magarce postavljali u Skupštinu. No, ako je Kaligula svog konja Icitata proglasio članom rimskog senata, a Meštrović 19 vekova kasnije doveo dva konja na sam ulaz u Skupštinu, ništa nije nemoguće - izbori su pred nama!

Ako zaista ima svako od nas taj komadić moći da učestvuje u biranju vlasti, da li nam je to od boga dato (do jest, džabe) ili smo to platili ili ćemo platiti kao i sve drugo što plaćamo. Ili je možda reč o trampu. Ili, mi nešto *njima* dajemo a ne dobijemo ništa.

U stvari, građani koji izlaze ne izbore uvereni su da zaista imaju moć i da zaista biraju (uostalom, bez tog uverenja njihov čin „biranja“ bio bi besmislen). Birači su uvereni i da je njihov glas važan, da on mnogo znači onima koji su taj glas dobili. Ili, posmatrano na jednom drugom nivou, postoji tu uverenje da se glasanjem prenosi deo suvereniteta koji, *kao*, svako od nas ima, na neku buduću vlast. Neki među nama očekuju neki *privatni* dobitak za okrnjeni ili ustupljeni deo suvereniteta; drugi očekuju da će vlast kojoj smo dali naš glas, *raditi odgovorno* na ostvarenju obećanog, treće se zadovoljavaju *delanjem vlasti za opšte dobro* ma šta to bilo; četvrti bi bili presrećni kada bi oni kojima smo dali glas bili *barem malo bolji* od prethodne vlasti; peti ne znaju ni zašto su izašli na izbore ni zašto su svoj glas dali baš toj a ne nekoj drugoj partiji...

Žoze Saramago, *Ensaio sobre a Lucidez* (2004)

„Stoga priželjkujem da se pojavi udruga koja bi nadahnuće za svoj program našla u romanu *Ogled o lucidnosti*, što ga je napisao portugalski nobelovac Jose Saramago, te osigurala njegovo objavljivanje u nas i besplatnu podjelu biračima.

Roman govori o događajima u fiktionalnoj državi nakon što je 83 posto birača, umjesto da na dan izbora pasivno 'ostanu kod kuće', svoje nezadovoljstvo cjelokupnim političkim sustavom izrazilo glasovanjem praznim listićima. Ta parabola o truljenju demokracije u društvu gdje vladaju političke stranke ili osobe bez načela poremećenog sustava vrijednost, kao da je krojena po mjeri hrvatske stvarnosti.

Svojom pak političkom porukom, kojom priziva hrabrost da se u vrijeme kad većina građana štiti i tone u apatiju rezignirano prihvaćajući nametnutu društveno-političku stvarnost kaže 'ne', možda je za koji broj prevelika.

Kako god bilo, taj bi roman ipak mogao postati manifestom građana koji se još sjećaju svoga prava da uistinu biraju, opredjeljuju se i izjašnjavaju, a sumorna ih stvarnost još nije svela na status topovskog mesa političkih kondotijera. Pitam se, nije li u tome razlog što taj roman još nije objavljen u Hrvatskoj.“ – Tomislav Kikić u *Vjesniku* od 12. svibnja 2005. godine, pod naslovom „Birači poput okorjelih kockara“ - navedeno prema: <http://www.adacta.org/odrazi/biraci-poput-okorjelih-kockara.html>

Istina je na sasma drugom mestu. Izlaženje na izbore, glasanje (ili biranje, za one koji ovaj čin razlikuju od glasanja), jeste potpisivanje izjave (obećanja, zakletve) o našem građanskom identitetu – da ćemo biti građani, da ćemo se ponašati časno i pošteno; da ćemo biti razumni i aktivni, i hrabri ako treba, u poslovima zajednice; da ćemo se brinuti za opšte dobro; da ćemo kontrolisati vlast, da ćemo učestvovati u ostvarivanju pakta nas koji biramo i onih koje smo izabrali... Izlaženje na izbore i naš izbor, u stvari je potpisivanje ugovora svakog od nas sa partijom za koju smo glasali, o našim obavezama, nas kao građana i njih kao vlasti (ako budu izabrani da tu vlast vrše).

Hoću da kažem, da kad god kukamo kako vlast ne radi ono što nam je obećala, mora da se zapitamo, a da li mi radimo ono što smo obećali izlaskom na izbore, biranjem i glasanjem. I mi i oni imamo potpise na tom *ugovoru!*

Najbenignija je ona situacija, ako takva uopšte postoji, kada oni izvršavaju obaveze iz ugovora, a mi ne. Nama se čini da je najgore kada mislimo da mi izvršavamo svoje obaveze a oni ne. Najidealnija je ona situacija, ako takva uopšte postoji, kada i mi i oni izvršavamo svoje ugovorne obaveze.

Ideja „belih“ listića je ideja o fingiranju ugovora, o prevari; ako oni nas varaju, varaćemo i mi njih; država nas krade, potkradaćemo i mi nju; svi se švercuju, švercovaću i ja; svi traže mito, tražiću i ja; svi su lopovi, krašću i ja... Ući ili ne ući u *vrzino kolo?*^[9]

[9] Za Vladimira Milutinovića „nevažeci listići“ predstavljaju „praktikovanje izvorne demokratske slobode da se uradi nešto što politička klasa ne želi, što je u interesu opšteg dobra i što savršeno spada u prava građana“ (Neoliberalizam

Stvar je u tome što mi možemo na narednim izborima da zamenimo partiju za koju glasamo, a oni ne mogu da zamene narod i da nađu neki drugi, bolji narod. Bertold Breht je imao tu ideju. U stvari povremeno mi nije jasno šta je on preporučivao (nakon Berlinskog ustanka iz 1953) Valteru Ulbrihtu i drugovima, onom čuvenom sintagmom *Ako narod loše misli, promenite narod!* Da li je on podržavao, kako neki tvrde, drugove na vlasti pa je preporučivao drugovima na vlasti *da promene narod*, to jest da ga edukuju kako bi to postao neki bolji narod. Ili je, po meni dražem tumačenju, Breht kao osvešćeni marksistički kritičar cinično primećivao da drugovi na vlasti treba *da promene narod* i nađu neki bolji narod kojim je lakše upravljati... •

i demokratija, 6. februar 2012; slično i ranije: Prva prava građanska politička akcija, 25. decembar 2011. - <http://filozofjainfo.com>). - Sve u svemu, ako je legitimno, a jeste, diseminirati ideju belih/nevažnih izbornih listića, legitimno je i suprostaviti se toj ideji. Kvalitet jednih i drugih argumenata - na dušu autora! - Inače, zanimljivo je kako niko od zastupnika ili protivnika ideje o belim listićima ne pogleda iskustva iz susedne nam Hrvatske gde se ova ideja pronosi još od 1999. i gde je rasuto mnogo argumenata za i protiv!

U Hrvata je bilo više duha a manje „pljuvanja“ po ovoj legitimnoj ideji i protiv nje. Svidele su mi se tih ranijih godina, a i danas, ideje kao što su Društvo političkih matematičara (uspud, nije li ih ovde previše u politici, a u svakom slučaju nesrazmerno), Društvo liječenih glasača, Crkva izbornog grijeha... Dodajmo ovome i „praznu stolicu“ u Parlamentu za Pokret belih/praznih listića... A kao opšti komentar ideje o belim/praznim glasačkim listićima, mogao bih reći da je Žoze Saramago ostao u senci svoje ideje!

UDC 324:329(497.4)“2011“

328.132.4:338.124.4(497.4)

Prevremeni izbori u Sloveniji 2011.^[1]

Sažetak

Prevremeni izbori u Sloveniji 2011. raspisani su nakon nemogućnosti prethodne koalicione vlade levog centra da sanira posledice ekonomske krize, koja je u isto vreme pogodila mnoge evropske zemlje. Uspeh novih partija na izborima zasnovan na obećanjima boljeg upravljanja i vođenja države otvorio je brojne mogućnosti formiranja koalicija. U procesu formiranja koalicione vlade, lični faktor je igrao važnu ulogu. Partije desnice su pokazale veći koalicioni potencijal i postigle uspeh u formiranju nove koalicione vlade desnog centra. Njeno funkcionisanje neće biti lako jer je sastavljena od mnogo partija, nasledila je probleme, a biće i izložena konstantnim pritiscima institucija EU da ispoštuje standarde ekonomske i fiskalne stabilnosti, što joj ne ostavlja mnogo prostora za samostalno delovanje.

Ključne reči

Prevremeni izbori, ekonomska kriza, političke partije, formiranje koalicija, koalicioni potencijal, politička stabilnost

* Autor je profesor Fakulteta za družbene vede Univerziteta u Ljubljani.

[1] Izvorni naslov teksta je „Predčasne volitve v Sloveniji 2011“. Sa slovenačkog na srpski jezik prevela Nataša Andrejević.

Prevremeni izbori za slovenački Državni zbor u decembru 2011. bili su sedmi demokratski izbori (ako uzmemo u obzir i izbore u 1990. za staru tranzicijsku skupštinu) u državi koja se izdvojila iz bivše socijalističke federacije i prošla kroz mukotrpan proces tranzicije, u kom je preuzela principe savremene moderne demokratije, a time i pravila političke i ekonomske konkurencije. Skoro istovremeno, odvijao se proces njenog povezivanja u evropske nadnacionalne organizacije koji se završio 2004. punopravnim članstvom Slovenije u EU, što je ovoj državi omogućilo učestvovanje u formiranju nekih zajedničkih politika. Kada je u mnogim pogledima postala uporediva sa drugim evropskim državama, članicama EU, Slovenija se izložila i uticajima šireg institucionalnog okruženja, a isto tako i uticajima globalizacije. Ali tu svakako ne možemo zaboraviti na uticaj nekih tradicionalnih vrednosti i istorijskih suprotnosti (*cleavage*), kao ni na nedostatak određenih demokratskih tradicija, koji je inače karakterističan i za druge narode u susedstvu Slovenije, a i šire u Srednjoj Evropi, koji se pokazuje u nedovoljno razvijenoj političkoj kulturi.

Kod ovih prvih prevremenih izbora možemo se pitati koliko su ovi procesi modernizacije i demokratizacije uticali na politički razvoj, odnosno koliko je bilo uspešno usvajanje standarda evropske stranačke konkurencije i izbora, a još posebno formiranja koalicionih vlada. Drugo, možda još važnije pitanje jeste koliko je u poslednje vreme na unutarnje političko događanje uticala aktuelna svetska i evropska ekonomska i finansijska kriza. Na oba pitanja pokušaćemo dati odgovor na osnovu analize razloga koji su doveli do krize prethodne vlade i samih izbora, te njihovih rezultata.

Razlog prevremenih izbora – raspad koalicije levog centra

Ako su izbori u Sloveniji od 1990. naovamo bili najvažniji indikator konsolidacije demokratije i demokratski instrument proveravanja podrške modernoj politici i pojedinim strankama (Adam, 1996: 202), jedna od posebnosti nove slovenačke politike bio je i složen način formiranja koalicija. Za razliku od drugih tranzicijskih država Srednje Evrope, relativno kasno je uspostavljen način njihovog formiranja na temelju

programske i ideološke bliskosti stranaka. Sve do 2004, za Sloveniju su bile karakteristične 'mešane' koalicije, sastavljene od stranaka levice i desnice. Tek je 2004. koalicijonu vladu sastavila prava koalicija stranaka desnog centra, koja odgovara kriterijumu koalicije minimalne većine (Riker, 1962: 17; Zajc, 2009: 165), pod vođstvom predsednika Slovenske demokratske stranke – SDS Janeza Janše. Nakon poslednjih redovnih izbora, u jesen 2008, pod vođstvom Boruta Pahora formirana je prva prava koalicija stranaka levog centra – socijalnih demokrata – SD, liberalnih LDS i Zares i stranke penzionera DeSUS. Formirala se uz pretpostavku idejne i programske bliskosti tih stranaka, ali je istovremeno nastala i kao protivkoalicija SDS i njenom vođi. Koalicione stranke nisu raspolagale sa dovoljnim koalicijonim potencijalom, a nisu ga ni razvijale posle stvaranja koalicije. Među njima su postojale prilične programske razlike i pojavljivali su se sporovi u vezi sa rešavanjem aktuelnih pitanja i razvojnih prioriteta. Vođenje koalicijone vlade nije bilo primereno uslovima krize, nedostajali su joj dobra koordinacija i komuniciranje s javnošću. Postigla je nekoliko početnih uspeha sa potpisom Sporazuma o arbitraži sa Hrvatskom i usvajanjem zakona o 'izbrisanim', čime je uređen njihov pravni status. Njeno delovanje ograničavalo se na gašenje požara, umesto da je inovativnom politikom stvarala nova radna mesta i strogim merama racionalizovala budžetsku potrošnju.

Na funkcionisanje koalicijone vlade u tom mandatu više su uticale spoljne okolnosti. Vlada je započela svoj mandat u vrlo neugodnim ekonomskim prilikama (gubitak stranih tržišta, pritisci na socijalnu državu, nestašica novca za istraživanje i razvoj itd.) koje su bile u velikoj meri očekivane. Na slabljenje sposobnosti koalicijone vlade da se suočava sa krizom doprinelo je i ponašanje opozicije, pogotovo opozicijone SDS koja je pod vođstvom Janše unosila sumnju u akcije vlade, te ju je pokušavala dezavuisati. Podsticala je raspisivanje referenduma o raznim pitanjima, pogotovo onih kod kojih je izgubila glasanje u Državnom zboru. Nakon toga, kada je koalicijona vlada dobila referendum o Sporazumu o arbitraži sa Hrvatskom, već decembra iste godine izgubila je referendum o zakonu o „malom“, odnosno „honorarnom“ radu, sa kojim je vlada htela regulisati tržište rada. A nakon toga je, 5. juna 2011, izgubila čak tri referenduma, među njima i referendum o penzijskoj reformi. Pad penzijske reforme bio je izraz najvećeg nepoverenja vladi i početak njenog kraja.

Iako je raspadanje koalicijone vlade bilo slično raspadanju koalicijonih vlada u drugim državama sa ekonomskim problemima (Bernhard, 2008: 127), imalo je i svoje posebnosti i dinamiku. Sve je počelo već maja 2011. sa izlaskom DeSUS iz koalicije, a u junu je iz koalicije izašla i stranka Zares. Koalicijona kriza, koja je postajala opšta politička kriza, uticala je na funkcionisanje Državnog zbora, jer je 1. septembra sa svoje funkcije otišao njegov predsednik dr Pavle Gantar, koji je na tom položaju postavljen na osnovu koalicijonog ugovora, iako koalicije u izvornom smislu više nije bilo. Podrška njemu nije bila pod znakom pitanja, jer je 22. juna preživio glasanje o svom razrešenju, koje je pokrenula opozicija. Raspuštanje Državnog zbora je konačno postalo pitanje političke taktike nekih stranaka, kako u opoziciji tako i u samoj koaliciji.

Predsednik koalicijone vlade B. Pahor ipak nije pristao na rekonstrukciju vlade, ali nije prihvatio ni na mehanizam „konstruktivnog izglasavanja nepoverenja“ (koje inače ni opozicija nije predložila). Umesto toga, Pahor

je nastojao da očuva vladu, pokušavajući da zameni ministre. Na taj način, stavio je članove Državnoga zbora pred izbor da li da podrže vladu ili pristaju na skraćivanje njenog mandata. Poverenje vladi 20. septembra 2011. ipak nije bilo izglasano – za je glasalo 36 poslanika, a protiv 56. Predsednik države dr Danilo Turk je nakon toga prvi put u parlamentarnoj istoriji Slovenije raspustio Državni zbor i raspisao prevremene izbore za 4. decembar 2011. godine.

Neuspešno vođenje koalicione vlade u okolnostima ekonomske krize i sukobi među strankama koalicije, kao i stalno suprotstavljanje opozicije određenim pozitivnim predlozima koalicije, izazvali su porast nepoverenja u postojeće stranke i u politiku uopšte. Time su se stvorili uslovi u kojima bi se mogli pojaviti i novi politički akteri. U predizbornoj periodu nastale su nove stranke koje su nudile odlučnije vođenje i upravljanje državom, te brža rešenja za izlazak iz krize, a bile su i uspešnije u javnim nastupima i neposrednom ubeđivanju birača. Prvog oktobra 2011, grupa aktivista civilnog društva formirala je stranku Trajnostni razvoj Slovenije – TRS. Šest nedelja pre izbora, 21. i 22. oktobra bile su ustanovljene Državljska lista Gregorja Viranta (DLGV) i Pozitivna Slovenija Zorana Jankovića (PSZJ). Državljska lista Gregorja Viranta, koju je ustanovio nekadašnji ministar za javnu upravu u vladi Janše, imala je za cilj da utvrdi novu centrističku političku opciju sa liberalnim elementima. Stranka se zalagala za pravnu državu i debirokratizaciju, stručnost i toleranciju. Tadašnji gradonačelnik Ljubljane (prethodni uspešni direktor Mercatora), inače bez ikakvog iskustva u politici, ustanovio je PSZJ, koji su podržale neke ugledne političke i druge ličnosti (M. Kučan, dr F. Bučar, dr J. Mencinger). Zoran Janković je uneo u politiku svoje ekonomsko znanje, ali i novi preduzetnički (menadžerski) stil razmišljanja, koji je bio stran slovenačkoj politici, a njegov cilj bio je da na ovim izborima osvoji izvršnu vlast. Njegova stranka, koja se zalagala za prenos metoda upravljanja iz ekonomije na vladin nivo, sebe je uvrstila među levo orijentisane, uz tradicionalnu levu stranku SD (naslednicu reformisanog Saveza komunista Slovenije), što je izazivalo određene sumnje.

Pojava novih stranaka je među postojećima prouzrokovala određenu zbrku – neke stare stranke ili njihovi delovi osećali su se ugroženim ili čak prevarenim. Nove stranke su donosile nove ideje i povećale kompetitivnost. Broj tih stranaka i njihovi programski ciljevi, te način istupanja, nagoveštavali su veliku borbu za glasove birača, a isto tako i neizvesnost u pogledu načina formiranja buduće koalicije i njene vlade.

Prvi prevremeni izbori 4. decembra 2011.

Prevremeni izbori za Državni zbor koji se sastoji od 90 poslanika ne bi bili posebni, jer su se već dogodili u svim starim i novim evropskim državama, da do njih nije došlo u vreme kada je Sloveniju pogodila (već na početku mandata 2008) ekonomska kriza. Kriza je uticala na ekonomske i političke uslove u mnogim evropskim državama – prvo je došlo do obaranja i promene vlada na Islandu, u Irskoj, Portugaliji i, posle izbora 2011, u Španiji. U novembru 2011, skoro istog dana su postavljene tehničke vlade u Grčkoj i Italiji. Situacija je bila do neke mere slična i u Sloveniji, gde je deo političara i javnosti bio ubeđen da vlada B. Pahora ne može

Kriza je uticala na ekonomske i političke uslove u mnogim evropskim državama - prvo je došlo do obaranja i promene vlada na Islandu, u Irskoj, Portugaliji i, posle izbora 2011, u Španiji. U novembru 2011, skoro istog dana su postavljene tehničke vlade u Grčkoj i Italiji

naći prave odgovore za izlazak iz krize i nastaviti sa radom, i da je neophodno formirati novu vladu. Ta bi morala biti efikasnija i trebalo da zna da nađe rešenja, a i stvori potreban konsenzus za njihovo usvajanje, te Sloveniji povrati kredibilnost u EU. U velikom delu javnosti stvorilo se mišljenje da će prevremeni izbori doprineti trezvenijem i stručnijem pristupu rešavanju problema, većem uvažavanju ekonomskih kriterijuma, a isto tako i smanjenju nasleđenih društvenih suprotnosti (*cleavage*) zbog kojih su se mnoga pitanja nepotrebno politizirala. U nekom smislu se radilo i o prebacivanju odgovornosti za rešenja izlaska iz krize na birače, jer ih politička elita više nije mogla naći. Na izbore je izašlo 65,6% birača, a dovoljnu podršku za ulazak u Državni zbor (najmanje 4% glasova) dobilo je sedam stranaka – uz neočekivan ispad nekih tradicionalnih parlamentarnih stranaka, ušle su i dve sasvim nove stranke – PSZJ i DLGV – koje nisu imale parlamentarnih iskustava. Budući da su zajedno dobile više od trećine biračkih glasova, to se može smatrati kao izraz velikog razočaranja delovanjem starih stranaka, pogotovo onih na levom centru, koje su sastavljale koaliciju, kao i opozicionih, pogotovo SDS, koja je stvarala stalne blokade u odlučivanju i suprotstavljala se nužnim reformama, zbog čega su Sloveniji padale bonitetne ocene. Takozvanih izgubljenih glasova (*lost votes*) bilo je samo 7,72%, što znači da su se birači svesno odlučivali kome će poveriti svoj glas.

Rezultati izbora se ipak nisu podudarali sa prognozama agencija koje istražuju javno mnjenje u Sloveniji. Tako je agencija Delo – Stik samo nekoliko dana pre izbora nagovestila pobedu SDS, ali je mobilizacija birača levice ovu prognozu promenila. Rezultati izbora potresli su slovenački politički prostor, jer je Pozitivna Slovenija Zorana Jankovića, kao potpuno nova u politici, iako samo za nekoliko procenata, pobedila SDS pod vođstvom iskusnog političara Janše, koji se posle mandata provedenog u opoziciji pripremao da odlučno i sa velikom razlikom glasova porazi levicu. Iznenađujući broj glasova za PSZJ bio je posledica podrške birača levice (prethodnih birača SD) kao i prethodnih birača liberalnih stranaka.

Tabela 1

Izborne prognoze i rezultati izbora 4. decembra 2011.

	Delo – Stik		Izbor. rezultat		Br. mandata
	Nov. 2008		2008	2011	
SDS – Slovenačka demokratska stranka	31,1		29,3	26,19	26
PSZJ – Pozitivna Slovenija Z. Jankovića	21,7		-	28,51	28
SD – Socialni demokrati	13,3		30,5	10,52	0
DLGV – Državljska lista G. Viranta	9,4		-	8,37	8
NSi – Nova Slovenija	5,8		3,4	4,88	4
DeSUS – Demokratska stranka penzionera	5,4		7,5	6,97	6
SLS – Slovenska ljudska stranka	5,2		5,2	6,83	6
SNS – Slovenska nacionalna stranka	2,9		5,4	1,80	-
LDS – Liberalna demokratija Slovenije	1,3		5,2	1,48	-
TRS – Održivi razvoj Slovenije	1,6		-	1,22	-
SMS – ZL Stranka mladih – Zeleni Evrope	0,9		-	0,86	-
Zares	0,4		9,4	0,65	-
Poslanici manjina					2

Manji deo glasova za SDS koji je osvojio drugo mesto, moguće je razumeti kao izraz odbijanja neprestanog suprotstavljanja vladi, a i kao posledicu nekih promašaja u finišu izborne kampanje. Na trećem mestu bili su najveći gubitnici ovih izbora – SD, koji je dobio samo 10% glasova. Druga nova stranka DLGV dobila je deo glasova desnice, a kao neoliberalna stranka i glasove koji su pre išli liberalnim strankama. Na peto mesto je došla SLS koja zastupa interese ruralnih predela, a jednak broj poslanika dobila je i stranka DeSUS. Nakon tri godine, prag za ulaz u Državni zbor prošla je i desna (hrišćansko-demokratska) NSi. Iznenađenje ovih izbora jeste i neulazak u parlament LDS i Zares, koji je bio delimično posledica sistematičkih napada i levice i desnice, što je dovelo do gubitka njihovog identiteta liberalnog centra i političke inovativnosti. Isto tako, u parlament nije ušla ni SNS, koja je na prethodnim izborima pozivala na obranu nacionalnih interesa i koja je bila protiv ulasku u EU. Uz to je značajno da je u Državni zbor ušlo dve trećine novih poslanika koji nemaju nikakvog parlamentarnog iskustva, a pored toga, povećao se i udeo žena među poslanicima na jednu trećinu.

Veliki uspeh novih stranaka pokazao je da je u vremenu ekonomske krize levo-desna paradigma malo skrajnuta i da se odlučno pojavila nova paradigma povezana sa efikasnošću upravljanja državom i ekonomijom, te i novim licima. Izgleda da programi tradicionalnih stranaka nisu više dovoljno uverljivi, a nove stranke koje su više bile fokusirane na samu krizu uspele su da privuku deo birača drugih stranaka. Poverenje birača preusmeravalo se ka strankama, pogotovo ka PSZJ, koje su iskazivale veću ekonomsku stručnost i upravljačku kompetentnost. Ali rezultati ovih izbora ipak nisu doneli racionalizaciju u pogledu broja stranaka, što je nagoveštavalo velike poteškoće pri sastavljanju buduće koalicije i njene vlade. Među starima i novim strankama teško se uspostavljalo elementarno poverenje. Bez obzira na bliskost njihovih ideja i samih programa, dominirao je 'lični' faktor, i čak lične karakteristike njihovih vođa (Goati, 2008: 92). Zato je u procesu formiranja koalicije bilo za očekivati određenu averziju etablirane političke elite prema novim strankama, koje su zauzele veliki deo njihovog političkog prostora i koje su preuzele znatan deo birača.

Izgleda da programi tradicionalnih stranaka nisu više dovoljno uverljivi, a nove stranke koje su više bile fokusirane na samu krizu uspele su da privuku deo birača drugih stranaka

Sastavljanje nove koalicije (koalicione vlade)

Budući da su rezultati izbora izražavali, pre svega, zahtev ka većoj efikasnosti politike uopšte, kao i kompetentnost vođenja vlade u situaciji ekonomske krize, druga njihova značajna a manje zapažena poruka bila je skoro jednaka podela glasova na dve polovine – levica i desnica dobile su skoro jednaki deo glasova. Takva raspodela izborne podrške sama po sebi otvarala je pitanje mogućnosti formiranja koalicije koja bi bila utemeljena na bliskosti programa političkih stranaka, ali u velikoj meri zavisno od njihovog koalicionog potencijala – sposobnosti povezivanja različitih stranaka, pregovaračkih sposobnosti vođa stranaka i stvarne bliskosti programskih ciljeva, dobrog formulisanja zajedničkih ciljeva na osnovi zajedničkog koalicionog ugovora, u kojem su zastupani interesi partnerskih stranaka, i konačno od dobre saradnje partnerskih stranaka koja je nužno potrebna u prilikama neizvesnosti (Strom i Muller, 1999: 169).

Iako su prilike zahtevale što brže formiranje dobro povezane, kompetentne i stabilne vlade, među strankama koje su ušle u Državni zbor pokazale su se velike razlike u spremnosti za povezivanje i sposobnosti formiranja koalicije. Zbog mnogih okolnosti, već na početku bilo jasno da će to biti dugotrajan i nepredvidiv proces. Vođa PS Janković je kao relativni pobjednik izbora pokrenuo inicijativu za formiranje vlade sa težištem na levom centru, ali nije naišao na podršku, izuzev stranke DLGV, koja je kao uslov za ulazak u koaliciju postavljala preuzimanje određenih resora. Predsednik tradicionalne stranke SD Pahor bio je spreman da Jankovića podrži kod glasanja za mandatara, ali s njim ipak ne bi ušao u koaliciju. Spremnost za ulazak u koaliciju sa Jankovićem pokazao je u prvom krugu samo DeSUS. Na drugoj strani, poražena SDS sasvim se zadovoljavala svojim mogućim mestom u opoziciji. Glavni razlog za neuspeh prvih pregovora o stvaranju koalicije jesu velike razlike između programa većine stranaka i pragmatičnog programa Zorana Jankovića. Drugi razlog bila je već jasno vidljiva nekompatibilnost starih stranačkih lidera sa novim tipom političkog vođe. Svakako su stranke u prvom krugu pregovaranja utvrđivale gde im je mesto – u opasnoj i neizvesnoj koaliciji, ili u puno sigurnijoj opoziciji.

Da stvaranje koalicije za relativnog pobjednika izbora nikako nije bilo jednostavno, pokazalo se prvi put na konstitutivnom zasjedanju Državnog zbora u novom sastavu 21. decembra 2011. na glasanju za njegovog predsednika. Janković je za tu funkciju predlagao kandidatkinju PSZJ koja nije imala iskustva u politici i koja, na kraju, nije dobila dovoljnu podršku. U toj situaciji, ostale stranke desnog centra uspele su se dogovoriti da će za mesto predsednika kandidovati dr Gregora Viranta, koji je na kraju i izglasan (dobio je 52 glasa poslanika).

Krajem decembra, neke manje stranke pokušale su preuzeti inicijativu – DLGV, SLS i DeSUS iz grupe koja je deblokirala Državni zbor kod glasanja za njegovog predsednika, sklopile su savez i predložile vladu narodnog jedinstva, ali ostale stranke predlog nisu prihvatile. U prvim danima januara 2012, DLGV se ponovo počela dogovarati o formiranju koalicije levog centra sa PSZJ i SD – tri stranke bi sa 46 poslanika mogle da formiraju minimalnu većinsku koaliciju. Stranke su se sporazumele o povezivanju i čak parafirale koalicijski ugovor, ali se DLGV iznenada predomislila i 9. januara saopštila da je programski ipak bliža strankama desnog centra i da njeni birači ne bi prihvatili njen ulaz u takvu koaliciju. To je istovremeno značilo da Janković, kojeg je predsednik države Turk već predlagao Državnom zboru za mandatara na glasanju 11. januara, ne može računati na većinsku podršku, nego samo na 44 glasa PSZJ, DS i DeSUS. Glasanje stvarno nije dalo drugi rezultat – čak je predlagani mandatar dobio samo 42 glasa, a time je definitivno propao pokušaj formiranja koalicije iz stranaka levog centra. Predsednik države dr Turk odmah je počeo sa drugim krugom razgovora sa predstavnicima stranaka, tražeći novog mogućeg kandidata za mandatara, ali je upozoravao da ima ozbiljne primedbe na predlog za Janšu, zbog njegove navodne upletenosti u aferu „Patria“ (nabavka oklopnih vozila za slovenačku vojsku) i zbog sudskog procesa koji je u toku. Njegovu ideju da za mandatara predloži Marka Voljča, inače međunarodnog bankarskog stručnjaka, stranke nisu prihvatile.

Predsednik druge najveće stranke SDS Janša, koji je nagovarao stranke i poslao im svoj predlog koalicionog sprazuma, u to vreme već

je imao dogovor sa stranakama DLGV, SLS i NSi. Ove stranke nisu imale dovoljni broj poslanika u Državnim zboru i za stvaranje koalicije nužno im je trebala dodatna stranka. U pitanju je bila DeSUS, koja je po neuspelom glasanju za mandataru Jankovića iznenada bila spremna da se uključi u koaliciju stranaka desnog centra, iako se činilo da se deo njenog članstva zauzima za drugačije povezivanje. Pri tome je upozoravala da je takva koalicija potrebna i jedino moguća jer će, inače, Slovenija biti suočena sa puno slabijim rešenjem, sa novim izborima. Pregovarači svih pet stranaka dogovorili su se 20. januara da će se nova koalicija temeljiti na programu konkretnih mera za izlazak iz krize i da neće otvarati ideološka pitanja i tema iz bliske prošlosti, kao i da se neće mešati u rad medija. Partnerske stranke bile bi jednakopravne, izuzev dogovorenih stvari, a imale bi slobodu u opredeljivanju o svim drugim pitanjima.

Koalicioni ugovor temelji se na neoliberalnom pristupu koji bi trebao Sloveniju izvući iz krize, zauzima se za veću odgovornost državljana za njihovu egzistenciju. To je, inače, još uvek program socijalno-tržišne ekonomije, kakav je preuzela većina država u Europi sa desnim vladama (Nemačka, Francuska, Španija, Portugalija ili Poljska), a i neke druge države. Među predviđenim merama jesu prodaja državne imovine, plaćanje školovanja, delimična participacija bolesnika kod usluga javnoga zdravstva, uvođenje individualnih penzijskih računa itd. Sa merama rigorozne štednje država bi prvo sanirala minus od 800 miliona u budžetu, a reforme određenih područja sledile bi kasnije. Ugovorom koji je usklađen sa novim zakonom o vladi, broj ministarstva bio bi smanjen na 11 (čak je Ministarstvo za kulturu pripojeno Ministarstvu za obrazovanje, istraživanje i sport), a tužilaštvo premešteno iz Ministarstva za pravosuđe u Ministarstvo za unutrašnje poslove (što nije u skladu sa slovenačkim Ustavom i odstupa od uređenja u većini država). Ugovor, inače, sadrži više vrsta operativnih pravila koja su karakteristična za savremene koalicione ugovore (Laver i Shepsle, 1996: 27) i mogla bi doprineti većoj stabilnosti koalicione vlade. Ova pravila opredeljuju način vođenja koalicije i donošenja odluka sa saglasnošću svih članica koalicije, a i način komuniciranja sa javnošću.

Usvajanje koalicionog sporazuma od strane svih partnerskih stranaka značilo je da će 50 poslanika SDS, SLS, DLVG, NSi i DeSUS sa svojim potpisima, u skladu sa članom 111. slovenačkog Ustava, podneti kandidaturu Janše za mandataru. Državni zbor je tako 28. januara 2012. glasao o Predlogu za mandataru i usvojio ga. Skladno sa članom 112. Ustava koji predviđa postavljanje vlade u dva koraka, usledilo je imenovanje ministara. Pre toga, kandidati za ministre morali su se predstaviti u nadležnim odborima Državnog zbora i odgovarati na pitanja njihovih članova. Nakon petočasovne rasprave u Državnom zboru, 10. februara 2012, imenovana je deseta slovenačka vlada od 1990. i druga vlada pod vođstvom Janše (dobila je podršku 52 poslanika, među njima dvojice poslanika manjina).

Zaključak

Prvi prevremeni izbori pokazali su da se u stanju ozbiljne ekonomske krize koja ugrožava uslove života svih slojeva stanovništva, može brzo menjati poverenje u politiku i postojeće političke stranke i da se neke stare

Prvi prevremeni izbori pokazali su da se u stanju ozbiljne ekonomske krize koja ugrožava uslove života svih slojeva stanovništva, može brzo menjati poverenje u politiku i postojeće političke stranke i da se neke stare istorijske paradigme povlače u drugi plan – birači traže veću sposobnost rešavanja problema u krizi, kao i kompetentnost vođenja vlade, zbog održavanja životnog standarda i čak kredibilitnosti države u EU

istorijske paradigme povlače u drugi plan - birači traže veću sposobnost rešavanja problema u krizi, kao i kompetentnost vođenja vlade, zbog održavanja životnog standarda i čak kredibilitnosti države u EU. U tom smislu se okreću prema strankama koje im daju veće garancije - u prvi plan izbija stručnost i kompetentnost, a i volja za ozbiljne promene. Preokreti u pogledu podrške pojedinim strankama, ispad nekih iz parlamenta ili pojava novih parlamentarnih stranaka koje preuzimaju mesta starih, slični su preokretima u većem broju drugih evropskih država koje u poslednje vreme doživljavaju ekonomsku krizu na sličan način. No, možda ipak ovi izbori nisu bili sasvim neophodni, da je politička elita bila sposobna da postigne dogovor i rekonstruiše vladu ili je zameni instrumentom „konstruktivnog izglasavanja nepoverenja“ u toku samoga mandata, ali je tu odluku prepustila biračima. Na taj način, Slovenija je mogla uštedeti puno dragocenog vremena i koncentrisati se na stvarne probleme.

Iako se očekivalo da će sastavljanje vlade zbog krize biti kraće nego što je bilo nakon prošlih izbora, nova koaliciona vlada, sastavljena, pre svega, od stranaka desnog centra, formirana je tek nakon dva meseca. Za sastavljanje te koalicije i njene vlade svakako je bio od značaja relativno veliki broj stranaka (u poređenju sa drugim parlamentima) koje su zbog proporcionalnog izbornog sistema i relativno niskog izbornog praga ušle u Državni zbor. U procesu sastavljanja koalicije pokazalo se da su stranke desne sredine imale veći koalicioni potencijal, odnosno veću sposobnost pregovaranja, povezivanja i sklapanja saveza, kao i dogovaranja o njihovim posebnim i zajedničkim interesima. Na neuspeh sastavljanja koalicije sa težištem na levom centru uticala je i politička nespretnost relativnog pobednika izbora u pregovorima sa drugim strankama. Pokazalo se da su etablirane stranke i njihovi lideri imali prema njemu određene rezerve, što naglašava lični faktor koji je inače, u nekoj meri, uvek bio prisutan u slovenačkoj politici. Više činilaca je uticalo na to da stranke DLGV i DeSUS, koje su u dogovorima sa potencijalnim mandatarom Jankovičem, zapravo, tražile više nego u pregovorima sa iskusnim političarom Janšom, uđu u pretežno desnu koaliciju.

Koaliciona vlada, s obzirom na broj partnerskih stranaka, teško će funkcionisati i zbog toga što je jedna njena članica po orijentaciji stranka levog centra (DeSUS). Bez dijaloga sa socijalnim partnerima teško će realizovati, u koalicionom ugovoru, nagoveštene reforme što može dovesti do povećavanja siromaštva i velikih razlika među pojedinim slojevima slovenačkog društva, te konačno, čak do smanjenja sredstava za obrazovanje i nauku. Postoji određeni strah da će doći do slične 'urbanizacije' države, kakva se dogodila u Mađarskoj. Ove ocene su preterane, jer je Slovenija do sada bez većih potresa preživela najduže razdoblje parlamentarne demokratije, iako su određeni elementi prethodne socijalističke (boljševičke) i preratnog katoličkog (klerikalnog) autoritarnog nasleđstva dolazili do izražaja. Sasvim je sigurno da će nova koaliciona vlada biti pod velikim pritiscima EU i njenih odluka koje će zahtevati ekonomsko i finansijsko usaglašavanje, bez obzira na to da li se određenoj državi-članici ove koalicije to sviđa.

Za uspešno funkcionisanje ove koalicione vlade svakako je bitno pitanje kakvu će ulogu imati opozicija i ko će biti njen vođa. Da opozicija bila dovoljno jaka, svakako bi se Pozitivna Slovenija morala dodatno profilirati i preuzeti odgovorno mesto uz etabliranu stranku socijalnih

demokrata. Za dobro funkcionisanje opozicije od izuzetne važnosti je da se vođa veće stranke dogovori sa manjim strankama, pogotovo, na primer, ako ima nameru da ponovo kandiduje gradonačelnika glavnog grada. U slučaju da Pahor odbije tu funkciju ili pređe na neku novu, moglo bi se dogoditi da opoziciju vodi neko ko uopšte nije prisutan u Državnom zboru, što bi ozbiljno ograničavalo njene funkcije i narušilo njen ugled u javnosti. To bi istovremeno i povećalo odgovornost koalicione vlade. Barem za sada, prve rasprave u Državnom zboru, posle glasanja o novom premijeru pokazale su da opozicija neće biti tako oštra i agresivna, kao što je bila opozicija Janšine SDS vladi Pahora, kada je opozicija rušila vladine predloge reformi, zbog čega je Slovenija dobijala bonitetne ocene. Stranke PS i SD nagovestile su da će biti konstruktivna i državotvorna opozicija i da će podržati sve dobre predloge Vlade. Na drugoj strani, predsednik Vlade Janša očekuje od stranaka opozicije da će učestvovati u partnerstvu za razvoj kod projekata od veće važnosti. Ali nije pokazao posebno razumevanje za predloge opozicionih stranaka i nekih grupa civilnog društva za očuvanje samostalnosti Ministarstva za kulturu. Svakako će saradnja koalicione vlade i opozicije biti nužna ponajviše zbog spoljnih činilaca i nepredvidljivih okolnosti. •

Preliminary elections in Slovenia in 2011

Abstract

Preliminary elections in Slovenia in 2011 were called after the failure of previous left-wing coalitional government to manage the effects of economic crisis, affecting at the same time a number of European countries. The success of new parties on the elections promising better management and leadership has opened several possibilities of coalition formation. In the process of its formation where the ‚personal‘ factor played an important role the right wing political parties showed greater coalitional potential and succeeded to form the new right wing coalitional government. Its functioning will not be easier because of their number of parties and inherited problems while the constant pressures of the EU institutions to respect the standards of economic and fiscal stability will not let much space for independent actions‘.

Key words

Preliminary elections, economic crisis, political parties, coalition formation, coalition potential, political stability

Literatura

- Adam, Frane, *Volitve in politika po Slovensko*, Znanstveno središče, Ljubljana, 1993.
- Bernhard, William, *Cabinet Collapses and Currency Clashes*, Political Research Quarterly, Vol. 61, No. 3/2008, 2008.
- Garber, L., Bjornlund, E. (eds), *The New Democratic Order. A Country to Country Report on Elections in Central and Eastern Europe*, National Democratic Institute for International Affairs.
- Goati, Vladimir, *Političke partije i partijski sistemi*, FPN, Podgorica, 2008.
- Grad, Franc, „Volitve in volilni sistem“, Uradni list RS, Ljubljana, 2004.
- Laver, Michael, Shepsle, Kenneth, *Making and Breaking Governments – Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies*, Oxford, 1996.
- Krašovec, Alenka, *Volilne študije*, Založba FDV, Ljubljana, 2008.
- Lijphard, Arend, *Electoral Systems and Party Systems*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- Riker, William, *The Theory of Coalitions*, Yale University Press, 1962.
- Strom, Kaare, Muller, Wolfgang, *Koalicijsko vladanje v parlamentarnih demokracijah*, Državni zbor RS, Ljubljana, 1999.
- Zajc, Drago, „Slovenia“, u: S. Berglund, F. Aarebrot (eds.), *The Handbook of Political Change in East Europe*, Cheltenham, UK – E. Elgar, 2008.
- Zajc, Drago, „Slovenia’s National Assembly 1992–2004“, u: D. M. Olson, Ph. Norton (eds.), *Post-Communist and Post-Soviet Parliaments*, Routledge, London, 2008.
- Zajc, Drago, *Oblikovanje koaliciij v državah Srednje Evrope*, Založba FDV, Ljubljana, 2009.

UDC 316.323(497.7):316.42

316.42:321.7(497.7)

Uticaj organizacija civilnog društva na demokratsku tranziciju i konsolidaciju u Republici Makedoniji

Sažetak

Procesi demokratske tranzicije i konsolidacije praćeni su značajnom promenom u svim sferama društva. Jedna od ključnih sfera društvene transformacije jeste i civilno društvo (posebno njegove organizovane forme), koje kao koncept je nepoznato sve do same promene režima. Organizovane forme civilnog društva, iako nove u društvenom ambijentu, trebale bi da predstavljaju pozitivni faktor demokratske tranzicije i stabilizovanja demokratskih vrednosti. Republika Makedonija je tranziciono društvo u kojem se civilno društvo pojavilo kao paradigma demokratskog mehanizma koji bi trebao pomoći društvu u postepenom hodu ka demokratiji. Zato je važno odgovoriti da li i u kojoj meri su organizacije civilnog društva uticale na procese demokratske tranzicije i konsolidacije. Sa ciljem da se ovo postigne, neophodno je ispitati faktore kao što su politička kultura, socijalni kapital i javni duh, pre nego što se krene u evaluaciju uticaja četiri najveće sfere organizovanog civilnog društva a to su: nevladine organizacije, sindikati, religiozne organizacije i mediji.

Ključne reči

Demokratska tranzicija, demokratska konsolidacija, civilno društvo, organizacije civilnog društva, Republika Makedonija, nevladine organizacije, sindikati, mediji, religiozne organizacije, uticaj

* Autor Nenad Marković je doc. dr na Departmanu za političke studije Pravnog fakulteta „Justinijan I“, Univerziteta „Sv. Kiril i Metodij“ u Skoplju, u Makedoniji.

Konsolidacija demokratskih vrednosti u tranzicionim režimima istočne i jugoistočne Evrope podrazumeva uticaj složene konstelacije različitih sfera društva. Pored države, centralno mesto u društvenom ambijentu zauzima i civilno društvo, predstavljeno kroz spektar organizacija od kojih se ono sastoji. Upravo analiza uloge organizacija civilnog društva i njihovog uticaja na demokratske procese daje mnoge odgovora na pitanje u kojoj meri je civilno društvo bilo potentno i ozbiljno kao društveni činilac u konsolidaciji demokratskih vrednosti. Ovo pitanje se postavlja i u slučaju Republike Makedonije, u kojoj je civilno društvo pokazalo sve demokratske deficite karakteristične za tranziciona društva. Otuda i hipoteza istraživnog problema koja ukazuje da je uticaj organizacija civilnog društva na demokratsku tranziciju i konsolidaciju u Makedoniji bio vrlo ograničen, kako zbog nepovoljnog društvenog ambijenta tako i zbog vlastitih strukturalnih i funkcionalnih problema.

Da bi se dao zadovoljavajući odgovor na pitanje uticaja civilnog društva na demokratske procese, nužno je analizirati niz faktora, krećući od parametara političke kulture koje čine socijalni ambijenat u kojem civilno društvo deluje. Na ovo se nadovezuju i socijalni kapital i javni duh, ali i poverenje u civilno društvo, kao nužni preduslovi za njegovo demokratsko funkcionisanje. Tek pošto se dà celokupan pregled ovih faktora, može se ući u pojedinačno analiziranje sfera koje čine najveći deo organizovanog civilnog društva, i to nevladine organizacije, sindikati, religiozne organizacije i mediji.

Iako je uticaj organizacija civilnog društva praktično nemoguće kvantificirati i izmeriti u celosti, najbolji pristup ovoj problematici jeste analiza kvalitativnih i kvantitativnih parametara koji se direktno odnose na organizacije civilnog društva, a imaju svoje izvorište u studijama renomiranih istraživačkih centara. Analitički pristup, sa adekvatnim komparacijama, posebno u domenu kvantitativnih pokazatelja, čini se najpotpunijim za celovit odgovor u odnosu na istraživanu problematiku.

Pitanje političke kulture

Pitanje uticaja organizacija civilnog društva na demokratsku tranziciju i konsolidaciju jeste i pitanje mogućnosti uticaja u smislu adekvatnog

U slučaju Republike Makedonije, civilno društvo je pokazalo sve demokratske deficite karakteristične za tranziciona društva

socijalnog ambijenta. Najopštiji indikatori, koji u velikoj meri govore o mogućnosti učešća nevladine sfere u konsolidaciji demokratskih vrednosti u okviru jednog društva, jesu politička kultura i tradicija postojanja samog civilnog društva. Uzevši ovu pretpostavku kao primarnu, nije teško zaključiti da Republika Makedonija nije imala prethodno istorijsko iskustvo u uspostavljanju demokratskog režima, niti u formama nevladinog organizovanja na nivou vandržavne političke zajednice. Samim tim, nepostojanje građanskog sektora, koji je u svakom smislu nužan za demokratski kapacitet svakog društva, implicuje da je prvo trebalo uspostaviti ovaj segment društva kao bi on uopšte mogao da uđe u političku arenu kao ozbiljan faktor demokratske tranzicije i konsolidacije.

Ovaj tip političke konstelacije, kojoj nedostaje građanski sektor čije formiranje tek predstoji, hrvatski politikolog Srđan Dvornik naziva „akteri bez društva“. Dvornik kaže:

Ipak, zajedničko im je ono što valja osobito imati na umu kada se interpretira značenje i posljedice postkomunističkih revolucija: to su politički prevrati u ime nečega čega u danom društvu još nema. Novo političko vodstvo ima za to privremen legitimen mandat jer je a) u pravom trenutku široko, gotovo opće nezadovoljstvo izrazilo kao konkretan skup političkih zahtjeva i b) u načelnim crtama formuliralo htijenja znatnih dijelova društva kao pozitivan program. S tim se mandatom politička moć usmjerava na ekonomske i društvene strukture koje kani temeljito preobraziti, i na tom je putu očekuju teške krivine i poteškoće (Dvornik, 2009: 35).

Stanje se dopunski komplikuje ako se uzme u obzir da „u istočnoj i srednjoj Evropi zadatak je osobito težak jer, za razliku od zapadne Evrope, on nije u tome da se oživi demokraciju i institucije građanskog društva, nego da ih se stvori“ (Dvornik, 2009: 35). Ovo se svakako odnosi i na civilno društvo i nevladin sektor kao njegov najaktivniji segment. Sa ovom tvrdnjom saglasni su i drugi autori iz regiona, koji okrivljuju upravo negativno političko iskustvo za opskurnu vizuru nevladinog sektora, posebno u ranim godinama demokratske tranzicije. Tako Kacarska kaže da je „primarni faktor niskog nivoa građanske kulture u slučaju Makedonije kontinuirano postojanje komunističke političke kulture. Kao i u svim tranzicionim zemljama, rezultat pada režima u Makedoniji bio je politički obezglavljen masa eks-klijenata državnog socijalizma bez inicijative za samoorganizaciju“ (Kacarska, 2008: 45–46), dodajući da je „komunistički režim imao značajan uticaj na javnost poznat kako sindrom komunističke kulture. Rašireno bezakonje i socijalna nejednakost rezultirali su egoističnim društvenim praktikama neprimerenim za mehanizam reguliranja društvenih odnosa saglasno principima vladavine prava, racionalnosti i efektivnosti. Ove karakteristike političke kulture prosečnog građanina u najvećoj meri ostaju nepromenjene“ (Kacarska, 2008: 45–46).

Upravo zbog dosad rečenog, jasno je da veliki broj nevladinih organizacija u periodu demokratske tranzicije ne znači i uvećani potencijal i asocijativnost koja vodi prema demokratskoj konsolidaciji demokratskih vrednosti i prakse. Broj od 6.500 nevladinih organizacija krajem devedesetih godina ne znači i povećani demokratski kapacitet, pre svega

Najopštiji indikatori, koji u velikoj meri govore o mogućnosti učešća nevladine sfere u konsolidaciji demokratskih vrednosti u okviru jednog društva, jesu politička kultura i tradicija postojanja samog civilnog društva

zbog tipa političke kulture koja je društveno predominantna, a bazirana je na državocentričnim percepcijama i praksama, kao tipično negativno nasleđe onipotentne i sveprisutne komunističke države. Tako se može zaključiti da u Republici Makedoniji „povećanje kvantiteta građanskih organizacija nije rezultiralo neophodno uvećanim uticajem građanskog društva. Veliki broj građanskih organizacija u idealnom slučaju trebalo bi da pokaže da su građani aktivni, kao supstantivni indikator izgradnje građanskog društva. Ipak, u slučaju Republike Makedonije, ljudski resursi ovih organizacija su ograničeni. Dosadašnja istraživanja, takođe, pokazuju da građani najveća očekivanja imaju od države, kao rezultat tradicije etatiističke kulture“ (Kacarska, 2008: 44-45).

Predominacija etatocentričnog tipa političke kulture derivat je više različitih indikatora koji sumarno ukazuju na njeno postojanje. Pre svega, ispitivanja Makedonskog centra za međunarodnu saradnju (MCMS), iz 2009, ukazuju da i posle skoro dve decenije demokratske tranzicije najveći deo građana (51,9%) očekuje da njihove potrebe treba da rešava jedino država (MCMS, 2009: 13). Ovaj stav je delimično rezultat nerešenih egzistencijalnih problema populacije, ali podatak koji ukazuje da je samo 6,9% građana spremno da se osloni na sebe govori u političkoj kulturi kojoj ozbiljno manjka individualna odgovornost.^[1]

U prilog političkoj kulturi koja pruža vrlo uzak prostor za delovanje autonomnih sfera građanske aktivnosti, poput nevladinih organizacija, govori i izrazita orijentacija građana Makedonije ka kultu lidera. Ispitivanje desno orijentisanog Instituta „Ohrid“ iz 2007. ukazuju na to da su statistički brojniji građani koja veruju u čvrstu ruku (41%) nego oni (39%) koji veruju u demokratsku formu vladavine (Institut „Ohrid“, 2007: 18). Ovo jasno govori o političkim očekivanjima i nadama prosečnog makedonskog građanina,^[2] koji su još uvek kombinacija visokih očekivanja na račun države i kulta ličnosti. U ovakvom ambijentu teško je poverovati u autentičnu građansku participaciju, a još teže je kreirati nevladin sektor sa kapacitetima etičkog korektiva vlasti i generisanja demokratskih vrednosti, koje očigledno ne postoje kod velikog dela stanovništva.

»
Dosadašnja istraživanja pokazuju da građani najveća očekivanja imaju od države, kao rezultat tradicije etatiističke kulture

Socijalni kapital i javni duh

Etatocentrična kultura sklona kultu lidera u tranzicionim demokratijama pokazuje i dopunske deficite tipične za društva u procesu demokratizacije. Ovi deficiti su, naime, vezani za niski nivo socijalnog kapitala, kao i javnog duha. Ovo su dva izuzetno važna preduslova za stvaranje socijalnih mreža i zdrave asocijativne sredine u kojoj bi predominantne vrednosti bile solidarnost, umreživanje i odbrana zajedničkih interesa. Što se socijalnog kapitala tiče, Republika Makedonija je u 1995. imala najniži

[1] O ovome više videti: Makedonski centar za međunarodnu saradnju, *Društvena odgovornost građana (Opštествена odgovornost na građanite)*, MCMS, Skopje, 2009, str. 13.

[2] O ovome više videti: Ohrid Institute for Economic Strategies and International Affairs, (2007). *Presentation of poll conducted in March 2007*, Skopje, 2007; slajd 18-20 dostupni na <http://6thstar.com/oi/upload/anketa%20eng%20njilliams.pdf>.

nivo socijalnog kapitala u Evropi, sa indeksom osam (Šalaj, 2007: 159). Podaci govore da je istovremeno Norveška imala najviši nivo socijalnog kapitala sa indeksom 65, Finska sa indeksom 48, Švedska 58 i tako dalje. Zemlje iz postkomunističkog bloka variraju u stepenu socijalnog kapitala, tako da je u 1995. Bosna i Hercegovina imala indeks 27, Letonija i Bugarska 24 i tako dalje.

Iako situacija u 1995, na samom početku demokratske tranzicije, nije bila obećavajuća, indeks socijalnog kapitala vremenom je dostigao prosek zemalja u tranziciji. U istraživanjima MCMS-a iz 2008, indeks socijalnog kapitala povećao se na 23,1 (MCMS, 2008: 11). Ipak, iznos ovog indeksa je još uvek relativno mali u odnosu na zapadnu Evropu. Ovo indicira da je i posle dve decenije demokratske tranzicije, nepoverenje u društvu jedan od glavnih parametara asocijativnog potencijala u kvalitativnom smislu.

Dopunski pokazatelj koji može poslužiti ilustraciji strukturalno slabog socijalnog kapitala jesu i javne percepcije među stanovništvom Makedonije, a koje se odnose na altruizam i nesebičnost, kao fundamentalne vrednosti civilnog društva. Naime, istraživanja o društvenoj odgovornosti građana u Makedoniji iz 2009. pokazuju da postoji ogromna polarizovanost što se društvene odgovornosti tiče. Tako, 50,7% građana smatra da su ljudi sebični i da brinu samo o sebi, dok 49,3% građana smatra da su ljudi solidarni i spremni da pomognu (MCMS, 2009: 13). Iako su obe grupe po statistici skoro jednake, kombinacija ovog pokazatelja koji indikuje da je većina građana skeptična po pitanju altruizma i niskog nivoa poverenja u druge ljude, ne govori u prilog stvaranju zdrave asocijativne sfere kao što je civilno društvo.

Pretpostavka o proporcionalnoj vezi između uspešnosti građanskog sektora i stepena socijalnog kapitala gotovo je aksiomska u svetlu asocijativističke škole civilnog društva. Ovo naravno ne isključuje ispitivanje drugih dimenzija socijalnog kapitala, kao nužnog preduslova za uspešno i zdravo civilno društvo. Jedan od ovih pokazatelja naravno je i diskrepanca između javnog i deklarisanog javnog duha, odnosno želje građana da participiraju u određenim aktivnostima građanskog sektora i konkretne realizacije te želje. Podaci su jasno vidljivi u Tabeli 1.

Tabela 1

Diskrepanca između stavova i realnosti građanske odgovornosti i učešća

	Odgovornost o:	Pokazatelj
Javni duh	92,1%	90,8%
Učešće u nepartijskim političkim aktivnostima	62,8%	25,3%
Uključenost u organizacije civilnog društva	59,6%	26,1%
Dobrovoljna aktivnost u zajednici	57,1%	27,4%
Dobrotvorno davanje	59,1%	70,9%

Izvor: Makedonski centar za međunarodnu saradnju, *Društvena odgovornost građana (Opštestvena odgovornost na građanite)*, MCMS, Skopje, 2009, str. 16.

Iako je doniranje, odnosno dobrovoljno davanje na visokom ili zavidnom nivou, kao pokazatelj javnog duha, uključenost građana u civilni sektor kao organizovanoj formi civilnog društva i dobrovoljna aktivnost na lokalnom nivou na relativno su niskom nivou. Ako se pogleda aspiracija građana za

uključenost u ovaj tip aktivnosti, jasno je da želja postoji, ali da se realizuje u manje od pola slučajeva. Ovo je svakako posledica preokupiranosti populacije egzistencijalnim pitanjima, ali svakako je u vezi i sa čestom percepcijom da je građanski sektor neuticajan ili daleko manje uticajan od političkih elita, što uzrokuje određenu dozu defetizma u odnosu na građansku participaciju.

Generalni pokazatelji političke kulture u Republici Makedoniji, nizak nivo socijalnog kapitala kao i velika diskrepanca između javnog i deklariranog duha, oslikavaju ambijent koji je nepovoljan za razvijanje građanskog sektora i ostvarivanje njegove značajnije uloge u demokratskim procesima u državi. S jedne strane, problem predominantne orijentisanosti ka političkim elitama i državi, nizak nivo poverenja u druge ljude i relativno nizak nivo javnog duha ukazuju na nepovoljno demokratsko okruženje. To bi značilo da:

Nespremnost javnosti da učestvuje u građanskim aktivnostima je tesno povezana sa rasprostranjenim uverenjem da javnost ne može da utiče na procese donošenja odluka koji su u rukama države. Takođe, nedostatak iskustva u sferi građanskog organizovanja u vreme komunizma povezano sa neuspešnim tranziciskim reformama i nepoštovanje vladavine prava rezultirali su niskim nivoom dorbovoljnog organizovanja. U slučaju Makedonije, ovo razočarenje u tranziciju je još jače, jer zemlja još uvek ima isključivo visoki nivo nezaposlenosti (Kacarska, 2008: 48).

Navedeni faktori nisu jedino merilo uspešnosti građanskog sektora, pa samim tim ni njegovog uticaja. O ulozi nevladinog sektora u vrlo komplikovanoj socijalnoj transformaciji kao što je demokratska tranzicija puno govori i javno poverenje u građanski sektor.

Poverenje u građanski sektor

Jedan od indikatora koji u velikoj meri može da odgovori na pitanje uloge nevladinog sektora, kao vitalnog društvenog agensa, u sveukupnim tranzicionim procesima u Republici Makedoniji, jeste i poverenje koje je građanski sektor uživao u zadnje dve decenije kod građana Makedonije. Ovo, s jedne strane, ilustruje potentnost nevladinog sektora u celokupnom socijalnom ambijentu, a gledano kroz komparativnu prizmu, daje mogućnost poređenja sa poverenjem koje uživaju ostale socijalne sfere. Što se javnog poverenja tiče, važni su sledeći indikatori:

- a) Poverenje u građansko društvo je veće nego u političke partije, ali manje nego u državu – prema podacima MCMS-a iz 2008, poverenje u građansko društvo ne prevazilazi polovinu ispitanika i iznosi 41,7% (MCMS, 2008: 11). Sam po sebi, ovaj indikator je težak za interpretaciju i, naravno, zavisi od toga šta se uzima kao referentna tačka. Ako se uzme poverenje u političke partije (iz istog istraživanja), ono iznosi 29,8% (MCMS, 2008: 11), što je osetno manje u odnosu na građansko društvo. Iz ove perspektive jasno je da građani više veruju građanskom sektoru nego političkim partijama, što nikako ne znači da

Generalni pokazatelji političke kulture u Republici Makedoniji, nizak nivo socijalnog kapitala kao i velika diskrepanca između javnog i deklariranog duha, oslikavaju ambijent koji je nepovoljan za razvijanje građanskog sektora i ostvarivanje njegove značajnije uloge u demokratskim procesima u državi

prepoznaju građanske organizacije kao potentnije u društvenoj areni. S druge strane, poverenje u državu koje iznosi 48,1% (MCMS, 2008: 11) svakako je rezultat pritiska građana i njihovih egzistencijalnih problema na državu kao primarni faktor koji bi trebalo da ih reši. Iako razlika nije velika, jasno je da građani uviđaju da građanski sektor nije primaran u rešavanju njihovih problema, te se u više slučajeva odlučuju da svoje poverenje izraze državi.

- b) Više mladih se učlanjuje u političke partije nego u građanske organizacije – indikator koji jasno ukazuje da poverenje u političke partije i nevladine organizacije nije jednak percepciji o njihovoj socijalnoj potentnosti, može se naći u ispitivanjima kao što je Istraživanje o očekivanjima mladih u Republici Makedoniji iz 2006. (IDSCS, 2006: 47). Naime, 15,1% respondenata uzrasta između 18 i 30 godina odgovorilo je da se učlanjuje u političke partije, dok je njih samo 7,9% odgovorilo da se učlanjuje u neku nevladinu organizaciju. Ovaj podatak govori da mladi u Makedoniji vide veću šansu za ličnu realizaciju u političkim partijama nego u nevladinim organizacijama, što jasno ukazuje na veću privlačnost partija kod mlađe generacije.
- c) Građani troše vrlo malo vremena na dobrovoljni rad – dopunski indikator koji ukazuje na deklarativnost podrške građanskom sektoru relativno je nezadovoljavajući stepen dobrovoljnog rada građana u Republici Makedoniji. Tako se čak 71,9% građana (MCMS, 2009: 33) izjašnjava da uopšte nije radilo dobrovoljno, a do 10 sati dobrovoljnog rada godišnje ima 14,2% građana. To znači da se većina građana uopšte ne angažuje ili se vrlo malo angažuje volonterski u nevladinom sektoru. Ako se uzme u obzir da je volonterstvo jedan od osnovnih metoda preko kojih građanski sektor realizuje svoje aktivnosti, jasno je da postoji slab društveni potencijal u ovom domenu.
- d) Kod građana postoji percepcija da su građanske organizacije instrumentalizovane – uzimajući u obzir ograničeni stepen poverenja koji makedonski građani izražavaju u odnosu na građanski sektor, jasno je da postoji određeni izvor ove percepcije koji dolazi iz društvenog polja. Jedan direktan razlog ove skeptičnosti jeste i percepcija da je građanski sektor instrumentalizovan za ciljeve nesvojtvene njemu. Tačnije rečeno, u ispitivanjima poverenja u civilno društvo (MCMS, 2008: 21), 33,1% građana je iskazalo svoje stavove po kojima građanske organizacije vide kao modus ostvarenja interesa građana. I pored ove pozitivne percepcije (dopunskih 18,8% veruje da je građansko delovanje alternativa političkom delovanju), nije mali broj onih koji veruju da su nevladine organizacije medijum za zastupanje interesa stranih država (25,4%) ili onih koji veruju da su građanske organizacije sredstvo za ostvarivanje uticaja i finansijske koristi pojedinaca u društvu (22,5% – prva opcija, 30,2% – druga opcija). Ovo vodi do 48% skeptičnih građana, što manje ili više korespondira sa (ne) poverenjem koje nevladin sektor uživa.
- e) Kod građana postoji percepcija da su građanske organizacije politički kolonizovane – ispitivanja odnosa političkih partija i nevladinih

organizacija najbolje ilustruje izvor nepoverenja koji postoji kod velikog dela građana. Ispitivanja iz 2008. (MCMS, 2008: 22) pokazuju da najveći deo građana percipira nezdravu interakciju na relaciji političke partije – građanske organizacije (52,7%), izjasnivši se da partije često prisvajaju njihove stavove kada im to odgovara, a u suprotnom javno osuđuju građanske organizacije kao bliske drugim političkim strankama. Ovu percepciju dopunjuje i 30% respondenata koji misle da su građanske organizacije samo glasnogovornici političkih partija, što sumarno iznosi 81,8% građana koji nemaju pozitivan stav prema relaciji političke partije – građanske organizacije. Ovaj skup percepcija konstituše jedan ozbiljan deficit građanske sfere svih tranzicionih društava poznat pod imenom „politička kolonizacija civilnog društva“ (Bocevski B, 2010).

Ako se rezimiraju dosadašnji faktori političke kulture, socijalnog kapitala i javnog duha, te poverenja u organizacije civilnog društva, za očekivati je da su perspektive ovih organizacija za zdrav uticaj na demokratsku tranziciju i konsolidaciju vrlo ograničene. Slučaj tranzicije i konsolidacije u primeru Republike Makedonije pokazao je da ova tvrdnja ima svoju osnovu.

Uticaj organizacija civilnog društva na demokratsku tranziciju i konsolidaciju u Makedoniji

Da bi se dao relativno zaokružen odgovor na pitanje o uticaju organizacija civilnog društva na tok tranzicije i procesa stabilizacije demokratskih vrednosti u zemlji potrebno je dati pregled najvećih i najuticajnijih organizacija u sferi civilnog društva. To su svakako nevladine organizacije, sindikati, religiozne organizacije i mediji. Iako se može postaviti pitanje širine ovog pristupa, jasno je da ove četiri sfere čine najmasovniji deo civilnog društva i u najvećoj meri iscartavaju njegove konture.

Što se tiče *nevladinih organizacija* (udruženja građana), postoje različite studije koje ukazuju na njihov vrlo limitiran kapacitet u demokratskom delovanju u protekle dve decenije. Jedna od ovih studija, Strategija saradnje Vlade sa civilnim sektorom iz 2007. ukazuje da, pored pozitivnih strana koje civilni sektor u državi poseduje (zastupljenost različitih socijalnih grupa, dobro umreživanje i saradnja, rodova jednakost itd.), postoje, čak su i brojniji, deficiti građanskog sektora kao, što su urbano-ruralna podela, ograničena samoregulacija, mali stepen unutrašnje demokratije, neadekvatni naponi za iskorenjivanje siromaštva, postojanje malog broja velikih i moćnih nevladinih organizacija, nedovoljna transparentnost u finansijskom domenu, velika zavisnost od inostranih donacija, slaba povezanost sa ostalim društvenim činiocima itd. (Vlada RM, 2007: 17).

Ovi, ali i dopunski deficiti civilnog sektora, locirani su i u *Studiji o transparentnosti, odgovornosti i demokratskom kapacitetu građanskog sektora u Republici Makedoniji*, koju je izradio FORUM – Centar za strateška istraživanja i dokumentaciju, u kojoj su kao najveći problemi locirani kruta i neefikasna cirkulacija moći unutar samih organizacija, menadžerstvo u funkcionisanju, elitizam, finansijska neodrživost, prevelika

zavisnost od donatora, biznis logika funkcionisanja, netransparentnost i neodgovornost, slaba komunikacija sa lokalnom samoupravom i biznis sektorom itd. (FORUM-CSR, 2007: 30-31).

Ako se uzme u obzir da ovi podaci dolaze iz dva nezavisna izvora, jasno je da su glavni deficiti locirani upravo u samoodrživosti, donatorskoj zavisnosti i elitizmu građanskih organizacija. Ono što zabrinjava jesu vrlo slab unutrašnji kapacitet i izraženi elitizam nevladinih organizacija, što puno govori o autentičnosti organizacija civilnog društva i njihovom demokratskom kapacitetu. Može se zaključiti da ova lista strukturalnih i funkcionalnih deficita teško da je postavila nevladine organizacije kao vrlo uticajan faktor u stabilizovanju demokratskih vrednosti, ne negirajući doprinos pojedinih organizacija.

Ako se govori o najslabijoj kariki u lancu organizacija civilnog društva u periodu tranzicije, to su svakako sindikalne organizacije. Nepovoljnost delovanja ovih organizacija delimično dolazi i iz globalnog konteksta, a odnosi se na predominaciju tercijarnog i kvintijarnog sektora u odnosu na primarni i sekundarni sektor, ekspertizaciju društva i njegovu informatizaciju itd. (Pavlović, 2006: 181). Čini se da je globalnom kontekstu klasični društveni teren sindikalnih organizacija istrnut ispod njihovih nogu, a članstvo sindikata dramatično smanjeno u odnosu na pedesete i šezdesete godine prošlog veka (Pavlović, 2006: 190).

Ovaj kontekst još više otežava tranzicioni ambijent delovanja, a posebno na Balkanu gde je socijalno pitanje u devedesetim godinama rapidno palo na listi prioriteta, odnosno „da su sindikati za razliku od srednje i istočne Evrope odigrali manje značajnu ulogu kad se radi o društvenom prestrukturisanju. Između ostalog, ovo je povezano i sa tim što je u toku tranzicije na dnevni red u prvom planu nije bilo socijalno pitanje, kao što je na drugim mestima bio slučaj, već nacionalno pitanje“ (Kohl, 2009: 15). Uzimajući u obzir i negativno nasleđe sindikata iz kasnosocijalističkog perioda (Pavlović, 2006: 187) otežano tranziciono delovanje, prema Hantkeu, vidljivo je u tri sfere (Hantke, 2010: 13), i to: 1) promena socijalnih odnosa u tranziciji primorava sindikate da menjaju svoje prioritete, odnosno da se bore za članstvo i politički uticaj; 2) promena strukture u sferama truda i zaposlenja tera sindikate da traže nove puteve do starih ciljeva; i 3) ne postoji uvozni model za njihov delovanje, odnosno oni moraju da poštuju specifičnosti društvenog sistema u kome se nalaze.

Što se Republike Makedonije tiče, o neuspešnosti sindikata govori nekoliko faktora:

- a) Stepem organizovanosti sindikata u Republici Makedoniji među najnižima je u regionu i iznosi 30% (Kohl, 2009: 16). Niži stepen organizacije ima samo Albanija, sa svega 23%, a BiH je na istom nivou kao Makedonija;
- b) Sindikati imaju najniži nivo poverenja od svih organizacija civilnog društva, i to 20,1% (MCMS, 2008: 14). Sindikati takođe imaju najmanji stepen uključenosti građana u njihov rad, i to 9,1% (MCMS, 2008: 16);
- c) Građani provode najmanje sati dobrovoljnog rada upravo u sindikatima, i to samo 2,7% (MCMS, 2008: 33). Ovo pokazuje da građani vide najmanju šansu da se realizuju preko sindikata;

Ako se govori o najslabijoj kariki u lancu organizacija civilnog društva u periodu tranzicije, to su svakako sindikalne organizacije

- d) Obuhvaćenost radnika kolektivnim dogovorom je 45%, veća samo u odnosu na Srbiju i Albaniju, a manja u odnosu na druge države regiona (Kohl, 2009: 18);
- e) Republika Makedonija ima skoro najveću nezaposlenost u regionu, najmanje plate i skoro najmanju minimalnu platu (Kohl, 2009: 18). Samo Crna Gora ima manju minimalnu platu od Makedonije;
- f) U periodu od 1993. do 2009. zakonodavstvo koje se odnosi na radnike doživelo je tačno 36 izmena koje idu na štetu radnika, ponekad sa katastrofalnim posledicama (Savevski *et al.*, 2010: 194–197). Ove izmene se odnose na radnička prava u sferi tehnoloških viškova, prekida radnog odnosa, pa sve do relativno benignije sfere državnih praznika i godišnjih odmora.

Uzimajući u obzire prethodne pretpostavke, jasno je da sindikati u tranziciji, iako ne jedini odgovorni agens, ne vrše svoju osnovnu ulogu zastupanja radnika i poboljšanja radnog ambijenta.

Poseban fenomen, što se organizacija civilnog društva tiče, predstavljaju *religiozne organizacije*. One uživaju najveće poverenje kod građana, a u prilog tome ide i to što su religiozne percepcije duboko ukorenjene kod stanovništva Republike Makedonije. Polazna tačka objašnjenja autoriteta koje ove organizacije uživaju jeste i izražena religioznost građana Republike Makedonije, gde se prema podacima MCMS-a iz 2009. čak 83,3% građana izjašnjava da je religiozno (MCMS, 2009: 8). Da se ne radi samo o deklarativnoj posvećenosti religiji pokazuju podaci iz iste studije MCMS-a u kojoj je evidentno da građani Makedonije imaju izuzetno konzervativan stav prema etički problematičnim fenomenima kao što su razvod, abortus, eutanazija, homoseksualnost, prostitucija i samoubistvo (MCMS, 2009: 6). Jasno je da ova ubedenja imaju svoje izvorište u dubljem religioznom polju, a interesantno je da skoro i ne postoje razlike kod hrišćana i muslimana u odnosu na ova pitanja. Ako se ovome pridoda i većina građana (51,4%) koja smatra da treba da se uvede veronauka u javnom školstvu u Makedoniji (CIKP, 2006: 5), jasno je da su religiozne organizacije imale idealnu klimu za delovanje tokom tranzicije.

Ako se govori o poverenju u religiozne organizacije, iz ispitivanja MCMS-a mogu se izvući tri važne poente:

- 1) Crkve i verske zajednice uživaju ubedljivo najveće poverenje kod građana, i to 65,6%, neuporedivo veće nego NVO-a, komore i sindikati (MCMS, 2008: 16);
- 2) Crkve i verske zajednice imaju približno jednak broj aktivnih i neaktivnih članova (9,3% izjašnjava se kao aktivni članovi, a 20,7% respondenata izjasnilo se da su neaktivni članovi), kao i nevladine organizacije. Manje članova imaju samo sindikati, a lukrativnija opcija su samo političke partije (MCMS, 2009: 31); i
- 3) Od svih građana koji su se izjasnili da su dobrovoljno radili, najveći deo je dobrovoljni rad realizovao preko crkvi i verskih zajednica – 10,1% (MCMS, 2008: 33).

Religiozne organizacije uživaju najveće poverenje kod građana, a u prilog tome ide i to što su religiozne percepcije duboko ukorenjene kod stanovništva Republike Makedonije

Ono što se postavlja kao ozbiljno pitanje jeste izvor visokog poverenja religioznih organizacija,^[3] posebno u periodu demokratske tranzicije. Postoje dva objašnjenja ovog fenomena. Prema Ivanovu „u odsustvu principa dobrog upravljanja, odnosno odgovornosti, participativnosti, predvidljivosti i transparentnosti u delovanju javnog sektora (...) očekivan je visoki procenat autoritarne svesti i iracionalnosti“ (UNDP, 2006: 16-17). Ordanoski, s druge strane, uviđa da „poverenje u verske insitucije nije vezano za njihov legitimitet već više za poverenje u univerzalne ideje i vrednosti religije, a ne u politiku“ (UNDP, 2005: 14). Oba objašnjenja čine se logičnim, a ono što se ne može poreknuti jeste da su religiozne organizacije bile vrlo vizibilne i uticajne u celom toku demokratske tranzicije zbog, pre svega, povoljnog socijalnog ambijenta za njihovo delovanje, čiji fundament čini upravo delegitimisani politički proces.

Ako se civilno društvo definiše i utiče na demokratske procese kroz javni prostor, jasno je da ovaj segment u najvećoj meri okupiraju mediji. Oni predstavljaju glavni kanal komunikacije ne samo unutar civilnog društva nego i političkih partija, ekonomskog dela društva itd. Ovo podrazumeva ogromnu društvenu odgovornost medija, a u procesima demokratske tranzicije i konsolidacije, socijalna odgovornost medija još je veća. Podaci iz dva nezavisna izvora govore o tome da su mediji u godinama demokratske tranzicije u Republici Makedoniji samo delimično bili slobodni i nezavisni, što je osnovni preduslov za njihov puni efekat u demokratizaciji društvenih vrednosti. *IREX media score* ukazuje na to da su makedonski mediji u periodu od 2001. do 2010. najčešće potpadali u kategoriju „neodrživih mešanih medijumskih sistema“ sa prelazom u „skoro održive“ između 2002. i 2008. godine (IREX, 2010). Ovo govori o vrlo lošem ambijentu medijskog prostora, a na to ukazuju i podaci Freedom Housea. Naime, u periodu od 1999. do 2009. podaci Freedom Housea koji se odnose na indeks uspešnosti i slobode medijuma pokazuju da je Makedonija imala prosečni skor od 3,75^[4] u periodu od 1999. do 2002, skor od 4,00 u 2003, i od 4,25 od 2004. do 2009. godine (Freedom House, 2009: 347). Ovo predstavlja ozbiljni regres na polju medijske slobode i potpuno se podudara sa podacima IREX-a.

U prilog vrlo slabe uloge medija govori i nepoverenje kod populacije prema medijima koje je u 2005. dostiglo i 70%, kada su politička i međuetnička pitanja u fokusu (UNDP, 2005: 14). Jasno je da postoji konsenzus baziran na percepcijama domaće javnosti i inostranih organizacija koje prate i evaluiraju medijumski prostor, da su mediji u tranziciji ostavili vrlo slab utisak u javnosti, odnosno da nisu bili doživljavani kao kredibilan faktor i izvor nezavisnih informacija.

Fenomenologija nepoverenja prema medijima ima nekoliko izvora. Jedan od njih je i organizacija javnog servisa koji nije ispunio očekivanja javnosti (Šopar i Jovanova, 2000: 31-32). Ipak, Javni servis MR TV ne ispunjava celokupni medijumski prostor, pa je jasno da postoje i dodatni problemi koji su temeljno delegitimisali medijski prostor. Kokalanov

[3] O ovome govore i podaci UNDP-a. Videti: Program za razvoj Ujedinjenih nacija (Програма за развој на Обединетите нации), *Izveštaj za rano upozoravanje (Извештај за навремено предупредување)*, UNDP, Скопје, 2006, стр. 13.

[4] Viši skor znači slabiji performans.

ukazuje na tri glavna problema medijskog prostora (Kokalanov, 2010: 65):

- 1) Mediji ne poseduju ekonomsku slobodu. Odnos mediji - centri moći uvek je odnos jednosmerne egzistencijalne zavisnosti. Ovo dovodi do toga da novinarstvo ne može da obavlja svoje osnovne funkcije. Ovaj problem sastoji se od dva veća problema - malo tržište i loše ekonomsko stanje, i neekonomski interesi vlasničkih struktura;
- 2) Drugi i treći razlog uništenog kapaciteta medija da se bore za svoju slobodu povezana su međusobno - neprofesionalno novinarstvo i rudimentirani obrazovni sistem koji produkuje neznanje.

Nešto slično konstatuje i rumunska teoretičarka Alia Munigu Pipidi koja ukazuje da su „Makedonija, Rumunija i Albanija najekstremniji slučajevi dubiozne uloge elektronskih medija jer (...) oni nisu samo obični biznisi već služe i kao moćne alatke za ucenu i trgovinu uticajem“ (Bocevski, 2010).

U ovakvoj konstelaciji na relaciji javnost - mediji - centri moći, jasno je da je uticaj medija na stabilizaciju demokratskih vrednosti bio vrlo ograničen. Njihovi unutrašnji problemi, ali i socijalni ambijent u kom deluju, ne pružaju previše prostora za ispunjavanje ne samo njihove pune demokratske i društvene odgovornosti već ponekad i osnovnih funkcija. Civilno društvo u celini, a posebno organizacije civilnog društva, trebalo bi da budu jedan od osnovnih faktora konsolidacije demokratskih vrednosti u tranzicionim društvima. Budući da je civilno društvo predstavljalo jedan od velikih društvenih noviteta na prelazu ka demokratskim sistemima, od organizacija civilnog društva puno se očekivalo u smislu doprinosa u procesima demokratske konsolidacije. Ipak, ovako uproštena percepcija sklanja iz vida činjenicu da najveći deo postkomunističkih društava nije imalo bilo kakvog prethodnog iskustva sa organizovanim formama civilnog društva. U ovaj kontekst spada naravno i Republika Makedonija.

Pokušaj da se analiziraju organizovane forme civilnog društva i njihov uticaj na konsolidaciju demokratskih vrednosti u makedonskom kontekstu podrazumeva analizu društvenog ambijenta u kojem one deluju. Upravo analiza parametara političke kulture, a vezano za nju i socijalnog kapitala i javnog duha prisutnim u društvenom kontekstu, ukazuju na vrlo problematičan socijalni prostor s kojim se novoformirana civilna sfera suočava.

Poverenje u organizacije civilnog društva, ili bolje rečeno njegovo odsustvo, još više otežava mogućnost za delovanje civilnog društva kroz svoje organizovane forme. Analiza samih formi, kao što su nevladine organizacije, sindikati, religiozne organizacije i mediji govori u prilog jasnom zaključku da su organizacije civilnog društva imale vrlo ograničen uticaj na demokratsku tranziciju i konsolidaciju ne samo zbog ambijenta u kojem su delovale već i zbog vlastitih unutrašnjih deficita. Analiza organizovanih formi civilnog društva kroz prizmu dostupnih kvalitativnih i kvantitativnih podataka upućuje upravo na ovakav zaljkućak. •

Civilno društvo u celini, a posebno organizacije civilnog društva, trebalo bi da budu jedan od osnovnih faktora konsolidacije demokratskih vrednosti u tranzicionim društvima

Influence of civil society organisations on democratic transition and consolidation in Republic of Macedonia

Abstract

The processes of democratic transition and consolidation are followed by a significant transformational change in all areas of society. One of the crucial areas of social transformation is the emerging civil society (especially its organized forms), that as a concept is unknown until the very regime change. Organized forms of civil society, though new in the societal ambient, should represent a positive factor of democratic transitions and stabilization of democratic values. The Republic of Macedonia is one of the transitional societies where civil society emerged as a paradigm for a democratic mechanism that should aid society in the incremental change towards democracy. That is why it is crucial to answer whether and how the organization of civil society influenced the processes of democratic transition and consolidation. In order to do that it is vital to examine factors such as political culture, social capital and public spirit, before going into evaluation of the four largest organized forms of civil society: non-governmental organizations, trade unions, religious organizations and media.

Key words

Democratic transition, democratic consolidation, civil society, civil society organizations, Republic of Macedonia, NGO, trade unions, media, religious organizations, influence

Literatura

- Bocevski, Ivica, „Kolika je cena slobode (Колкава е цената на слободата)“, u: *Dnevnik*, godina XV, broj 4321, 22. jul 2010; onlajn izdanje dostupno na: <http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=91F87B435C02B648B84ABBDBBC2D84D7&arc=1> (28. 2. 2012).
- Bocevski, Ivica, „U potrazi za alternativom (Во потрага по алтернатива)“, u: *Dnevnik*, godina XV, broj 40432, 15. maj 2010; onlajn izdanje dostupno na: <http://www.dnevnik.com.mk/default.asp?ItemID=7137A4C03719FD4A8D02EEBDCD446207> (28. 2. 2012).
- Dvornik, Srđan, *Akteri bez društva – uloga civilnih aktera u postkomunističkim promjenama*, Heinrich Boll Stiftung, Zagreb, 2009.
- FORUM – Centar za strateška istraživanja i dokumentaciju, *Studija o transparentnosti, odgovornosti i demokratskom kapacitetu građanskog sektora u Republici Makedoniji* (Студија за транспарентноста, отчетноста и демократскиот капацитет на граѓанскиот сектор во Република Македонија), FORUM CSRD, Скопје, 2007.
- Freedom House, *Nations in transit – country report Macedonia 2009*, dostupno na <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Macedonia-final.pdf>. (18. 2. 2012).
- Friedrich Ebert Stiftung and IDSCS, *Istraživanje o očekivanjima mladih u Republici Makedoniji* (Истражување за очекувањата на младите во Република Македонија), FES-IDSCS, Скопје, 2006.
- Hantke, Frank, *Sindikati u XXI veku – priručnik za diskusiju o sindikatima u zemljama u tranziciji* (Синдикатите во XXI век – прирачник за дискусија за синдикатите во земјите во транзиција), Friedrich Ebert Stiftung i Savez sindikata Makedonije, Скопје, 2010.

Analiza parametara političke kulture, a vezano za nju i socijalnog kapitala i javnog duha prisutnim u društvenom kontekstu, ukazuju na vrlo problematičan socijalni prostor s kojim se novoformirana civilna sfera suočava

- International Research and Exchange Board – IREX, *Media sustainability index 2010 – Europe and Eurasia*, 2010, dostupno na: http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2010/EE_MSI_2010_Macedonia.pdf. (28. 2. 2012).
- Kacarska, Simonida, *Građanske organizacije u Republici Makedoniji – veza između države i javnosti ili izolirani entitet – analiza stanja 1990–2007*. (Граѓанските организации во Република Македонија – врска помеѓу државата и јавноста или изолиран ентитет – анализа на состојбата во периодот 1990–2007), МСМС, Скопје, 2008.
- Kohl, Heribert, *Sloboda udruživanja, prava zaposlenih i socijalni dijalog u srednjoistočnoj Evropi i na zapadnom Balkanu*, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2009.
- Kokalanov, Sašo, „Mediumi – robovi vlastite neslobode (Медиумите – робови на сопствената неслобода)“, у: *Politička misla*, godina 8 / broj 30, Konrad Adenauer Stiftung/IDSCS, Скопје, 2010.
- Ohrid Institute for Economic Strategies and International Affairs, *Presentation of poll conducted in March 2007*, Ohrid Institute, Скопје, 2007; dostupno na <http://6thstar.com/oi/upload/anketa%20eng%20njilliams.pdf>. (18. 2. 2012).
- Pavlović, Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Programa za razvoj Ujedinjenih nacija – UNDP (decembar 2005), *Izveštaj za rano upozoravanje (Извештај за навремено предупредување)*, UNDP, Скопје.
- Programa za razvoj Ujedinjenih nacija – UNDP (jun 2005), *Izveštaj za rano upozoravanje (Извештај за навремено предупредување)*, UNDP, Скопје.
- Programa za razvoj Ujedinjenih nacija – UNDP (mart 2006), *Izveštaj za rano upozoravanje (Извештај за навремено предупредување)*, UNDP, Скопје.
- Šalaj, Berto, *Socijalni kapital*, Fakultet policikih znanosti, Zagreb, 2007.
- Savevski, Zdravko et al., *Obevređnjivanje rada – analiza radon-pravne legislative u period tranzicije (Обезвреднување на трудот – анализа на трудово-правната легислатива во периодот на транзицијата)*, Pokret za socijalnu pravdu – Lenka i Fondacija „Roza Luksemburg“, Скопје, 2010.
- Šopar, Vesna i Jovanova, Emilija, *The Media System in the Republic of Macedonia: Broadcasting between the Normative and the Real*, Institute for Sociological, Political and Legal Research media online, Скопје, 2000; dostupno na: <http://www.mediaonline.ba/en/?kategorija=0&pocetak=38>. (28. 2. 2012).
- Vlada Republike Makedonija, Generalni sekretarijat, *Strategija saradnje Vlade sa građanskim sektorom*. (Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор), Generalni sekretarijat Vlade Republike Makedonije, Скопје, 2007.

UDC 64.65-058.34(497.11)
364.3

Novčane naknade usmerene na smanjenje siromaštva u Srbiji – politike i dileme

Sažetak

U ovom tekstu razmatraju se dve osnovne novčane nagrade usmerene na siromašne u Srbiji – dečiji dodatak i novčana socijalna pomoć, kao i promene zakona koji uređuju ove naknade nakon 2000. godine. Novim zakonskim okvirom u povoljniji položaj su stavljene porodice sa decom sa posebnim potrebama, samohrani roditelji, ali i hranitelji i staratelji, kako bi se podstakla vaninstitucionalna zaštita dece bez roditeljskog staranja. Takođe, uvedeni su mehanizmi koji integrišu ove mere sa drugim mehanizmima pomoći – obavezanim školovanjem ili obavezom da se učestvuje u aktivnostima koje obezbeđuju socijalnu inkluziju, kao i ograničenja za radno sposobne korisnike. Značajne novina je pomeranje socijalne zaštite od institucionalnih ka alternativnoj, vaninstitucionalnoj zaštiti. U tekstu se razmatraju i najvažnije konceptijske dileme u vezi sa sistemom socijalne zaštite.

Ključne reči

Dečiji dodatak, novčana socijalna pomoć, sistem socijalne zaštite, siromaštvo

* Autorka je profesorka Fakulteta za ekonomiju, finansije i administraciju (FEFA) Univerziteta Singidunum i saradnica Centra za liberalno-demokratske studije.

Novčane naknade za siromašne – najvažnije zakonske promene

Dve osnovne novčane naknade koje su usmerene na siromašne u Srbiji jesu novčana socijalna pomoć (NSP) i dečji dodatak. Po svojoj suštini i nameni, ova naknada je istovetna sa naknadama koje su se u prethodnim zakonskim rešenjima nazivale materijalno obezbeđenje, odnosno materijalno obezbeđenje porodice. Novčana socijalna pomoć definisana je kao instrument socijalne pomoći koji se aktivira kada svi ostali zaštitni mehanizmi „zataje“ i kada pojedinac/podrođica ne može da obezbedi održanje ni minimalnog životnog standarda. U tom smislu, on predstavlja tipičnu novčanu naknadu koja je prisutna u gotovo svim zemljama Evropske unije i spada u grupu naknada za obezbeđenje garantovanog minimalnog dohotka. Dečji dodatak je, takođe, novčana naknada koja se dodeljuje uz proveru dohotka i imovine i usmeren je na siromašne porodice sa decom. Otuda se i ova naknada smatra instrumentom socijalne pomoći. Dizajn ove dve naknade značajno je izmenjen zakonskim promenama nakon 2000. godine.

Sredinom 2002. donet je *Zakon o finansijskoj podršci porodicama sa decom*. Jedno od osnovnih obeležja ovog zakona jeste jasno razdvajanje mera socijalne od mera populacione politike. Prema ranijim rešenjima, iznos dečjeg dodatka se razlikovao u zavisnosti od reda rođenja deteta, a deca višeg reda rađanja ostvarivala su univerzalno pravo na niskonatalitetnim područjima (u opštinama i delovima opština sa negativnim prirodnim priraštajem). Otuda je samo dečji dodatak za prvo i drugo dete u porodici bio usmeren na siromašne. Zakonom iz 2002. dečji dodatak je definisan isključivo kao mera socijalne politike i iznos dodatka je izjednačen za svu decu. Pravo je, međutim, ograničeno na najviše četvero dece u porodici, što je obrazloženo medicinskim i sociološkim razlozima, ali i principom da treba ograničiti ukupna davanja koja jedna porodica može da primi po osnovu socijalne pomoći.

Zakon je takođe ukinuo regionalne/opštinske razlike u kriterijumima, utvrđujući jedinstven cenzus za čitavu teritoriju Srbije. Prema ranijim zakonskim rešenjima, cenzusi za dečje dodatke bili su definisani na osnovu decentralizovanog kriterijuma i zavisili su od nivoa prosečne zarade po zaposlenom u opštini. Neadekvatnost ovog kriterijuma onemogućavala

je pristup pravima siromašnima u „siromašnijim“ opštinama. Zakon je i preciznije definisao prihode koji se uzimaju u obzir prilikom utvrđivanja prava, a kao kriterijum za sticanje prava uvedeni su i štednja i imovina. Za razliku od ranijeg zakonskog rešenja na osnovu kog su cenzusi i iznosi dečjeg dodatka utvrđivani u relativnom iznosu, kao procenat od zarade, novim zakonom je obezbeđeno održavanje realne vrednosti davanja, kroz indeksiranje naknada i cenzusa troškovima života. Za razliku od starog, novo rešenje predviđa i kontinuirani pristup pravu. Umesto mogućnosti da za dečji dodatak može da se aplicira samo jedanput godišnje, pristup pravu moguće je u svakom momentu tokom godine.

Novim zakonom u povoljniji položaj stavljene su porodice sa decom sa posebnim potrebama, samohrani roditelji, ali i hranitelji i staratelji, kako bi se podstakla vaninstitucionalna zaštita dece bez roditeljskog staranja. Povoljniji položaj podrazumeva uvećanje cenzusa za 20%, a iznosa dečjeg dodatka za 30%.

Za decu osnovnoškolskog uzrasta uvedena je i obaveza redovnog školovanja, što je prema ranijim propisima bilo predviđeno samo za srednjoškolce. Na ovaj način, dečji dodatak je u većoj meri dobio obeležje kondicionalnog novčanog transfera. U Srbiji je, naime, osnovno obrazovanje obavezno, ali, prema različitim podacima, među najsiromašnijima značajan broj dece rano odustaje od školovanja i nikada ne završi ni osnovnu školu (UNICEF, 2007: 28). Iako su očekivani efekti ovih promena bili da se poveća pohađanje osnovne škole, rezultat je mogao da bude i smanjenje broja korisnika dečjeg dodatka. Evaluacije politike u ovom smislu nikada nisu sprovedene.

Izmenama i dopunama Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđenju socijalne sigurnosti građana 2004. ukinute su teritorijalne razlike i u kriterijumima za dodelu materijalnog obezbeđenja i uvedena je jedinstvenu administrativna linija siromaštva na republičkom nivou, obezbeđujući održanje realne vrednosti naknada indeksiranjem sa troškovima života, uz kontinuirani pristup pravima. Za domaćinstva u kojima dominiraju radno sposobni korisnici, ograničen je pristup pravu na devet meseci u toku kalendarske godine.

Uspostavljanje jednake linije siromaštva za sve građane nezavisno od teritorije na kojoj žive značilo je u praksi podizanje nivoa cenzusa i iznosa naknada za potencijalne korisnike iz opština sa zaradama ispod prosečnih (u tom trenutku, 2004, 2/3 opština) i zadržavanje nepromenjenog nivoa, kao u prethodnom zakonskom rešenju, za ostale.

Iako je već u vreme koncipiranja navedenog zakonskog rešenja bilo planirano da se veoma brzo implementira i drugi set promena koje su predložene u okviru različitih istraživanja (Bogićević *et al.*, 2003), na novi zakon o socijalnoj zaštiti čekalo se šest godina.

Novi zakon o socijalnoj zaštiti predstavlja pokušaj da se gotovo deset godina reformi i istraživanja u sektoru socijalne zaštite pretoči u zakonsku regulativu koja na moderniji i primereniji način uređuje ovu oblast. Promene su posebno velike u institucionalnoj i regulativnoj sferi – uvođenje komore socijalne zaštite, licenciranje stručnih radnika i pružaoca usluga, uvođenje instituta javnih nabavki usluga, reformulisanje funkcija kontrole, stručnog nadzora i inspekcije... U sferi usluga socijalne zaštite, nova rešenja trebalo bi da omogućе funkcionisanje sistema u kome će se jasno prepoznavati minimalni

standardi za pružanje usluga, ravnopravan tretman državnih i nedržavnih pružalaca usluga i pomeranje težišta od institucionalne ka alternativnoj, vaninstitucionalnoj zaštiti. U gotovo svim drugim segmentima zakona unete su izmene koje bi trebalo da unaprede funkcionisanje socijalne zaštite u Srbiji. Odgovarajuće promene su načinjene i u sferi novčanih naknada za siromašne.

Novčane naknade su koncipirane tako da obezbeđuju povećanje iznosa pomoći za postojeće korisnike, ali i proširenje kruga korisnika. Promene znače veća davanja i veći broj korisnika među višečlanim domaćinstvima, kao i među domaćinstvima u kojima su svi članovi nesposobni za rad.

Novim zakonom su promenjene skale ekvivalencije koje pokazuju koliko se valorizuje svaki dodatni član u domaćinstvu. Nove, više ekvivalentne skale (0,5 za drugog i svakog narednog odraslog i 0,3 za dete) jednake su modifikovanoj verziji OECD ekvivalentne skale. Dodatno, povećan je maksimalni broj članova domaćinstva, sa pet na šest, koji mogu da ostvare pravo. Za domaćinstvo u kome su svi članovi nesposobni za rad, iznosi naknada su povećani za 20%. Proširena je i definicija lica koja su nesposobna za rad, uključivanjem mladih na školovanju na višim i visokoobrazovanim institucijama, lica koja se brinu o članu sa težim i teškim invaliditetom i trudnica.

U konceptualnom smislu značajna novina je i isticanje proaktivne uloge korisnika i stvaranje mogućnosti za njihovu aktivaciju. Novi zakon predviđa da radno sposoban pojedinac ima pravo i obavezu da participira u aktivnostima koje omogućavaju njegovu socijalnu inkluziju. Nakon adekvatne pripreme sistema i u sredinama u kojima to bude realno ostvarivo, zakon predviđa mogućnost da centri za socijalni rad sklapaju ugovore s korisnicima o njihovoj aktivaciji (individualne planove aktivacije).

Dileme prilikom formulisanja politika – razrešenja, argumenti i otvorena pitanja

Prilikom formulisanja zakonskih rešenja javljale su se dileme, kako u periodu formulisanja prvih zakonskih promena 2002. i 2003, tako i nedavno, prilikom izrade novog zakona o socijalnoj zaštiti. U ovom kontekstu biće razmatrane samo one dileme koje su i danas aktuelne, a koje razrešene u skladu sa trenutnom situacijom, ne na trajan način, ili su razrešene tako da mogu ponovo da budu otvorene.

Povezivanje socijalne pomoći i dečjih dodataka. Jedna od dilema koja se javila prilikom koncipiranja novčanih naknada za siromašne bilo je pitanje objedinjavanja socijalne pomoći i dečjeg dodatka u jedno davanje /naknadu. Iako je ova opcija ozbiljno razmatrana, pa čak kao mogućnost izneta i u Strategiji za smanjenje siromaštva (Vlada Republike Srbije, 2003: 106-107), bez obzira na njene nesumnjive potencijalne prednosti, ipak je doneta odluka da se objedinjavanju ne pristupi. Imajući u vidu mogućnost ponovnog pokretanja ideja konsolidacije različitih socijalnih programa, možda je potrebno izneti argumentaciju u prilog ove ideje, kao i argumentaciju koja je doprinela da se odustane od objedinjavanja socijalne pomoći i dečjih dodataka.

U postojećem sistemu, administrativne linije siromaštva za ove dve naknade su različite, kao i pojedini uslovi za njihovo dobijanje, a i administriranje se vrši u različitim lokalnim institucijama. Deca iz MOP /NSP porodica gotovo automatski ostvaruju pravo na dečji dodatak, pod uslovom da se školuju.

U prilog objedinjavanju socijalne pomoći i dečjeg dodatka govori, pre svega, činjenica da bi konsolidovana naknada poboljšala targetiranost programa za siromašne (isključujući boljestojeća domaćinstva) i povećala njegovu adekvatnost (povećavajući iznose naknada za siromašne). Istovremeno bi se povećala i elastičnost sistema na dohodak siromašnih, usled eliminisanja dečjih dodataka čiji su iznosi jednaki nezavisno od dohotka domaćinstva.

Razlozi za odustajanje od objedinjavanja dve naknade, koje bi istovremeno podrazumevalo ukidanje dečjeg dodatka, delimično se mogu naći u čisto političkim objašnjenjima, u smislu da je teško ukinuti naknadu koja postoji decenijama i koja je namenjena potencijalno ugroženoj, a politički veoma važnoj grupaciji. Osim toga, činjenica je da je dečji dodatak uobičajena naknada u EU, i to čak u većini zemalja, i da je namenjena za svu, a ne samo za siromašnu decu. Imalo se u vidu i da za dečje dodatke nije karakteristična stigmatizacija koja bi se verovatno pojavila za novo konsolidovano pravo.

Osnovni razlozi za odustajanje od konsolidacije bili su, međutim, suštinske prirode. Zadržavanje dve odvojene naknade i dva instrumenta socijalne politike, pre svega, omogućava veći manevarski prostor za opciju favorizovanja siromašnih porodica sa decom u odnosu na ukupnu populaciju siromašnih. Dečjim dodatkom se može zahvatiti i nešto širi sloj porodica s decom, a ne samo „najsromašniji među siromašnima“. Osim toga, uz pretpostavku zadržavanja istog nivoa ukupnih budžetskih izdataka, značajan broj dece bi bio isključen iz kruga korisnika državne pomoći, što je i potvrđeno kasnijim istraživanjima (Matković i Mijatović, 2009). Iako su te porodice „boljestojeće“ u odnosu na najsiromašnije, one svakako ne pripadaju čak ni srednjem sloju. Drugo pitanje jeste potreba daljeg unapređenja targetiranja programa dečjih dodataka, koje je i dalje aktuelno.

Najzad, razmatrana je i administrativna konsolidacija MOP i dečjih dodataka, ali je zaključeno da, osim pod pretpostavkama koje je teško ispuniti, ova opcija ne bi donela znatnije dobitke u pogledu efikasnosti rada i boljeg targetiranja korisnika (Hurrell *et al.*, 2007; Matković i Mijatović, 2009).

Indeksacija naknada, izražavanje u apsolutnim iznosima. Srbija se opredelila da odustane od izražavanja novčanih naknada za siromašne u relativnom izrazu, u određenom procentu od zarada, i da umesto toga naknade izražava u apsolutnim iznosima uz indeksiranje s troškovima života. Ovakva odluka je imala i svoje pragmatične i konceptualne razloge. Najpre, ona je u skladu s prihvatanjem koncepta apsolutnog siromaštva i borbom za njegovo smanjenje, kao prvim i realnim zadatkom pred kojim se Srbija kao zemlja u tranziciji našla. Drugo, zbog stalnih tehničkih promena koncepta zarade (prelazak sa pojma neto na bruto zaradu, uključivanjem u zaradu toplog obroka i sličnih davanja), a kasnije i usled statističkih promena u vezi sa izračunavanjem prosečne zarade, budžetski

izdaci za naknade za siromašne ne bi mogli da se drže pod kontrolom. Dodatno, postavljalo se pitanje da li je parametar prosečne zarade i njenog kretanja adekvatna mera životnog standarda siromašnih u zemlji u kojoj veliki deo životnog standarda brojnih domaćinstava ne zavisi od zarada već od prirodne potrošnje, doznaka, kao i od prihoda od sive ekonomije.

Ne dovodeći ove argumente u pitanje, uz dalje uvažavanje prethodno iznetih činjenica, iz današnje perspektive posmatrano otvara se, međutim, drugo pitanje. Administrativna linija siromaštva u programu socijalne pomoći u Srbiji nije ustanovljena na način da zadovoljava ni minimalne potrebe, pogotovo za višočlana domaćinstva. Povučena je na zatečenom nivou, i imajući u vidu realnost datog trenutka, to jest raspoloživa budžetska sredstva. Cenzusi za ostvarivanje prava na dečji dodatak i sam iznos ove naknade utvrđeni su na sličan način, uz očekivanje da se sa adekvatnim istraživanjima i poboljšanjem ekonomske i budžetske situacije povećaju davanja koja su usmerena na najsiromašnije. Ova bitka se, međutim, u realnim političkim okolnostima veoma teško dobija. Korisnici naknada za siromašne, za razliku od sindikata ili penzionera, nisu uticajni, ne predstavljaju značajno biračko telo i često pripadaju marginalizovanim grupama koje se na političkoj sceni ne uvažavaju.

Zbog toga se u uslovima ekonomskog razvoja postavlja pitanje kako obezbediti adekvatnije iznose naknada koji bi omogućili zadovoljenje minimalnih potreba proklamovanih u konceptu apsolutnog siromaštva, odnosno kako obezbediti veća budžetska izdvajanja za programe koji su usmereni na siromašne. Jedno od mogućih rešenja bila bi neka vrsta automatizma u uslovima brzog rasta BDP ili, još bolje, budžetskih prihoda, koja bi podrazumevala da se nakon dostizanja određenog trigeru obavezno preispita nivo uspostavljene administrativne linije siromaštva, odnosno iznosa naknada/cenzusa. Najzad, za neku udaljeniju budućnost, postavlja se i pitanje da li će prihvatanje koncepta relativnog siromaštva uticati na dizajniranje šema socijalne pomoći.

Decentralizacija sistema naknada. Iako se dilema o spuštanju mandata za naknade s centralnog na lokalni nivo nije postavljala u trenutku prvobitnog dizajniranja sistema, pitanje decentralizacije naknada u smislu devolucije pokretano je više puta u različitim krugovima, kao i od strane pojedinih međunarodnih eksperata.

Prilikom razmatranja i ocene dostignutog nivoa decentralizacije u Srbiji, moraju se imati u vidu najmanje dve činjenice. Prvo, da Srbija nema regione, kao eventualni intermedijarni nivo državne uprave, i drugo, da između opština i gradova, kao osnovnih jedinica lokalne samouprave postoje velike razlike u nivou razvijenosti, veličini, fiskalnom i administrativnom kapacitetu. Ovo se pogotovo može smatrati značajnim kada je u pitanju socijalna zaštita, koja i u razvijenijim sredinama često gubi bitku od politički atraktivnijih budžetskih korisnika (obrazovanje i zdravstvo na primer). U ovakvim uslovima postojala je bojazan da bi decentralizacija naknada mogla da dovede do situacije da se socijalna pomoć ili dečji dodaci, kao u nekim zemljama u tranziciji, isplaćuju samo u najbogatijim lokalnim samoupravama. Osim toga, u Srbiji treba imati u vidu činjenicu da je proces demokratizacije društva još uvek u izgradnji, te da bi na dizajniranje sistema naknada u pojedinim lokalnim sredinama odlučujuće mogli da deluju averzivni stavovi prema specifičnim grupama

korisnika, uključujući i pojedine etničke zajednice. Ovo su bili pragmatični razlozi.

U osnovi, u grupi koja je dizajnirala promene u sistemu vladalo je uverenje da bi novčana davanja koja imaju redistributivnu funkciju, trebalo da se zakonski formulišu na nacionalnom nivou, makar u minimalnom iznosu, kao prava od opšteg interesa. U Srbiji su i iznosi i cenzus za socijalnu pomoć definisani na nivou koji obezbeđuje zadovoljenje samo minimalnih potreba, te se sume za njihovo pokrivanje ne razlikuju značajno između opština. Slično, i iznosi dečjih dodataka pokrivaju samo osnovne/minimalne potrebe deteta. Suštinski razlozi su, međutim, pre svega u vezi sa uverenjem da su ovo prava koja na jednak način treba da budu dostupna svim građanima, nezavisno od opštine u kojoj žive. Lokalne vlasti mogu, kao što je slučaj i prema postojećim zakonskim rešenjima, da se odluče za finansiranje dodatnih prava i jednokratne novčane pomoći iz sopstvenih prihoda.

Status radno sposobnih korisnika socijalne pomoći. Različiti stavovi u Srbiji u pogledu statusa radno sposobnih korisnika NSP, kreću se od mišljenja da oni treba potpuno da se isključe iz programa novčanih naknada, preko podržavanja aktuelnog rešenja o vremenski ograničenoj dostupnosti, do stavova o uvođenju aktivacije koja bi, po suštini samog koncepta, najvećim delom dovela do razrešenja ove dileme.

Aktuelno zakonsko rešenje o ograničenju dostupnosti prava na NSP na devet meseci za porodice u kojima je većina članova radno sposobna izazvalo je, i dalje izaziva, kontroverzne ocene. Ovo rešenje je samo delimično proizašlo iz teorijskih konsideracija da oni koji mogu da rade ne treba da se oslanjaju isključivo na socijalnu pomoć. Ideja je, većim delom, nastala na osnovu prakse koja se već sprovodila u većem broju opština. Naime, zakon je omogućavao socijalnim radnicima da na bazi diskrecione procene utvrde prihod od neregistrovane delatnosti (sive ekonomije). Ovo diskreciono pravo je, pogotovo tokom sezone poljoprivrednih radova, primenjivao značajan broj opština. To se jasno moglo sagledati i na nacionalnom nivou na osnovu mesečnih fluktuacija u broju korisnika tokom godine. U jednom broju opština, pod pritiskom korisnika, ovo se nije primenjivalo, iako su mogućnosti za radno angažovanje u sezoni poljoprivrednih radova bile velike, a ponuda radne snage nedovoljna. Prilikom koncipiranja izmena i dopuna zakona smatralo se da i u ovom pogledu treba obezbediti uniformnost i da nema razloga da se praksa u Srbiji razlikuje samo na osnovu diskrecionog prava.

I u novom zakonu je zadržano prethodno rešenje, ali je, kao što je već ukazano, predviđeno i postepeno uvođenje programa aktivacije. U uslovima još uvek raširene sive ekonomije, ograničeno trajanje prava na NSP za radno sposobne korisnike je zadržano, jer se ne može očekivati da će programi aktivacije moći brzo da zažive, kako zbog kapaciteta centara za socijalni rad, tako i zbog visoke nezaposlenosti. I koncept i implementacija aktivacije moraju se, naime, prilagoditi činjenici da nezaposlenost u Srbiji ne iznosi svega 3–4%, već preko 20%.

U proteklih nekoliko godina, neka vrsta aktivacije korisnika NSP odvijala se, pre svega, kroz program javnih radova, koji je nažalost bio nedovoljno fokusiran na ovu specifičnu kategoriju nezaposlenih lica. Istraživanja angažovanja radno sposobnih korisnika socijalne pomoći na

javnim radovima ipak su omogućila uvide u neke prednosti aktivacije i pomogla su da se otkloni bar deo problema u dizajniranju programa naknada (Petrović, 2009). Tako je, na primer, omogućeno da korisnici NSP, nakon isteka angažovanja, mogu automatski da se vrate u program socijalne pomoći.

Pojedini predlozi o potpunom isključivanju radno sposobnih korisnika iz šeme socijalne pomoći i njihovo prebacivanje na Nacionalnu službu za zapošljavanje (NZS) odbačeni su iz nekoliko razloga. Najpre što je i NZS preopterećena, nema ni kapacitet ni znanje da sprovodi programe koji zahtevaju proveru dohotka i imovine i, najvažnije, što se porodice upućene na korišćene pomoći suočavaju sa multiplim problemima koji, njihovim izmeštanjem iz CSR, ne bi mogli da budu ni uočeni, ni rešeni. Osim toga, u Srbiji je aktivacija u većoj meri osmišljena tako da bude instrument inkluzije a ne kazne, pa bi i iz tih razloga imalo više smisla da ostane u rukama službi za socijalno staranje. •

Forms of financial assistance for poverty reduction in Serbia – policies and dilemmas

Abstract

In this article the author discusses two major financial forms of assistance for the poor in Serbia – child welfare benefit and social welfare benefit, as well as the changes of legislative framework after 2000. New laws improve position of families with children with special needs, single parents and foster parents in order to support non-institutional care for children without parental care. Also, new mechanisms have been introduced with aim to integrate these new measures with other support measures – obligatory schooling or obligation to participate in programs that provide social inclusion, as well as some limitation for support of beneficiaries that are able to work. Significant novelty can be seen in shift from institutional toward alternative, non-institutional forms of social welfare. The most important conceptual dilemmas related to social welfare system are further discussed in the paper.

Key words

Child welfare benefit, social welfare benefit, social welfare system, poverty

Literatura

- Bogićević, Biljana, Gorana Krstić, Boško Mijatović i Branko Milanović, (2003) *Siromaštvo i reforma finansijske podrške siromašnima*, Ministarstvo za socijalna pitanja i CLDS, Beograd, 2003.
- Harell, Alex, Alan Thompson, Ludovico, Carraro i Marja Makević, *Options for Delivering Social Assistance: A Feasibility Study*, Oxford Policy Management, 2007.
- Matković, Gordana, i Boško Mijatović, *Analiza uticaja državne finansijske podrške siromašnima*, Tim potpredsednika Vlade za implementaciju SSS, Beograd, 2009.
- Petrović, Marina, *Aktivacija korisnika MOP-a u Srbiji ('prvi pečat u radnoj knjižici')*, radni dokument, Tim potpredsednika Vlade za implementaciju SSS, Beograd, 2009.
- UNICEF, Stanje dece u Srbiji 2006: Siromaštvo i socijalna isključenost dece, Beograd, 2007.
- Vlada Republike Srbije, Strategija za smanjenje siromaštva, Beograd, 2003.
- World Bank, Serbia and Montenegro Poverty Assessment, Vol. 1 and 2, Washington, D. C., 2003.

UDC 351.711(497.11)

Javno dobro kao izraz nivoa društvene integrisanosti

Sažetak

U prvom delu ovog teksta sumarno su izneta osnovna pitanja i dileme koje se javljaju u vezi s proučavanjem javnog dobra. U drugom delu se raspravlja o razlozima uništavanja javnih dobara. Polazna pretpostavka je da javno dobro nije samo ekonomska kategorija te da se zbog toga problemi vezani za njega ne mogu rešiti polazeći od čisto ekonomskih kategorija.

Ključne reči

Javno dobro, teorija racionalnog izbora, integracija

* Autor je sociolog, vanredni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Postojeće rasprave o javnom dobru uglavnom su u vezi sa ekonomskim pitanjima i zato su u centru pažnje problemi efikasnosti javnih dobara, načina određenja njihove cene itd. (Ostrom and Ostrom, 1999; McNutt, 1999). Pored toga, deo rasprava tiče se uloge države u upravljanju javnim dobrima, što je politikološko pitanje *par excellence* (Michelson, 2011). Mnogo manje pažnje posvećeno je sociološkim aspektima teme. Zapravo, na osnovu pregleda postojeće literature nejasno je šta se uopšte može smatrati sociološkim uglom analize javnog dobra, pa je to verovatno razlog zbog koga je sociološka literatura o ovom problemu štura. Tako, na primer, određenje javnog dobra – kada se taj pojam uopšte javlja u sociološkim rečnicima – svodi se na njegovu ekonomsku definiciju (Scott & Marshall, 2009, Kuper & Kuper, 2010).

No, uprkos tome, postoje pitanja na koja se ne može odgovoriti iz ekonomske perspektive. Jedno od takvih je zbog čega, uprkos koristi koju od javnih dobara imaju svi članovi društva, često dolazi do njihovog uništavanja, kao posledica ili nemara ili čak svesne namere.

Pre nego što se pokuša odgovoriti na ovo i slična pitanja, potrebno je osvrnuti se na ona što je poznato.

Pojam i vrste javnog dobra

Većina definicija javnog dobra temelji se na elementima koje je još pedesetih godina XX veka naveo Pol Samuelson. On je istakao dva bitna svojstva javnog dobra. Prvo je njegova neisključivost, a drugo nekonkurentsko trošenje. Neisključivost znači da svi ljudi imaju pristup javnim dobrima, odnosno da niko nije isključen iz njegovog korišćenja. Nekonkurentnost podrazumeva da korišćenje javnog dobra od strane drugih lica ne umanjuje korist koju pojedinac ima od njega. Ekonomskim rečnikom, troškovi uključivanja novog korisnika jednaki su nuli (Kuper & Kuper, 2010).

Ovako strogo određena javna dobra jesu retkost u praksi. Većina dobara koja obično nazivamo javnim, zapravo, ne ispunjavaju oba kriterijuma u potpunosti. Tako, na primer, javni put zadovoljava kriterijum neisključivosti, ali ne zadovoljava u potpunosti princip nekonkurentnosti,

jer porastom broja korisnika dolazi do zagušenja saobraćaja i habanja puta, pa uključivanje novih korisnika podiže cenu javnom dobru (veće ulaganje u revitalizaciju) i smanjuje korist koju postojeći korisnici imaju (sporiji protok, veća verovatnoća udesa itd.).

Zbog toga se u literaturi javna dobra koja ispunjavaju oba kriterijuma najčešće nazivaju „čista javna dobra“. Nasuprot njima su privatna dobra, koja ne ispunjavaju nijedan od dva kriterijuma, a između njih se nalaze „nečista javna dobra“, odnosno ishodi različitih kombinacija navedenih kriterijuma (Tabela 1).

Tabela 1

Vrste javnih dobara

Karakteristike	isključivost	neisključivost
<i>konkurentnost</i>	privatno dobro	zajedničke zalihe
<i>nekonkurentnost</i>	klupsko javno dobro	čisto javno dobro

Na osnovu navedenih ishoda moguće je razlikovati tri vrste javnih dobara: zajedničke zalihe, klupska javna dobra (za koja se plaća nadoknada) i „čista javna dobra“ o kojima je do sada bilo reči.

Zajedničke zalihe su prirodni resursi koji pripadaju zajednici. U principu, niko ne može biti isključen iz korišćenja zajedničkih zaliha, ali uključivanje svakog novog korisnika smanjuje korist koju imaju postojeći korisnici. Svako može da lovi ribu, ali novi pecaroš smanjuje verovatnoću ulova.

Klupsko javno dobro podrazumeva „učlanjenje u klub“. Drugim rečima, isključivost postoji u početku, ali za članove kluba resursi su čista javna dobra. Tako, na primer, korišćenje usluga nekog turističkog odmarališta na bazi *all inclusive* usluge predstavlja primer klupskog javnog dobra, pa se u izvesnom smislu ono približava privatnom javnom dobru. Približavanje je izraženije ako je reč o ekskluzivnim klubovima.

Obezbeđenje javnih dobara

Postoje različiti mehanizmi pomoću kojih članovi društva obezbeđuju javna dobra. Najčešće isticana su:

- Volontiranje kao vid kolektivne građanske akcije (dobrovoljna vatrogasna društva, gorani, ekolozi, dobrotvorni koncerti itd.);
- Donacije kao vid privatnog obezbeđivanja javnih dobara (mecenarstvo);
- Ulaznice za neisključiva javna dobra (nacionalni park, zoološki vrt itd.);
- Verske aktivnost (bogoslужenje, misionarstvo itd.);
- Prihodi javnih preduzeća od eksploatacije prirodnih resursa; i
- Porezi koje prikuplja država.

U različitim istorijskim periodima, navedeni mehanizmi imali su različit značaj. Od vremena nastanka modernih država najveći značaj imaju porezi. Pomoću njih države obezbeđuju društveno neophodna javna

dobra za koja nema interesa na tržištu. Najočigledniji, ali ne i jedini primeri takvih situacija jesu finansiranje odbrane, različitih socijalnih programa i tako dalje.

Upravljanje javnim dobrima

U situacijama kada tržište nema interes da obezbedi javna dobra, ključni akter postaje država. S tim u vezi, prvo pitanje je da li je u opskrbljivanju javnih dobara uspješnija država ili tržište? Drugo pitanje je pod kojim uslovima je državno upravljanje efikasno?

Jozef Stiglic (Joshep Stiglitz), na primeru znanja, pokazao je kakvu ulogu u upravljanju javnim dobrom ima država. Da bi ostvarila cilj – povećanje ukupnog nivoa znanja – država može koristiti dve strategije. Prva je da zakonskim merama zaštiti intelektualnu svojinu i time motivise inovatore. Druga je direktno finansiranje istraživačkih projekata. Po njegovom mišljenju, sve veća privatizacija u „industriji“ znanja i sve manja uloga države ogledaju se u smanjenju mogućnosti javnog pristupa informacijskim dobrima i uslugama. Otežan pristup ovoj vrsti znanja smanjuje mogućnost korišćenja savremenih tehnoloških sredstava, što usporava društveni razvoj. U tom kontekstu treba dodati da na današnjem nivou tehnološkog razvoja ni demokratija ne može biti zajamčena ako korisnici nemaju jeftin pristup znanjima koja omogućuju korišćenje novih informacijskih tehnologija. Privatizacija u toj oblasti ne garantuje jeftin pristup potrebnim znanjima, već ga otežava. Zbog toga se Stiglic zalaže za obnavljanje interesa i afirmaciju javnih usluga u sferi obrazovanja. U današnjim uslovima to se, po njegovom mišljenju, može postići samo povećanjem međudržavne saradnje na globalnom i regionalnom nivou (Stiglitz, 1999).

U vezi s drugim pitanjem, jasno je da efikasnost upravljanja privatnim dobrima ocenjuje tržište. Međutim, kada je reč o upravljanju javnim dobrima, efikasnost upravljanja zavisi prvenstveno od određenih moralnih kvaliteta upravljača. Najčešće se kao neophodni moralni kvaliteti navode: nesebičnost, odnosno briga o javnom a ne ličnom interesu; integritet i nepotkupljivost kojima se sprečavaju spoljni privatni uticaji na donošenje odluka od opšteg interesa; objektivnost, odnosno rukovođenje objektivnim kriterijumima; javna odgovornost za donete odluke; transparentnost rada kako bi javnost imala uvid u proces donošenja odluka (Pauletić, 2009).

Pre nego što se osvrnemo na najčešće probleme u vezi s upravljanjem javnim dobrima, treba se osvrnuti na problem globalnog javnog dobra.

Globalno javno dobro

Globalno javno dobro (GJD) jeste pojam o kome se razmišlja na deskriptivnom nivou, pa više služi za navođenje oblasti života koje su od interesa za celokupnu svetsku zajednicu nego kao analitička kategorija. U tom smislu se pod GJD podrazumevaju: zaštita čovekove okoline, očuvanje međunarodnog mira i ekonomske stabilnosti, obezbeđenje ljudskih i humanitarnih prava, podizanje opšteg nivoa zdravlja i obrazovanja i tako dalje.

U situacijama kada tržište nema interes da obezbedi javna dobra, ključni akter postaje država. S tim u vezi, prvo pitanje je da li je u opskrbljivanju javnih dobara uspješnija država ili tržište? Drugo pitanje je pod kojim uslovima je državno upravljanje efikasno

Na današnjem nivou tehnološkog razvoja ni demokratija ne može biti zajamčena ako korisnici nemaju jeftin pristup znanjima koja omogućuju korišćenje novih informacijskih tehnologija

Jasno je da svi navedeni problemi i rizici predstavljaju izazov za međunarodnu zajednicu, ali je manje jasno kako je moguće obezbediti njihovo efikasno prevazilaženje. Autori koji se bave ovim problemom smatraju da ne postoji efikasan mehanizam koji može dovesti do globalne kolektivne akcije kako bi se, na primer, usporilo globalno zagrevanje ili umanjilo rizik od nuklearnog oružja. Ipak, saglasni su da se ova pitanja ne mogu rešavati na nivou nacionalnih država, već je neophodna otvorenost zemalja za saradnju, ali i uključivanje nedržavnih aktera kao što su nevladine organizacije i privatni sektor (Kaul *et al.*, 1999).

Javno dobro na nacionalnom nivou štiti država. Na globalnom nivou ne postoji takva institucija, pa se problemi rešavaju sporazumima između zemalja. Ponekad, međutim, takve sporazume nije moguće postići. Rešenje za prevazilaženje tih situacija predstavljaju međunarodne institucije. Međutim, one obično funkcionišu na principu konsenzusa, što nacionalnim državama ostavlja ključnu ulogu u donošenju odluka. Drugi problem je što se, čak i jednoglasno donete odluke, odnose samo na zemlje koje su članice tih institucija (Nordhaus, 2005).

Sledeći niz problema proizlazi iz velikih razlika koje postoje među zemljama. S obzirom na to da ljudi ne vrednuju na isti način značaj pojedinih javnih dobara, svaka zemlja kandiduje svoju listu prioriteta. Za ljude u siromašim zemljama zaštita zdravlja predstavlja visokoprioritetno globalno javno dobro. Tamo gde ovi problemi odavno ne postoje, veći značaj dobiće druge teme.

Jasno je, dakle, da se pri određenju globalnog javnog dobra mora voditi računa o prioritetima veoma različitih grupa stanovništva i o tome da globalna javna dobra ne otežaju postojeće stanje. Kao što je pokazao Stiglic, postoji opasnost da uvođenje interneta kao globalnog javnog dobra, usled nejednake osposobljenosti za njegovo korišćenje dodatno poveća postojeće razlike među ljudima (Stiglitz, 1999).

Dileme u vezi sa javnim dobrima

Javna dobra stvaraju različite dileme od kojih će ovde biti pomenute samo najvažnije. Prva proističe iz činjenice da su javna dobra neisključiva. To znači da pojedinci mogu koristiti javna dobra uprkos tome što izbegavaju da participiraju u troškovima njihovog stvaranja i održavanja. Ovaj problem se naziva problem „slepih putnika“ ili „slobodnih jahača“ (free rider), jer se odnosi na lica koja koriste javna dobra a ne plaćaju za njihovu proizvodnju. Smatra se da zbog toga proizvodnja javnih dobara ne može biti profitabilna. Ukoliko se, da bi se rešio ovaj problem, nametne obaveza plaćanja za korišćenje javnih dobara, onda se javlja novi problem. Pojedinci, naime, kroz poreze, ili na drugi način, plaćaju troškove za javnih dobara uprkos tome što ih ne koriste.

Primer predstavlja javni informativni servis. Uprkos tome što koriste pogodnosti tog servisa, neki ljudi su skloni da ne plaćaju pretplatu. S druge strane, zakonska obaveza plaćanja pretplate opterećuje i one koji ne koriste usluge tog servisa. Mada je moguće ograničiti korišćenja TV usluga neplatišama, to nije u domenu naše teme, jer više nije reč o čistim javnim dobrima.

Pojedinci mogu koristiti javna dobra uprkos tome što izbegavaju da participiraju u troškovima njihovog stvaranja i održavanja. Ovaj problem se naziva problem „slepih putnika“ ili „slobodnih jahača“ (free rider), jer se odnosi na lica koja koriste javna dobra a ne plaćaju za njihovu proizvodnju

Drugi problem predstavljaju takozvani eksterni efekti.^[1] Oni, navodno, proizlaze iz nekonkurentskog svojstva javnih dobara. Primer pozitivnih efekata predstavlja porast cene nekretnina u gradskim oblastima koje imaju sređenu javnu infrastrukturu (parkovi, uređene javne površine itd.). Negativne eksternalije znače da građani trpe zbog javnih dobara kao što su gradske deponije, bučne saobraćajnice itd. što se negativno odražava na kvalitet života. Problem je, dakle, što pojedinci mimo svoje volje trpe pozitivne, odnosno negativne posledice javnih dobara.

Treba, međutim, primetiti da se ovi problemi, mada se vezuju isključivo za javna dobra, odnose i na privatna dobra. Problem eksternalija u korišćenju privatnih dobara je, štaviše, mnogo izraženiji. Često se događa da korišćenje privatnih dobara ostavlja posledice na javna dobra. Tako, na primer, zagađenje vode, vazduha i tla najčešće nastupa kao posledica korišćenja privatnih dobara. Pojedini autori smatraju da je značajan izvor profitabilnosti privatnih dobara posledica neplaćanja eksternalija (Valerštajn, 2005).

S druge strane, *free rider* problem pogađa i privatna dobra, ali se drugačije naziva. Svi oblici krađe privatnih dobara znače da neko drugi koristi tuđe privatno dobro, uprkos tome što ga ne plaća.

Zašto se uništavaju javna dobra

Nebriga o javnim dobrima, u šta spada i problem „slepih putnika“, predstavlja samo benigni izraz njihovog namernog uništavanja.

Polaznu osnovu za odgovor na pitanje zašto se javljaju „slepi putnici“ najčešće predstavlja teorija racionalnog izbora (ili teorija igara). Ona tvrdi da će akteri u svakoj konkretnoj situaciji nastojati da maksimizuju svoju korist i minimizuju troškove. S obzirom na to da je korišćenje javnih dobara neisključivo, smatra se da pojedinci postupaju racionalno ako ne plaćaju korišćenje javnih dobara, jer ostvaruju korist čak i ako izbegavaju plaćanje.

S obzirom na to da se bazira na teoriji racionalnog izbora, ovaj argument trpi iste kritike koje trpi ta teorija. Pretpostavke od kojih polaze teoretičari racionalnog izbora jesu da pojedinci imaju jasno postavljene ciljeve prema kojima biraju između alternativnih smerova delanja za koje se odlučuju pomoću racionalnih kriterijuma. „(S)tandardna kritika upućena takvoj analizi sadržana je u tvrdnji da su osnovne pretpostavke na kojima su modeli igara stvoreni nerealne“ (Mouzelis, 2000). No, pored toga, treba reći da ovo objašnjenje ima i drugih problema. Naime, teorija objašnjava zbog čega pojedinci ne doprinose javnom dobru, ali ne objašnjava zbog čega drugi (često većina), u istim okolnostima, doprinose javnom dobru. Ako, na primer, posmatramo posetioce javnih londonskih muzeja kojima je poseta besplatna, videćemo da mnogi posetioци doniraju, makar i simbolične sume, uprkos tome što time ne minimizuju svoje troškove.

Da bi se razumelo zbog čega se javlja *free rider* problem, ali i, konsekvantno tome, zbog čega dolazi do uništavanja javnih dobara, mora

[1] Eksterni efekti ili eksternalije predstavljaju [pozitivne ili negativne posledice nećijih aktivnosti koje nisu posredovane tržištem.

Problem je, dakle, što pojedinci mimo svoje volje trpe pozitivne, odnosno negativne posledice javnih dobara

Zagađenje vode, vazduha i tla najčešće nastupa kao posledica korišćenja privatnih dobara

Jedna od glavnih mana ekonomskih analiza javnog dobra jeste što javno dobro analiziraju iz perspektive tržišnih zakona uprkos tome što je reč o netržišnoj kategoriji

Troškovi izgradnje infrastrukturnih objekata, spomenika, parkova, uređenja javnih prostora, održavanja javnih manifestacija itd., imaju prvenstveno integrativnu i simboličku funkciju koja se ne može svesti na ekonomsku stranu, već služi povećanju stepena društvene integracije kao neophodnog uslova realizaciji različitih, pa i ekonomskih ciljeva

se napustiti stajalište metodološkog individualizma i teorija koje polaze od racionalnog izbora i tržišnog ponašanja aktera.

Jedna od glavnih mana ekonomskih analiza javnog dobra jeste što javno dobro analiziraju iz perspektive tržišnih zakona uprkos tome što je reč o netržišnoj kategoriji. Naravno, kada se javno dobro definiše kao kategorija koja je u istom rangu sa privatnim dobrom, s tim što se od njega razlikuje s obzirom na odsustvo određenih karakteristika (nekonkurentnost, neisključivost), onda ne čudi nedostatnost analize u objašnjenju problema s kojima se ono suočava.

Alternativni pristup podrazumeva da javno dobro nije samo, pa čak ni prvenstveno, ekonomska kategorija. Žarko Puhovski ukazuje na to da je javno dobro „(I)nstitut kojim se određuje simbolički prostor života zajednice, otvoren svima bez ikakvih privilegija za bilo koga. Njime se, ujedno, razgraničuje konkurencija među privatnim interesima od suradnje karakteristične za prostor namijenjen zajedničkome korištenju. Riječju, javno je dobro osnova zajedničkoga života u punome značenju...“ (Puhovski, 2012).

Javno dobro, dakle, predstavlja srž društva. Da bi to bilo jasnije, moramo se, na Dirkemovom tragu, zapitati koji je elementarni oblik javnog dobra. Nesumnjivo to je totem. Svaki klan, kaže Dirkem, „ima svoj totem koji mu pripada kao njegovo vlasništvo“ (Dirkem, 1982: 94). Na osnovu svega što znamo, totem predstavlja čisto javno dobro, ali on istovremeno predstavlja i personifikaciju društva. Drugim rečima, ako prihvatimo Dirkemovo tumačenje moglo bi se reći da je javno dobro u svojoj osnovi svojevrsna emanacija društva.

Polazeći od ovih pretpostavki moguće je objasniti mnoge aspekte postupanja sa javnim dobrima koja ne mogu biti objašnjena iz perspektive teorije racionalnog izbora.

Organizovanje javnih manifestacija, svetkovina i drugih oblika javnog okupljanja svakako nije ekonomski racionalno ponašanje, ali nesumnjivo jača kolektivnu svest i učvršćuju društvene veze. U tom smislu, troškovi za javna dobra ne mogu biti posmatrani u kategorijama profitabilnosti.^[2]

Infrastrukturni radovi kojima se podstiče materijalna gustina (veličina i gustina naselja, broj i brzina komunikacijskih kanala - puteva, železnica, telegrafa itd.) nesumnjivo mogu biti analizirani iz ekonomske perspektive, ali, takođe, predstavljaju preduslov povećanju moralne gustine (integrisanosti zajednice).^[3]

Javno dobro se, dakle, ne može posmatrati isključivo kao ekonomska kategorija. Troškovi izgradnje infrastrukturnih objekata, spomenika, parkova, uređenja javnih prostora, održavanja javnih manifestacija itd., imaju prvenstveno integrativnu i simboličku funkciju koja se ne može svesti na ekonomsku stranu, već služi povećanju stepena društvene integracije kao neophodnog uslova realizaciji različitih, pa i ekonomskih

[2] Osim „hleba“ (što je ekonomska kategorija) ljudima trebaju i „igre“ (što nije ekonomska kategorija).

[3] Ravnomeran ekonomski razvoj nesumnjivo nije ekonomski racionalan. Izgradnja škola, puteva, elektromreže itd. u nerazvijenim područjima, nesumnjivo je ekonomski neracionalna, ali bez tih ualganja čitavi regioni neke zemlje bili bi dezintegrirani.

ciljeva. Iz toga proizlazi da je svaki vid participacije na izgradnji i očuvanju javnih dobara izraz višeg, a izbegavanje učešća u tim aktivnostima izraz nižeg stepena društvene integrisanosti.

Razumno je pretpostaviti da, ukoliko stvaranje javnih dobara ima prvenstveno simboličku funkciju, njihovo uništavanje, takođe, mora imati određenu simboličku funkciju. Stvar je prilično očigledna kada je reč o uništavanju javnih dobara od strane spoljnih neprijatelja. Uništavanje javnih dobara (relikvija, verskih objekata, knjiga itd.) u ratnim i kulturnim sukobima od strane međusobnih neprijatelja predstavlja simbolički čin uništavanja neprijateljske zajednice. Poništavanjem simbola neprijateljske zajednice poništava se ta zajednica.^[4]

U tom ključu, ali na drugačiji način, mora se sagledati i uništavanje javnih dobara od strane korisnika. Videli smo da teorija racionalnog izbora ne objašnjava zašto neki pojedinci participiraju u proizvodnji javnih dobara, a neki ne. Ona, međutim, ne može da objasni ni zašto se namerno uništavaju javna dobra. U uništavanju javnih dobara nema ničeg racionalnog što bi se moglo dovesti u vezu sa maksimizacijom koristi ili minimizacijom štete.

Različiti oblici vandalizma ili neutilitarnog nasilja, u koje spada i uništavanje javnih dobara, bili su predmet interesovanja različitih teorija društvenih devijacija. Nijedna od njih ne počiva na ekonomskim argumentima. Naprotiv, teorija delikventne supkulture Albertra Koena, koja najuspešnije objašnjava ovu pojavu, počiva na kulturnim elementima. Ona, ukoliko, tvrdi da je destrukcija izraz statusne frustracije koja se prevazilazi odbacivanjem ciljeva i vrednosti dominantne kulture. Statusno frustrirani pojedinci prihvataju delikventnu supkulturu jer ona izokreće vrednosti dominantne kulture. Na taj način, u obrnutom ogledalu, devijanti stiču status i ugled u svojoj grupi, tim pre što poništavaju vrednosti postojeće kulture.

Ova teorija, međutim, ne objašnjava zbog čega se javna dobra uništavaju i u društvima u kojima ona ne predstavlja visokoprioritetnu vrednost. Osim toga, odgovornost za uništavanje javnih dobara ova teorija prebacuje isključivo na statusno deprivilegovane, dakle siromašne, dok je u stvarnosti ta praksa znatno šire rasprostranjena.

Zbog toga se čini da se ovo shvatanje mora proširiti na način da se odnos prema javnim dobrima posmatra kao funkcija stepena društvene integrisanosti. Drugim rečima, bez obzira na stepen materijalnog blagostanja, uništavanju javnih dobara (ali i nespremnosti da se ona zaštite) skloniji su slabije društveno integrisani pojedinci, bez obzira na to šta je uzrok dezintegrisanosti.

Uništavanje javnih dobara (relikvija, verskih objekata, knjiga itd.) u ratnim i kulturnim sukobima od strane međusobnih neprijatelja predstavlja simbolički čin uništavanja neprijateljske zajednice. Poništavanjem simbola neprijateljske zajednice poništava se ta zajednica

Drugim rečima, bez obzira na stepen materijalnog blagostanja, uništavanju javnih dobara (ali i nespremnosti da se ona zaštite) skloniji su slabije društveno integrisani pojedinci, bez obzira na to šta je uzrok dezintegrisanosti

[4] Uništavanje mosta u Mostaru tokom ratnih sukoba 1993. svakako nije imalo nikakav racionalni stateški ili taktički cilj, već je bio pokušaj rušenja simbola zajedničkog života različitih etničkih zajednica koje je to javno dobro predstavljalo.

Public good as an expression of the level of social integration

Summary

First part of the text summarize main questions and dilemmas about public good. In the other part are discussed reason for its destruction. Basic assumption is that public good is not only economics category, so the problems according it could not be solved using only economics.

Key words

Public good, theory of rational choice, social integration

Literatura

- Dirkem, Emil, *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd, 1982.
- Kaul, I., Grunber, I., Stern, M., „Defining Global Public Goods“, u: Kaul, I., Grunber, I., Stern, M. (eds), *Global Public Goods - International Coperation in The 21st Century*, UNDP and Oxford University Press, 1999.
- Kuper A., Kuper, Dž., odrednica „Javna dobra“ u: *Enciklopedija društvenih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- McNutt, Patric (‘Public Goods & Club Goods’ in Bouckaert & deGeest [ed.]), *Encyclopedia of Law and Economics*, Edward Elgar Publishers, UK & University of Ghent, Belgium, 1999.
- Michelson, Ethan, „Public Goods and State-Society Relations: An Impact Study of China’s Rural Stimulus“, Indiana University, 2011, <http://www.indiana.edu/~rccpb/WP%204%20Michelson%20Feb%2011.pdf> (datum posete: 25. 2. 2012).
- Mouzelis, Nicos, *Sociološki teorija - što je pošlo krivo?*, „Jasenski i Turk“, Zagreb, 2000.
- Nordhaus, William D., *Paul Samuelson and Global Public Goods*, Yale University, 2005, <http://nordhaus.econ.yale.edu/PASandGPG.pdf> (datum posete: 24. 2. 2012).
- Ostrom, V., Ostrom, E., „Public goods and Public Choices“ u: McGinnis D. Michael, *Poicentricity and Local Public Economies*, University of Michigan, 1999.
- Pauletić, Višnja, „Javno dobro i privatni interes“, zbornik *Ekonomika i menadžment u javnom sektoru*, Univerzitet u Rijeci.
- Puhovski, Žarko, „Javno dobro?“, *Zamirzine*, Zagreb, 2012.
- Stiglitz, J. „Knowledge As a Public Good“, u: Kaul, I, Grunberg, I., Stern, M. (eds.), *Global Public Goods - International Coperation in The 21st Century*, UNDP and Oxford University Press, 1999.
- Valerštajn, Imanuel, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

UDC 342.511.1(470)"2012"

324

Predsednički izbori u Rusiji 2012.

Sažetak

Predsednik Ruske Federacije predstavlja centralnu ličnost u političkom sistemu ove zemlje. Uloga predsednika je veoma važna u prelasku s komunizma na demokratski politički sistem i izgradnji demokratske države i društva. Izbori za predsednika dobijaju sve veću važnost kao test demokratije, ali i kao izbor za zvaničnu politiku celokupne Rusije. Rezultati izbora su i ovaj put bili lako predvidivi, ali su pokazali i nove tendencije u političkom životu Ruske Federacije.

Ključne reči

Rusija, predsednik, izbori, demokratija

* Demonstrator i student master studija na Fakultetu političkih nauka u Univerziteta u Beogradu.

Predsednički izbori u Ruskoj Federaciji od velike su važnosti kako za politički sistem i unutrašnju politiku Rusije, tako i za širi međunarodni okvir. Sa završetkom hladnog rata i bipolarnosti sveta, kao i temeljnim promenama političkog sistema u Rusiji, analiza teritorijalno najveće države u svetu postala je manje interesantna za političke analitičare i teoretičare. Povratak Rusije na svetsku scenu vraća i interesovanja za razmatranja ovog političkog sistema, a posebno centralne uloge u političkom sistemu predstavljene u poziciji predsednika Ruske Federacije. U tom kontekstu govori se o prethodnim predsedničkim izborima održanim 4. marta 2012. godine.

Pojava Mihaila Gorbačova osamdesetih godina XX veka na političkoj sceni tadašnjeg SSSR-a označila je ujedno i dalekosežne promene u celokupnom političkom sistemu. Sa „perestrojkom“ i drugim političkim potezima u raznim sferama, Mihail Gorbačov je pokrenuo tranziciju iz komunizma i jednopartizma ka uspostavljanju demokratskog političkog poretka i političkog pluralizma. Prema rečima Volfganga Merkela, sovjetske republike su krenule različitim pravcima - baltičke zemlje krenule su putem konsolidovane demokratije, srednjoazijske republike, Belorusija, Gruzija ka svojevrsnim autoritarnim sistemima, a Ruska Federacija, kao i Ukrajina, svojim promenama se svrstala u red defektnih demokratija (Merkel, 2009: 334). Uspostavljanje Ruske Federacije vezuje se za promenu naziva države u Ustavu 21. aprila 1992. godine. Promene koje je pokrenuo Gorbačov dobile su „domino efekat“, nizali su se događaji od velike važnosti, a pozicija predsednika se sve više kristalisala i ojačavala. Turbulentna i krizna vremena donela su i niz represivnih i protivustavnih akata. Pre svega, tu se uračunavaju neuspeli puč Borisa Jeljcina, kasnije prve ličnosti Rusije, u vreme Gorbačova, zatim ukidanje Komunističke partije Sovjetskog saveza, neposredan izbor Borisa Jeljcina za predsednika Rusije i njegovi obračuni sa institucijama parlamenta: Kongresom narodnih deputata i Vrhovnim sovjetom. Boris Jeljcin je učvrstio poziciju predsednika, ali svakako ostaje upamćen i kao istorijska ličnost koja je u borbi za prevlast granatirala parlament u kome su bili članovi Kongresa narodnih deputata. Odnos parlamenta (Dume) i predsednika ostao je veoma loš sve do odlaska Borisa Jeljcina sa vlasti. Njegova ostavka 1999. svakako je iznenadila svetsku i rusku javnost, ali sa današnje pozicije sagledavanja

Možda bi objektivna ocena vlasti u Rusiji bila da je na delu parlamentarna dominacija Jedinstvene Rusije, sa jakim liderima i dobrom kooperacijom među njima

stvari, očigledno je bila dobro isplanirana. Prema tadašnjoj ustavnoj odredbi, u slučaju ostavke predsednika, premijer preuzima njegovu funkciju do izbora novog predsednika. U skladu s tom odredbom, Vladimir Putin je preuzeo funkciju predsednika od Borisa Jeljcina. U junu 2000. na predsedničkim izborima Vladimir Putin je izabran za predsednika u prvom krugu izbora sa 53% glasova, jedini ozbiljan protivkandidat bio mu je kandidat Komunističke partije Genadij Zjuganov (29% glasova).

Vladavina Vladimira Putina označava se kao uspešna, bar u socioekonomskom smislu, a nešto manje uspešna u demokratizaciji i liberalizaciji društva. Od prvih izbora za predsednika popularnost mu je konstantno rasla. Dosegla je takve razmere da su ga nazivali „teflon-predsednik“ (White i McAllister, 2003: 386), jer se na njega nisu „lepile“ nikakve afere, odnosno javnost ga nije smatrala odgovornim ni za jednu (Boban, 2011: 112). Putin je veoma lako ostvario i drugi mandat predsednika na izborima 2004. sa 71% glasova, što je za rezultat imalo potpunu prevlast predsednika nad oba doma parlamenta. Čečenski rat i ekstremisti predstavljali su veliki unutrašnji problem Ruske Federacije. Vladimir Putin ga je počeo rešavati tako što je predložio ukidanje izbora za čelnike vlasti u federalnim jedinicama i prebacio tu funkciju na predsednika, koji ih je imenovao. Ovu odluku su mnogi politički akteri u Rusiji, ali i međunarodnoj javnosti, ocenili kao korak unazad u demokratizaciji Rusije.

U vreme Putinovog drugog mandata na snazi je bila ustavna odredba koja je pojedincu davala mogućnost na dva *uzastopna* mandata od po četiri godine na mestu predsednika, ali nije isključivalo ponovnu kandidaturu nakon „pauze od jednog mandata“. Međutim, parlamentarni izbori su Putinovoj Jedinствenoj Rusiji doneli dvotrećinsku većinu u ruskoj Dumi, što je bilo dovoljno i za ustavne promene. Tako, na mestu predsednika 2008. dolazi Dmitrij Medvedev. Ovom „rokadom“ Vladimir Putin ide na mesto premijera Ruske Federacije i na toj poziciji ostaje u političkom životu Rusije. Mandat predsednika Dmitrija Medvedeva ostaje upamćen upravo po ustavnoj promeni kojom se mandat predsednika produžava na šest godina, a ipak ostaje odredba o „samo“ dva uzastopna mandata. Za vreme mandata Dmitrija Medvedeva olakšano je i registrovanje novih partija kako bi učestvovala na parlamentarnim izborima, kao i povratak neposrednog izbora za čelnike federalnih jedinica. Ovi potezi predstavljaju „tihu reformu“, kao odgovor na česte proteste zbog nedemokratičnosti sistema.

Kako se može nazvati takva struktura ruske vlasti? Jedan analitičar ju je ocenio kao trijumvirat, koji redom čine Vladimir Putin, zamenik premijera Igor Sečin i tek potom Dmitrij Medvedev. Drugi je Medvedeva nazvao Putinovom „prvom damom“ (Coalson, 2009). Treći pak to stanje nazivaju „tandemokracijom“ (Boban, 2011: 124). Možda bi objektivna ocena vlasti u Rusiji bila da je na delu parlamentarna dominacija Jedinствene Rusije, sa jakim liderima i dobrom kooperacijom među njima.

Predsednički izbori 2012. održavaju se u kontekstu rezultata parlamentarnih izbora 2011. i pritisaka kako iznutra, tako i spolja. Naime, i dalje dominantna Jedinствena Rusija imala je veliki pad na ovim parlamentarnim izborima (2007. 314 mesta od 450 – 69,7%; 2011. 238 mesta od 450 – 52,8%) i za „krupnije“ promene bili su im potrebni i drugi parlamentarci. Iako su preliminarni rezultati prikazivali pad ispod 50%,

ipak je konačan rezultat prikazao natpolovičnu većinu za Jedinственu Rusiju. Ovi događaji su doveli do optužbi za neregularnost izbora, niza protesta, posebno vanparlamentarnih stranaka, mitinga protiv trenutne vlasti i kontramitinga podrške premijeru i predsedniku. Informacije o masovnosti ovih događaja su različite. Primera radi, na poslednjem u nizu protesta „Zbogom političkoj zimi“ prema zvanični informacijama prisustvovalo 10.000 građana, a po izveštavanju organizatora prisustvovalo je 35.000 građana. Na drugom kraju sveta u SAD, u *The New York Timesu*, sedam dana pred izbore izlazi tekst jednog od oligarha, najmoćnijih i najbogatijih Rusa, koji služi zatvorsku kaznu u Rusiji, Mihaila Hodorovskog. Njega mnogi vide kao „političkog zatvorenika“ zbog sukoba sa Vladimirom Putinom i njegovom administracijom. On u tekstu upozorava na „pogubnu politiku“ Vladimira Putina i na sve veći „ponor demokratije“ ukoliko Putin i na ovim izborima dobije većinu glasova (Hodorovsky: 2012). Slučaj Hodorovski godinama privlači pažnju svetske javnosti i često služi kao jedan od jakih primera u kritici vladavine prava u Rusiji.

Ključni deo u analizi predsedničkih izbora jesu *nadležnosti predsednika* i institucionalni okvir, odnosno *pravila za izbor predsednika*. Kao što je rečeno, predsednik Ruske Federacije centralna figura je u političkom sistemu. Takav opis crpi iz niza propisanih nadležnosti i ovlašćenja u Ustavu Ruske Federacije: šef države, garant Ustava Ruske federacije, prava i sloboda čoveka i građanina, državne suverenosti, nezavisnosti i celovitosti, garant funkcionisanja organa državne vlasti, vrhovni zapovednik oružanih snaga, određuje pravce unutrašnje i spoljne politike, sastavlja i smenjuje vladu, ima pravo zakonodavne inicijative, zakonodavnog veta, pravo na raspisivanje referenduma, donošenje ukaza sa snagom zakona (Glava 4. čl. 80–92.). Osim ovih, predsednik poseduje i niz drugih nadležnosti i ovlašćenja.

Institucionalni okvir za izbor predsednika Ruske Federacije propisan je u Ustavu Ruske Federacije, Federalnom zakonu za izbor predsednika i Federalnom zakonu o osnovnim garancijama biračkih prava i prava na referendum građana Ruske Federacije. Ustav Ruske Federacije propisuje da predsednika na mandat od šest godina biraju građani Ruske Federacije na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog izbornog prava, tajnim glasanjem. Predsednik Ruske Federacije treba da bude građanin ne mlađi od 35 godina, stalno nastanjen u Ruskoj Federaciji ne manje od 10 godina. Isto lice ne može vršiti dužnost predsednika Ruske Federacije više od dva mandata uzastopno i postupak za izbor predsednika uređuje se federalnim zakonom (Glava 4. član 81). Za izbor predsednika Ruske Federacije koristi se većinski - dvokružni sistem apsolutne većine. Izbor predsednika Ruske Federacije sprovodi se u jednoj federalnoj izornoj jedinici koja obuhvata celu teritoriju Ruske Federacije. Glasači s prebivalištem van Ruske Federacije pripisuju se federalnoj izornoj jedinici (Federalni zakon o izboru predsednika Ruske Federacije; Glava 1, stav 4). Pobjednik izbora je kandidat koji ostvari više od polovine glasova izašlih građana na izbore s pravom glasa (50% + 1 glas); ukoliko nijedan kandidat ne uspe da ostvari ovaj rezultat, ide se u drugi krug izbora gde se glasa između dva kandidata sa najboljim rezultatom u prvom krugu, na osnovu čega se određuje pobjednik izbora, odnosno predsednik Ruske Federacije.

Jedna od najvećih kritika na račun kako predsedničkih, tako i parlamentarnih izbora, u Rusiji jeste *način kandidovanja* za izbore.

Uslovi za isticanje kandidature na predsedničkim izborima zahtevaju niz aktivnosti. Razlikuju se uslovi za samostalne kandidate, kandidate vanparlamentarnih stranaka i kandidate parlamentarnih stranaka. Samostalni kandidati moraju prvenstveno da se registruju kao grupa birača u Centralnoj izbornoj komisiji sa ne manje od 500 građana sa pravom glasa, a potom da podnese zahtev za kandidaturu sa ne manje od dva miliona potpisa građana s pravom glasa, a ne više od 2,1 milion istih, uz maksimum od 50.000 potpisa po subjektu (federalnoj jedinici) Ruske Federacije, i čekaju odobrenje zahteva nakon provere. Kandidati vanparlamentarnih stranaka moraju „samo“ ovaj drugi uslov da ispune i da čekaju odobrenje, a kandidati parlamentarnih stranaka samo podnose zahtev za odobrenje kandidature. Mora se priznati da ovakav način kandidovanja nije ni praktičan, ni dovoljno demokratski.

Za predsedničke izbore 2012. Centralna izborna komisija je odobrila zahteve pet kandidata za predsednika Ruske Federacije. Među njima su: aktuelni premijer i kandidat Jedinствene Rusije Vladimir Vladimirovič Putin, kandidat Komunističke partije Ruske Federacije Genadija Andrejevič Zjuganov, kandidat Pravedne Rusije Sergej Mihajlovič Mironov, kandidat Liberalno-demokratske partije Rusije Vladimir Volfovič Žirinovski, i samostalni kandidat Mihail Dimitrijevič Prohorov.

Vladimir Vladimirovič Putin – predsednik Jedinствene Rusije, dva puta predsednik, jednom premijer Ruske Federacije. Po obrazovanju pravnik, pre ulaska u politiku radio je u državnoj bezbednosti (KGB) (www.putin2012.ru). Uz podršku Jedinствene Rusije dobio je i podršku mnogih javnih ličnosti, a posebno se ističe podrška Patriotske Rusije, kao i kampanja Mlade garde Jedinствene Rusije pod sloganom „Ja sam za poštene izbore!“ (www.er.ru). Predizborne ankete različitih agencija za ispitivanje javnog mnjenja davale su Vladimiru Putinu rezultat 50-55%, a poslednja ispitivanja pred izbore pokazala su podršku od 59,9% (www.wciom.ru).

Genadij Andrejevič Zjuganov – kandidat KPRF-a sa veliki političkim iskustvom. Doktor filozofije kome su izbori 2012. četvrti pokušaj da postane predsednik Rusije (www.kprf.ru). Najbliži je bio 1996. kada je ušao u drugi krug izbora sa Borisom Jeljcinom. Na izborima 2012. podržala ga je organizacija Levi front, glavni organizator većine protesta u Rusiji. Poslednja predizborna anketa pokazala mu je podršku od 15,1% (www.wciom.ru).

Sergej Mihajlovič Mironov – kandidat Pravedne Rusije i deputat u Dumi. Ima najviši nivo obrazovanja iz tehničkih, ekonomskih, pravnih, filozofskih nauka i visoko obrazovanje iz državne uprave i lokalne samouprave (www.spravedlivo.ru). Jedna od osnovnih parola u izbornoj kampanji mu je bila „Mislite glavom, odlučujte srcem, birajte pravdu!“ (www.mironov.ru) Tokom cele izborne kampanje bio je jedan od najlošije rangiranih kandidata, a poslednja istraživanja davala su mu 4,3% glasova (www.wciom.ru).

Vladimir Volfovič Žirinovski – kandidat LDPR-a i doktor filozofije i prava. Predsednik Liberalno-demokratske partije Rusije od 1990. godine. Nosilac počasnog zvanja zaslužni pravnik Ruske Federacije (www.ldpr.ru). Smatra da bi njegov izbor stvorio drugačiju Rusiju – napredniju, slobodniju

i moćniju. (www.zirinovskiy2012.ru). Ankete su mu dva dana pred izbore davale podršku od 8,9% glasača (www.wciom.ru).

Mihail Dimitrijevič Prohorov – jedini samostalni kandidat. Biznismen i jedan od ruskih milijardera. Javnosti poznat kao vlasnik košarkaških klubova u Rusiji i SAD. Optuživan od mnogih opozicionih partija da je „projekat Kremlja“, međutim, to čvrsto demantuje izjavama da će napraviti političku partiju jaču od Jedinstvene Rusije. Nisu mu davane velike šanse na ovim izborima, najčešće je u ispitivanjima javnog mnjenja imao od 5% do 7,5% glasova (www.wciom.ru). Na ovim izborima mu je cilj bio da učvrsti deo biračkog tela koji očekuje kao glasače za njegovu buduću partiju.

Organizaciju, sprovođenje i monitoring izbora vrši državni organ Centralna izborna komisija Ruske Federacije. Teškoća održavanja izbora u Rusiji postoji zbog velike teritorije, vremenskih zona, rasporeda birača i tako dalje. Na izborima održanim 4. marta pravo glasa imalo je 109.947,323, uključujući i 1.794,454 glasača koji ne borave u Rusiji (www.electionsguide.org). Glasalo se na 95.000 glasačkih mesta uz veliki broj posmatrača i visok nivo organizacije. Ono što je novitet u monitoringu izbora jeste mogućnost praćenja toka glasanja na svim glasačkim mestima putem interneta. Ovaj sistem je veoma dobro funkcionisao na dan izbora i doprineo je lakšem praćenju legalnog sprovođenja glasanja iz svih zainteresovanih delova sveta. Uz Centralnu izbornu komisiju izbore je pratio veliki broj nevladinih organizacija, kao i 700 stranih posmatrača i veliki broj novinara.

Rezultati izbora pokazali su očekivanu sliku. Drugi krug izbora se neće održavati, jer je Vladimir Putin pobedio već u prvom krugu sa 63,74%. Ovo je bio iznenađujući rezultat i za njega i za njegove pristalice, jer su sve ankete u odnosu na ovaj rezultat davale manje za 5–10%. Daleko iza njega ostali su Genadij Zjuganov sa 17,19%, Mihail Prohorov sa 7,83%, Vladimir Žirinovski sa 6,23% i Sergej Mironov sa 3,85% (Centralna izborna komisija www.cikrf.ru).

Rezultati izbora za predsednika Ruske Federacije održanih 4. 3. 2012.		Izlaznost 65,3%
Kandidat	Rezultat	
1.	Vladimir Putin	63,74%
2.	Genadij Zjuganov	17,19%
3.	Mihail Prohorov	7,83%
4.	Vladimir Žirinovski	6,23%
5.	Sergej Mironov	3,85%

* Izvor: Centralna izborna komisija Ruske Federacije www.cikrf.ru

Predvidivost rezultata i uspeh Vladimira Putina nisu jednostavne kao što bi se moglo zaključiti iz statističkih pokazatelja. Naime, veoma važno je sagledati i uspeh Vladimira Putina u spornim federalnim jedinicama, odnosno republikama koje su ranijih godina bile faktor nestabilnosti u Rusiji. Izborni rezultati pokazuju da je Vladimir Putin u Dagestanu i Ingušetiji imao oko 93%, a u Čečeniji skoro 100%. Ove republike koje

se nalaze u privrednom regionu Severni Kavkaz ranije su bile uporište etničkih sukoba, ekstremista i boraca za nezavisnost. Vlada Rusije je reformama, privrednim ulaganjem i obračunom sa ekstremistima počela da pokazuje dobre rezultate u rešavanju ovog problema, tako da ovaj izborni rezultat Vladimira Putina mnogima nije iznenađenje.

Kandidat Komunističke partije Genadij Zjuganov je i ovaj put zauzeo drugo mesto sa 17,19%. Njegov rezultat pokazuje da su „komunistička strujanja“ u Rusiji i dalje sa dobrom osnovom i da će i u budućnosti Komunistička partija na političkoj sceni Rusije predstavljati jednu od alterantiva trenutnoj vlasti. Zjuganov, bez obzira na većito „drugom mesto“, ostaje glavna ličnost ruskih komunista.

Iznenađenje ovih izbora jeste Mihail Prohorov. Izborni rezultat, „autsajdera“ u predizbornim anketama, daje mu dobru osnovu za formiranje političke partije i kompeticiju na narednim izborima. Zanimljivost njegovog rezultata govori da je ostvario najviše glasova (58%) glasača koji borave u Velikoj Britaniji. Takođe, u Moskvi je ostvario skoro 20% i zauzeo drugo mesto. Ostala dva kandidata podbacila su na ovim predsedničkim izborima. Vladimir Žirinovski i LDPR sa rezultatom 6,23% moraju jače opoziciono delovati kako bi sačuvali svoj status na političkoj sceni Rusije, a Pravedna Rusija i Sergej Mironov sa 3,85% ušli su u duboku krizu i borbu za opstanak.

Centralna izborna komisija u prvim izveštajima navodi da nije bilo većih nepravilnosti, da su izbori sprovedeni po zakonu i da nema sumnje u izborne rezultate. Prema izveštajima medija, bilo je problema na nekim izbornim mestima i „egzibicionističkih“ pokušaja u ometanju sprovođenja izbora. Još ranije je zakazan protest „Za pravedne izbore“ 5. marta u Moskvi, što su neki od učesnika označili kao početak „ruskog proleća“ i rušenje „diktatora“. Glavni grad Moskva, a posebno glavne državne institucije, i na dan izbora bile su pod velikom zaštitom vojske i policije radi sprečavanja eventualnih problema.

Svetska javnost je već počela da piše i da raspravlja o Rusiji u narednih šest godina i Putinovim potezima. Sa stanovišta trenutne situacije u Rusiji i svetu teško je predviđati dalji put ove zemlje, ali je evidentno da protesti teško mogu da dovedu do „ruskog proleća“. Posebno se ovakav stav ojačava činjenicom da su protesti posle parlamentarnih izbora u decembru 2011. bili u dosta zategnutijoj situaciji i da se ipak nije desila akumulacija opozicione snage koja bi uzdrimala Vladimira Putina. Posle ovakvog rezultata, predsednik Putin je pokazao da je njegova ličnost u narodu jača nego Jedinствена Rusija.

Najava o još jednoj „rokadi“, gde bi Dmitrij Medvedev postao premijer jeste najizglednija. Takvim odnosom snaga, opet će Vladimir Putin biti centralna figura Rusije. Dalje aktivnosti na unutrašnjem i spoljnom planu verovatno će ići istim tokom. Može se pretpostaviti da će se u unutrašnjoj politici raditi na stabilnosti sistema i rešavanju nagomilanih socijanih problema, kako bi se nezadovoljstvo određenih grupacija smanjivalo. Takođe se može pretpostaviti da će Ruska Federacija u spoljnoj politici držati svoj kurs, bez većih zaokreta i da će pokušati jačanje svoje pozicije u regionu, ali i globalno.

-

Presidential elections in Russia in 2012

Abstract

President of the Russian Federation is the central figure in the political system of this country. The role of the president is very important in the transition from communism to a democratic political system and in the process of building a democratic state and society. To elections for president is given the growing importance as a test of democracy, as well as a choice for the official policy of the whole of Russia. The election results, again this time, were easily predictable, but showed some new tendencies in the political life of Russia.

Key words

Russia, president, elections, democracy

Literatura

- Boban, Davor, *Polupredsjednički sustavi Rusije i Poljske*, Zagreb, FPZ, Centar za cjeloživotno obrazovanje, 2011.
- Coalson, Robert, Medvedev marks a year in the Kremlin, but does he rule?, 2009, http://www.justicefornorthcaucasus.com/jfnc_message_boards/analysis_opinion.php?entry_id=1241721000&title=rfe%2Fr1%3A-medvedev-marks-a-year-in-the-kremlin%2C-but-does-he-rule%3F (datum pregleda : 25. 2. 2012).
- McAlister, Ian, and White, Stephen, *Comunists, Democracy and Reform in Post-Communist Russia*, *Demokratizatsiya*, Vol. 3, No. 3, 1995, str. 262-269.
- Merkel, Wolfgang, *Transformacija političkih sustava*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 201.
- Khodorkovsky, Mikhail, 26. 2. 2012, What Is at Stake in the Russian Election?, http://www.nytimes.com/2012/02/27/opinion/27iht-edkhodorkovsky27.html?_r=4&emc=eta1 (datum pregleda: 27. 2. 2012).
- Opšti podaci o izborima u Rusiji - www.electionsguide.org.
- Ustav Ruske Federacije - preuzeto sa sajta Centralne izborne komisije Ruske Federacije; <http://www.cikrf.ru/law/constitution.html> (datum pregleda: 25. 2. 2012).
- Federalni zakon o izboru predsjednika Ruske Federacije - preuzeto sa sajta Centralne izborne komisije Ruske Federacije; http://cikrf.ru/law/federal_law/zakon_19.html (datum pregleda: 25. 2. 2012).
- Zvanična internet prezentacija Centralne izborne komisije Ruske Federacije; <http://www.cikrf.ru/> (datum pregleda: 5. 3. 2012).
- Zvanična internet prezentacija Sveruskog centra za istraživanje javnog mnjenja; <http://vybory.wciom.ru/>.
- Zvanična internet prezentacija Jedinstvene Rusije; www.er.ru.
- Zvanična internet prezentacija Vladimira Putina; www.putin2012.ru.
- Zvanična internet prezentacija Komunističke partije Ruske Federacije; www.kprf.ru.
- Zvanična internet prezentacija Pravedne Rusije; www.spravedlivo.ru.
- Zvanična internet prezentacija Sergeja Mironova; www.mironov.ru.
- Zvanična internet prezentacija Liberalno-demokratske partije; www.ldpr.ru.
- Zvanična internet prezentacija Vladimira Žirinovskog; www.zirinovskiy2012.ru.
- Zvanična internet prezentacija Mihaila Prohorova; <http://mdp2012.ru/>.

UDC 341.1+341.217: 316.774

Multimedijalni servisi međunarodnih organizacija

Sažetak

Međunarodne globalne i regionalne organizacije postale su poslednjih godina kreatori sadržaja u digitalnom obliku, zahvaljujući komunikacionoj infrastrukturi koja im omogućava da prenose svoje ideje preko sopstvenih audio-vizuelnih i internet servisa. Razvoj multimedijalnih platformi omogućio je ovim organizacijama da, između ostalog, izostave tradicionalne medije kao posrednike u procesu komunikacije i na taj način direktno komuniciraju sa građanima. Autorka u tekstu analizira audio-vizuelne i internet servise najuticajnijih globalnih i regionalnih međunarodnih organizacija, pre svega Ujedinjenih nacija, Svetske trgovinske organizacije, Evropske unije i NATO-a, sa stanovišta njihovog značaja za demokratski proces i potencijalnih opasnosti koje može da izazove izostavljanje kritičke uloge medija.

Ključne reči

Međunarodne organizacije, Ujedinjene nacije, Svetska trgovinska organizacija, Evropska unija, NATO, multimedijalne platforme, audio-vizuelni sektor, demokratski proces, informisanje

* Autorka je asistentkinja i doktorantkinja na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Međunarodne organizacije „obezbeđuju fokus za globalnu politiku“ (Baylis, Smith i Owens, 2008: 341). One su važan element društvene globalizacije, koja predstavlja „kretanje ideja, informacija, predstava i ljudi“ (Keohane i Nye, 2000: 107). Sa stanovišta procesa globalizacije, međunarodne organizacije su, kao subjekti međunarodnog prava, akteri njene društvene i ekonomske dimenzije. Proces globalizacije doveo je do stvaranja sve veće međuzavisnosti ne samo u oblasti ekonomije, društva i životne sredine, već i informacija koje se proizvode i prenose globalnim informacionim mrežama. Kako smatra Džozef Naj, u središtu ekonomske i društvene globalizacije nalazi se informaciona revolucija. „Ona je omogućila transnacionalnu organizaciju rada i ekspanziju tržišta, tako predvođeci novu međunarodnu podelu rada“ (Nye Jr., 2004: 196).

Globalizacija utiče i na promenu medija. Razvoj tehnologije, pre svega emitovanje putem kablovskog i satelitskog sistema, kao i razvoj novih medija i društvenih mreža, predstavlja jedan od razloga za umnožavanje broja kanala dostupnih građanima, koji sada mogu sami da odluče šta, kada i kako žele da gledaju ili slušaju, ali i da sami kreiraju program. „Reč je o menjanju obrazaca potrošnje: od analognih na digitalne, kablovske i satelitske, od televizije na mobilne telefone, od dnevnih listova na RSS izbore, od agencija na blogere“ (Ruk, 2011: 43). Takođe, neki autori, poput Ričarda Ruka, smatraju da medijski proizvodi imaju veliki značaj u procesu globalne trgovine i da XXI vek karakteriše „nezasita tražnja za medijskim proizvodima i radi njenog zadovoljenja digitalizacija spaja različite medijske izvore i marketinške strategije“ (Ruk, 2011: 47).

U svetlu međunarodnih odnosa i njihove veze sa medijima, Kishan Rana smatra da se političarima zamera to što uglavnom slede tradiciju obraćanja domaćoj publici. „Postalo je virtuelno nemoguće praviti vesti za jednu publiku, pošto se one prelivaju ka drugim publikama“ (Rana, 2011: 86.). S obzirom na to da se, zahvaljujući tehnološkom napretku, pre svega internetu i novim medijima, komunikacija sa publikom promenila, javne diplomatije mnogih zemalja koje su članice različitih međunarodnih međudržavnih organizacija, shvatile su da je učestvovanje u globalnoj informacionoj mreži nezaobilazno u međunarodnim odnosima na početku XXI veka. Jedan od razloga je i to što je ključna reč današnjeg vremena

Proces globalizacije doveo je do stvaranja sve veće međuzavisnosti ne samo u oblasti ekonomije, društva i životne sredine, već i informacija koje se proizvode i prenose globalnim informacionim mrežama

konvergencija, zahvaljujući kojoj, prema mišljenju Tomasa Fridmana, živimo u platformi ravnog sveta. Ta platforma je „proizvod konvergencije personalnog računara (koji je omogućio svakom pojedincu da postane autor sadržaja u digitalnom obliku) s optičkim kablom (koji je svim tim pojedincima omogućio da imaju pristup sve većoj količini digitalnog sadržaja širom sveta) i porastom softvera za tok rada (što je pojedincima širom sveta omogućilo da sarađuju na istom digitalnom sadržaju odakle god on poticao, bez obzira na udaljenosti između njih)“ (Fridman, 2007: 10). Ako se osvrnemo na ono što Fridman naziva platformom ravnog sveta, prepoznajemo i da međunarodne međudržavne organizacije sve više deluju u toj platformi: one sada postaju autori sadržaja u digitalnom obliku, kome mogu da pristupe svi širom sveta, koriste ga, preoblikuju, bez obzira na udaljenost od izvora. Tako nova komunikacijska infrastruktura omogućava međunarodnim organizacijama da rade ono što je do skoro bilo ekskluzivno pravo medija: da prenose ideje, informacije i sadržaje preko sopstvenih audio-vizuelnih kanala i multimedijalnih servisa na internetu.

Međunarodne međudržavne organizacije sve više deluju u toj platformi: one sada postaju autori sadržaja u digitalnom obliku, kome mogu da pristupe svi širom sveta, koriste ga, preoblikuju, bez obzira na udaljenost od izvora

Ujedinjene nacije, kao međunarodna globalna organizacija, poseduju foto, video i radio servis sa sadržajima koji su dostupni preko interneta. Foto biblioteka UN ima preko 800.000 slika, dok UNTV (Televizija Ujedinjenih nacija) i video-servis proizvode i distribuiraju preko svetske internet mreže serijale poput emisija „XXI vek“ (kao tridesetominutni magazin) i „UN u akciji“ (serijal sa terena) i izveštaje sa dnevnih sastanaka iz sedišta u Njujorku i širom sveta. Radio-servis ove organizacije proizvodi dnevni program na arapskom, kineskom, engleskom, portugalskom, ruskom i španskom jeziku, dok se nedeljni programi emituju na kišvahili, francusko-kreolskom, hindu, urdu i indonežanskom jeziku. Uslovi pod kojima drugi mogu da koriste materijale koje multimedijalni servisi UN proizvedu jesu da, između ostalog, budu medijske organizacije, kanali ili mreže koje postoje najmanje dve godine, imaju auditorijum od minimum milion gledalaca ili slušalaca, i da pre korišćenja materijala potpišu Sporazum o razumevanju sa Ujedinjenim nacijama.^[1]

U ukupnom budžetu Svetske trgovinske organizacije (WTO) za 2011, koji je iznosio 196 miliona švajcarskih franaka, za usluge komunikacija, štampanje publikacija i aktivnosti javnog informisanja, ova međunarodna organizacija potrošila je blizu 8,5 miliona franaka, što predstavlja tek nešto više od 4% ukupnog godišnjeg budžeta.^[2] Svetska trgovinska organizacija svoj onlajn audio-vizuelni sektor emituje na Youtube kanalu, gde medijske organizacije i svi građani mogu naći najaktuelnije intervjue, reportaže i izveštaje sa sastanaka i debata o svetskoj trgovini

[1] Za poslove informisanja javnosti zadužen je generalni podsekretar Odeljenja UN za komunikacije i informisanje javnosti, a broj podsektora ovog odeljenja govore i o ogromnoj mašineriji koja svakodnevno radi na poslovima promovisanja aktivnosti i ciljeva Ujedinjenih nacija. Tako je Strateški odsek za komunikacije „zadužen za proizvodnju informacija o najvažnijim temama namenjenih globalnim medijima“ (UN, 2008: 32), dok Odsek za vesti i medije pokriva sastanke i događaje u UN, „uključujući objavljivanje saopštenja, živih prenosa, radio-programa i fotografija“ (UN, 2008: 32).

[2] Izvor: World Trade Organization, WTO Secretariat budget for 2011, http://www.wto.org/english/thewto_e/secret_e/budget11_e.htm.

i ekonomskim pitanjima. Za komercijalnu upotrebu ovog materijala neophodan je, pismenim putem, odobren pristanak Svetske trgovinske organizacije.^[3]

Transatlantska međunarodna organizacija NATO ima foto, video i tekstualni servis koji je svim građanima dostupan preko interneta. Jedan od najpopularnijih modela za promovisanje ciljeva i misije NATO-a jeste onlajn televizijski kanal Natochannel.tv, gde svi zainteresovani mogu besplatno da pogledaju najnovije izveštaje, reportaže, priloge i dokumentarne filmove o delovanju NATO-a u celom svetu. Ipak, ova organizacija ima strogo utvrđena pravila za korišćenje materijala, zato što materijal koji proizvode NATO ne sme da se prodaje, reklamira ili promovise suprotno pravilima korišćenja. Tako je ova organizacija eksplicitno odredila uslove „fer korišćenja“ njenog materijala, koje važi za medije, akademske institucije, neprofitne organizacije i najširu javnost, a proizvedeni materijal ne sme da se koristi u programima, štampanim ili onlajn tekstovima za klevetu NATO-a i zemalja članica. Dakle, materijal NATO multimedijalnog servisa je besplatan za korišćenje, a pre svega može da se koristi samo ako se onaj ko ga preuzima drži balansiranog i objektivnog izveštavanja, čija krajnja poruka može da bude kritički nastrojena prema NATO-u.^[4]

Evropska unija, kao regionalna međunarodna organizacija, ima jedan od najrazvijenijih multimedijalnih i audio-vizuelnih servisa.^[5] Informisanje najšire javnosti ove međunarodne organizacije, između ostalog, sprovodi se i putem EbS (Europe by Satellite) onlajn televizijskog infomacionog servisa koji postoji od 1995. i putem kog se obezbeđuje televizijski materijal preko satelita. Uz kombinaciju prenosa uživo, televizijskih priloga i dokumentarnih formi o evropskim vestima i politikama Evropske unije, ovaj servis sa svoja dva paralelna kanala promovise evropske vrednosti i ciljeve organizacije. On nudi sadržaj sa sastanaka, konferencija, debata, ali i intervjuje sa najvišim zvaničnicima Evropske komisije, Parlamenta, Saveta, Centralne banke. Materijal se proizvodi na 20 jezika, a uživo prenošenje dnevnih događaja iz ovih evropskih

[3] Iako, u poređenju sa drugim globalnim međunarodnim organizacijama poput Ujedinjenih nacija, Svetska trgovinska organizacija ima manje razvijen multimedijalni servis, njene zemlje članice su i te kako zainteresovane za razvoj audio-vizuelne politike. To dokazuje i činjenica da je od 2000. u okviru Opšteg sporazuma o trgovini uslugama (General Agreement on Trade in Services – GATS) u pregovore uključen i audio-vizuelni sektor. Delegacije Hongkonga, Kine, Japana, Meksika i Sjedinjenih Država objavile su, pred ministarsku konferenciju WTO-a u Hongkongu 2005, zajednički stav o pregovorima u audio-vizuelnom sektoru, zahtevajući dalju liberalizaciju sektora zbog očiglednih barijera u kvotama i potreba za ekonomskim testovima o restrikcijama vlasništva.

[4] U tom slučaju, kada se uz preuzeti materijal kritikuje neka od država članica, NATO „želi da stavi do znanja da se ograđuje od sadržaja članka, publikacije ili emitovanja koje nije izvorno poteklo od NATO“ (izvor: www.Natochannel.tv, link: For broadcasters).

[5] Iz prošlogodišnjeg budžeta EU od 141,9 milijardi evra, za sektor građanstva, slobode, bezbednosti i pravde, kojem pripadaju i usluge informisanja građana, odvojen je 1%, dakle 141.900.000 evra (Izvor: EU Commission, Financial Programming and Budget, http://ec.europa.eu/budget/figures/2011/2011_en.cfm).

Razvoj multimedijalnih platformi omogućio je različitim političkim, ekonomskim i društvenim institucijama, a između ostalog i međunarodnim globalnim i regionalnim organizacijama, da sve manje koriste tradicionalne medije za prenošenje informacija auditorijumu, da ih skoro potpuno izostave kao posrednike u komunikaciji sa publikom i uspostave sopstvene kanale putem kojih direktno komuniciraju sa građanima

institucija tipična je forma emitovanja ovog servisa. Osim ovog kanala, koji emituje materijal o najaktuelnijim događajima u Evropskoj uniji, postoje i posebni audio-vizuelni servisi institucija EU. Tako Evropska komisija ima svoj audio-vizuelni servis, koji proizvodi audio, foto, tekstualni i video materijal, dostupan preko interneta, a novinarima koji izveštavaju iz Brisela omogućeno je da, potpuno besplatno, uz prethodnu najavu, koriste televizijske i radio studije, montažne jedinice i snimateljske ekipe u zgradi Berlaymont. Istu mogućnost zainteresovanim novinarima, ali i svim građanima, nudi i audio-vizuelni servis Evropskog saveta. Otkako je novi Lisabonski sporazum usvojen decembra 2009, Evropski savet je otvorio novo poglavlje u transparentnosti svojih procedura. Samim tim otvorio je vrata i medijima i javnosti, koji se putem veb-sajta unapred obaveštavaju o svim javnim raspravama i debatama koje će se održati u Evropskom savetu. I Evropski parlament ima svoj onlajn servis namenjen proizvodnji televizijskog, radio i foto materijala, s tim što ova evropska institucija ima i poseban televizijski kanal dostupan najširoj javnosti preko interneta. EuroparlTV je veb televizija Evropskog parlamenta, koja informiše građane o aktivnostima ove institucije, a najviše o tome kako evropski parlamentarci oblikuju politički razvoj EU i donose zakone koji se direktno tiču njenih građana. Ovaj TV servis uživo prenosi parlamentarna zasedanja, ali i najraznovrsnije debatne programe i obrazovne video-materijale.^[6] Među glavnim ciljevima su, kako se to i navodi u Uređivačkoj povelji (*Editorial Charter*) ove televizije, „da se predstavi pluralizam mišljenja Evropskog parlamenta, s obzirom na odnos snaga među političkim grupama, u skladu sa neutralnom i nepristrasnom uređivačkom politikom“ (izvor: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/>) i da se televizija razvija tako da se pojača interakcija između Parlamenta i građana Evropske unije.

Međunarodne međudržavne organizacije, koje osnivaju takve servise i putem njih kreiraju i distribuiraju materijal dostupan građanima preko interneta, predstavljaju i jednu od važnih tema savremenih debata koje se vode u medijskim, institucionalnim i naučnim krugovima. Na konferenciji u Rejkjaviku u organizaciji Saveta Evrope 2009, postavljeno je i pitanje o novim komunikatorima, njihovoj ulozi i formama medija koje sami kreiraju. Dakle, sporno pitanje je da li ti novi tipovi komunikatora proizvode nove forme medija ili nove forme sadržaja slične medijima (*media-like-content*). Doktor Karol Jakubowicz smatra da televizijski kanali ili internet servisi međunarodnih organizacija, poput NATO-a i Evropske unije, dovode u pitanje ulogu medija u demokratskom društvu, s obzirom na to da su oni do sada bili „glavni akteri u ispitivanju odgovornosti političke moći s obzirom na javnu prirodu svog posla, testirajući, izazivajući i ispitujući odluke, aktivnosti i argumente vlasti“ (Jakubowicz, 2009: 19). Razvoj multimedijalnih platformi omogućio je različitim političkim, ekonomskim i društvenim institucijama, a između ostalog i međunarodnim globalnim i regionalnim organizacijama, da sve manje koriste tradicionalne medije za prenošenje informacija auditorijumu, da ih skoro potpuno izostave

[6] Na osnovu tendera koji raspisuje Parlament, dve spoljne organizacije su odgovorne za proizvodnju sadržaja i tehničke aspekte EuroparlTV. Savetodavno telo ove veb televizije čine predstavnici svih političkih grupa u Parlamentu.

kao posrednike u komunikaciji sa publikom i uspostave sopstvene kanale putem kojih direktno komuniciraju sa građanima. Na taj način se veza između zvaničnika ovih organizacija i publike ne ostvaruje samo putem medija već putem novih tehnologija, koje mnogi proučavaoci medija nazivaju „sredstvom za prenošenje slobode“ (Gocini, 2001:418). Zbog toga možemo da govorimo o novoj fazi pluralističke demokratije, ako uzmemo u obzir proizvodnju vesti koje obezbeđuju međunarodne organizacije, kao subjekti međunarodnog prava, zatim to da građani imaju slobodan pristup informacijama, ali i s obzirom na to da se demokratija „ponekad poistovećuje sa slobodom. To nisu sinonimi, osim što demokratski uređeno društvo omogućava institucionalno utemeljenje slobode“ (Orlović, 2007: 129).

U prednosti ovog načina komuniciranja s javnošću ubraja se povećanje transparentnosti tih organizacija, mogućnost dobijanja povratnih informacija od publike, razvoj demokratskog procesa, lakši i direktniji pristup donosiocima odluka. Međutim, ovim servisima upravljaju međunarodne organizacije, pa se savremene kritike ovih novih komunikatora najčešće odnose na to da upravo te organizacije imaju moć u svojim rukama da mogu da izostave kritike i „ulepšaju“ činjenice koje distribuiraju preko svojih multimedijalnih servisa. Teoretičari medija, sa ovog aspekta, vide opasnost i u slabljenju uloge medija, zbog čega bi „političkim snagama bilo suviše lako da izobličie debatu, isključe kritičke stavove i prikriju važne činjenice od publike“ (Jakubowicz, 2009: 20). Zbog toga neki autori smatraju da će upravo ovaj scenarij ubrzati evoluciju medija ka periodu „postobjektivnosti“, s obzirom na to da se nepristrasno izveštavanje sve više zamenjuje propagandom. „Pošto je tehnologija pomogla da se zamagli linija između čistog novinarskog izveštavanja i zastupanja, odigrava se prelazak ka medijima okrenutim više mišljenjima nego tradicionalnim normama nepristrasnosti i objektivnosti“ (Kalathil, 2008: 11).

Novija istraživanja, koja sprovodi organizacija Galup, daju detaljnija objašnjenja o tome koliko evropska komunikaciona politika ima uticaja, odnosno koliko dopire do građana EU. Iz izveštaja objavljenog 2010. o svesti i percepciji građana o regionalnoj politici Evropske unije, može se videti da je nešto više od trećine Evropljana (34%) čulo za evropske projekte koji se sprovode na lokalnom nivou.^[7] Drugo istraživanje pokazuje i da je sedam od deset građana EU (68%) svesno svog novog prava koje im je omogućio novi Lisabonski sporazum, a to je pravo da učestvuju u građanskim inicijativama.^[8] Izveštaj pokazuje da čak 84% građana EU u 2010. ima jasniju viziju o ulozi Evropske unije u njihovim životima, kao i to da bi bolje informisanje o programima, kandidatima i samim izborima pojačalo njihovu motivaciju da glasaju za Evropski parlament (to smatra 83% građana EU).

U prednosti ovog načina komuniciranja s javnošću ubraja se povećanje transparentnosti tih organizacija, mogućnost dobijanja povratnih informacija od publike, razvoj demokratskog procesa, lakši i direktniji pristup donosiocima odluka

[7] Istraživanje Percepcije građana o regionalnoj politici EU sprovedeno je u periodu januar-februar 2008, a obuhvatilo je 27.000 građana EU u 27 zemalja članica (Izvor: Flash Eurobarometer Series).

[8] Istraživanje Electoral rights of EU citizens organizovao je Generalni direktorat za komunikacije Evropske komisije, a sprovedeno je u martu 2010. i obuhvatilo je 27.000 građana u 27 država članica EU (Izvor: Flash EB Series #292).

Činjenica je da su međunarodne organizacije, kao subjekti međunarodnog prava, prepoznale potrebu i našle način da informisanjem u realnom vremenu, sa stanovišta diplomatije, društvene i ekonomske globalizacije, svojim zemljama članicama, ali i celom svetu, prenesu aktuelne događaje i stavove onih koji donose odluke, putem svojih multimedijalnih servisa, dostupnih svima, lakim i besplatnim za korišćenje

Na nacionalnom nivou, privatni i državni mediji zauzimaju centralno mesto u poređenju s drugim delovima društva.^[9] Posmatrano sa transnacionalnog nivoa, a pre svega sa aspekta globalnog i regionalnog karaktera međunarodnih međudržavnih organizacija i njihovih servisnih sadržaja koji se proizvode i distribuiraju putem slobodnog i besplatnog interneta, položaj medija je umnogome drugačiji. Te promene su svesni i medijski profesionalci. Evropska komisija je u januaru 2012. objavila svoje najnovije istraživanje „Novinari i društveni mreže“, sa polaznog stanovišta da društvene mreže menjaju proces komunikacije, sve više prelazeći sa informacija emitovanih putem elektronskih medija na one koji imaju interaktivni karakter. Tako je 135 televizijskih i radijskih novinara, zajedno sa svojim kolegama iz štampanih medija svih 27 država članica EU, izjavilo da podjednako koriste tradicionalne medijske kanale i društvene mreže.^[10] Ovo istraživanje je značajno i za analizu odnosa medijskih profesionalaca prema multimedijalnim servisima i društvenim mrežama koje za proizvodnju i distribuciju informacija koristi Evropska komisija. Većina novinara iz ovog istraživanja slaže se da su sadržaji multimedijalnih servisa evropskih insitucija pouzdani, u poređenju sa informacijama koje putem interneta plasiraju pojedinci ili kompanije. „Glavni razlog je u tome što se zna izvor infomacija i on se tretira kao kredibilan“ (Eurobarometar, 2012: 8). Takođe, više od polovine novinara svesno je da Evropska komisija koristi internet servise i društvene mreže i u tome vidi prednosti komunikacije takve insitucije sa najširom javnošću. Međutim, jedan broj novinara već ima uspostavljen način za prikupljanje informacija o Evropskoj komisiji preko drugih izvora, a ne njenog multimedijalnog servisa, i taj način smatra dovoljnim za izveštavanje o evropskim temama. Novinarski stavovi o efektima aktivnosti Evropske komisije putem internet servisa ogleđaju se u tome što novinari koji nisu znali da ova evropska institucija komunicira sa građanima i medijima putem društvenih mreža pripisuju nedostatak sopstvene svesti samoj Komisiji i nedovoljnim efektima njene upotrebe društvenih mreža.^[11]

Ipak, činjenica je da su međunarodne organizacije, kao subjekti međunarodnog prava, prepoznale potrebu i našle način da informisanjem u realnom vremenu, sa stanovišta diplomatije, društvene i ekonomske globalizacije, svojim zemljama članicama, ali i celom svetu, prenesu aktuelne događaje i stavove onih koji donose odluke, putem svojih multimedijalnih servisa, dostupnih svima, lakim i besplatnim za korišćenje.

[9] Kako pokazuju istraživanja Insituta „Hans Bredow“ iz 2005. (izvor: Internationales Handbuch Medien 2004-2005, <http://www.hans-redow-institut.de/english/index.html>).

[10] U tradicionalne izvore ubrajaju intervjuisanje, korišćenje interneta i međunarodnih novinskih agencija. U prednosti korišćenja društvenih mreža novinari ubrajaju brzinu pristupa, dostupnost informacija i pristup najrazličitijim izvorima, ljudima i mišljenjima, ali kao opasnost navode rizik od potencijalno neistinitih i neproverljivih informacija na webu.

[11] Ova analiza pokazuje i da novinari iz 27 država članica EU smatraju da bi Evropska komisija, kada koristi multimedijalne servise i društvene mreže, trebalo najpre da ima na umu ko je ciljna grupa kojoj se obraća, da informacije moraju da se odnose na pojedince sa kojima Komisija želi da komunicira, i da jezik komunikacije ne sme da bude ni administrativni ni tehnički, već razumljiv svima.

„Jedno je sigurno: korišćenje takve interaktivne komunikacije zahteva posvećenost publici i želju da se sagovornici slušaju, a ne samo da se zatrpavaju informacijama bez ikakve poruke“ (Rana, 2011: 204). •

Multimedia services of international organizations

Abstract

International global and regional organization have become the creators of digital content in the past several years, due to the communication infrastructure which has allowed them to distribute their ideas through their own audiovisual and internet services. The development of multimedia platforms has enabled international organizations to leave out the traditional media as mediators in the process of communication and to communicate directly with citizens. The author analyses audiovisual and internet services of the most influential global and regional international organizations, above all the United Nations, the World Trade Organization, the European Union and the NATO, from the point of their significance for the democratic process, as well as possible dangers which may be cause by leaving the critical role of the media out.

Key words

International organizations, United Nations, World Trade Organization, European Union, NATO, multimedia platforms, audiovisual sector, democratic process, informing

Literatura

- Baylis, John, Smith, Steve and Owens, Patricia, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2008.
- De Mateo, Fernando, *Negotiations on Trade Services*, Report by the Chairman to the Trade Negotiations Committee, Council for Trade Services, World Trade Organization, 2011.
- Fridman, L. Tomas, *Svet je ravan - Kratka istorija 21. veka*, Dan Graf, Beograd, 2007.
- Gai, Vladimir and contributors, *Trends in Audiovisual Markets - Regional Perspectives from the South*, Cross-Cutting Theme Project, Presse Loisirs Editions Pluri-Média, Paris, 2006.
- Gocini, Đovani, *Istorija novinarstva*, Clio, Beograd, 2001.
- Kalathil, Shanthy, *Scaling a Changing Curve: Traditional Media Development and the New Media*, Center for International Media Assistance, National Endowment for Democracy, Washington D. C., 2008.
- Keohane, Robert. O., and Nye, Joseph S. Jr., *Globalization, What's New, What's Not, and So What?*, *Foreign Policy*, Issue 118, Foreign Policy Group, Washington D. C., 2000.
- Jakubowicz, Karol, *A New Notion of Media*, Media and Information Society Division Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, 2009.
- Janssen, S., *The World Almanac and Book of Facts 2011*, Infobase Learning, 2011.
- Nye, Joseph S. Jr., *Power in the Global Information Age - From Realism to Globalization*, Routledge, London, 2004.
- Orlović, Slaviša, „Različita shvatanja slobode u savremenoj političkoj teoriji“, u: *Godišnjak 2007*, broj 1, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.

Rana, Kishan, *21st Century Diplomacy – A Practitioner’s Guide*, Continuum International Publishing Group, 2011.

Ruk, Ričard, *Evropski mediji u digitalnom dobu*, Clio, Beograd, 2011.

Rumford, Chris, *The European Union – A Political Sociology*, Blackwell Publishing United Nations, Department of Public Information (2008), *The United Nations Today*, United Nations Headquarters, New York, 2002.

Živojinović, D., „Globalizacija u međunarodnim odnosima: pojam, dimenzije, istorijat, protivrečnosti“, u: dr Dragan Đukanović, *Savremeni međunarodni izazovi – globalna i regionalna perspektiva*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.

Internet izvori

<http://www.unmultimedia.org/>, United Nations, (datum posete: 10. 12. 2011).

http://www.natochannel.tv, NATO (datum posete: 5. 12. 2011).

http://www.wto.org/english/res_e/webcas_e/webcas_e.htm, World Trade Organization (datum posete: 17. 1. 2012).

<http://ec.europa.eu/avservices/ebs/>, European Commission (datum posete: 19. 12. 2011).

<http://www.consilium.europa.eu/press?lang=en>, European Council (datum posete: 16. 1. 2012).

<http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/>, European Parliament (datum posete: 22. 1. 2012).

Journalists and Social Media, Eurobarometer Qualitative Studies, January 2012, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/journsm_en.pdf, European Commission (datum posete 10. 2. 2012).

Electoral rights of EU citizens, Analytical Report, Flash Eurobarometer, European Commission, October 2010, http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_292_en.pdf (datum posete: 10. 2. 2012).

Openness and transparency of Council proceedings, Brussels 2011, <http://www.consilium.europa.eu/media/1237859/sn02860-re01.en11-pub.pdf>, EU Council, (datum posete: 10. 12. 2011).

Internationales Handbuch Medien 2004–2005, <http://www.hans-redow-institut.de/english/index.html> (datum posete: 1. 2. 2012).

UDC 342.511(560)

32:929 Erdogan R. T.

Redžep Tajip Erdogan: portret jednog reformatora

Kada je davne 1992. predsednik Turgut Ozal (Turgut Özal) na mesto šefa turske državne bezbednosti po prvi put u njenoj istoriji postavio civila Sonmeza Koksala (Sönmez Köksal), teško da je iko mogao da predvidi konačni ishod borbe „reformatora“ sa „snagama prošlosti“. Reforme koje je početkom osamdesetih godina XX veka započeo tadašnji premijer Ozal, sa kraćim ili dužim prekidima, nastavljene su i nakon njegove smrti, 1993. godine. Uspeh na izborima Erdoganove partije i osvajanje vlasti 2002. bili su definitivno prekretnica za Tursku. Treća uzastopna pobjeda Partije pravde i razvoja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, u daljem tekstu: AKP) na prošlogodišnjim izborima, koja je koincidirala sa brojnim upozorenjima koja su turskim oružanim snagama pristizala iz Vašingtona da je vreme vojnih udara prošlo, uticala je da nekada „nedodirljivi“ turski generali podnesu ostavke i na taj način iskažu svoje nezadovoljstvo i javno demonstriraju nemoć da bilo šta promene u svoju korist.

„Porodajne muke“ i uspon „momka iz Kasimpaše“

Uspon Redžepa Tajipa Erdogana (Recep Tayyip Erdoğan) na političkoj pozornici Turske bio je, međutim, daleko od munjevitog. Život u porodici zasnovanoj na tradicionalnim muslimanskim vrednostima i pohađanje gimnazije za imame, nesumnjivo su uticali na mladog Erdogana da svoju

* Autor je magistrirao na Institutu društvenih nauka Univerziteta u Ankari.

političku karijeru započne u islamističkoj Partiji nacionalnog spasa (Millî Selamet Partisi). Zbog zamršenog političkog života u kome je glavna preokupacija sekularnih vlasti bila borba protiv „islamske pretnje“ (İrtica) i „crvene opasnosti“, a u kojima je poslednju reč imala vojska, politička karijera Erdogana bila je prekidana u nekoliko navrata. Kontroverzni vojni udar izvršen 12. septembra 1980, koji je i pored, verovatno nikada izraženijeg formalnog zaklinjanja u kemalizam, samo ubrzao i ozvaničio reislamizaciju turske države i društva, privremeno je stavio tačku na Erdoganovu političku karijeru. Po popuštanju stega koje je nametnula vojna hunta Kenana Evrena (Kenan Evren), Erdogan se sa kratkim iskustvom stečenim u privatnom sektoru, 1983, ponovo vratio u politiku. Ovoga puta, Erdogan se „obreo“ u novoosnovanoj Partiji blagostanja (Refah Partisi), naslednici zatvorene Partije nacionalnog spasa, u kojoj je brzo napredovao i već 1985. postao prvi čovek stranke za grad Istambul. Ulaznicu za visoku politiku, međutim, Erdogan je definitivno „kupio“ izborom za gradonačelnika Istambula, 27. marta 1994. godine. Uspešno realizovan „istambulski eksperiment“ doneo je Erdoganu epitet „turskog Robina Huda“, a upravljanje ovim gradom koji predstavlja ekonomski centar Turske omogućilo mu je uspostavljanje veza sa turskim krupnim kapitalom i otvorilo mu vrata ka svetu.

Iako je njegovo službovanje na mestu gradonačelnika Istambula ostalo upamćeno po rešavanju decenijama nagomilanih gradskih problema snabdevanja grada vodom, uklanjanja otpada, zagađivanja vazduha i sl., promene pokrenute vojnim udarom nisu mimoišle ni samog Erdogana. Uznemirena sve izraženijim „zastranjivanjem“ lidera Erdoganove stranke i tadašnjeg premijera Nedžmetina Erbakana (Necmetin Erbakan), vojska je u standardnoj ulozi „zakletog čuvara sekularizma“, 1997. po četvrti put, ali ovoga puta u rukavicama, intervenisala i „izdiktilala“ svoje zahteve.^[1] Partija blagostanja morala je da stavi katanac na vrata, a čovek za koga se i danas tvrdi da vuče konce u Turskoj, imam Fetulah Gulen (Fethullah Gülen), usled pokretanja sudskog procesa, morao je da napusti Tursku.^[2] Recitovanje stihova iz pesme Zije Gokalpa (Ziya Gökalp), 12. decembra 1997. u Sirtu, poslužilo je kao osnov da se Erdogan smesti iza rešetaka.^[3] Sporni stihovi „džamije su naše kasarne, minareti su naši bajoneti, vernici su naši vojnici“ možda nisu naišli na razumevanje kod turskih sekularista,

Ulaznicu za visoku politiku, međutim, Erdogan je definitivno „kupio“ izborom za gradonačelnika Istambula, 27. marta 1994. godine. Uspešno realizovan „istambulski eksperiment“ doneo je Erdoganu epitet „turskog Robina Huda“, a upravljanje ovim gradom koji predstavlja ekonomski centar Turske omogućilo mu je uspostavljanje veza sa turskim krupnim kapitalom i otvorilo mu vrata ka svetu

[1] Od svog osnivanja 1923, Turska je doživela četiri vojna udara. Prvi vojni udar, koji se odigrao 27. maja 1960, imao je za posledicu uklanjanje sa vlasti Demokratske partije, dok je njenog lidera i tadašnjeg premijera Adnana Menderesa (Adnan Menderes), ministra spoljnih poslova Fatina Ruštua Zorlua (Fatin Rüstü Zorlu), kao i ministra finansija Hasana Polatkana (Hasan Polatkan), koštao i života. Drugi vojni udar, koji se zbio 12. marta 1971, kao i treći od 12. septembra 1980, uklonili su sa vlasti premijera Sulejmana Demirela (Süleyman Demirel). Četvrti vojni udar, koji se u Turskoj još naziva i „postmoderni vojni udar“, odigrao se 28. februara 1997, primorao je premijera Nedžmetina Erbakana da side sa vlasti.

[2] Živi u Pensilvaniji (SAD).

[3] Videti: „Erdoğan’a Bölücü Suçlaması“, Milliyet (5. 9. 1998.), Internet, 27/09/11, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=Minareler%20s%C3%BCng%C3%BC%20Kubbeler%20mi%C4%9Ffer%20Camiler%20k%C4%B1%C5%9F1am%C4%B1zd%C4%B1r%20M%C3%BCminler%20asker.&isAdv=false>.

ali jesu kod američkih diplomata, koji su se postarali da tadašnjim turskim vlastima stave do znanja da je stari način rešavanja problema putem vojnih udara i hapšenja izabranih predstavnika naroda neprihvatljiv za Sjedinjene Američke Države (u daljem tekstu: SAD). Zabrinuta za sudbinu demokratskih procesa u Turskoj, Karolina Hagins (Caroline Huggins), tadašnji generalni konzul SAD u Istanbulu, posetila je zatvorenog Erdogana i time posredno uticala na vlast da se Erdogan pusti na slobodu nakon svega četiri meseca izdržane kazne.^[4] Ovaj potez Vašingtona, kao i učestale posete Erdogana i Abdulaha Gula (Abdullah Gül) SAD u godinama koje su usledile, jasan su pokazatelj uspostavljanja i kasnijeg intenziviranja odnosa ovih političara u usponu sa visokim političkim i ekonomskim krugovima u Vašingtonu. Nemogućnost da se zbog pomenutog počinjenog „krivičnog dela“ kandiduje i postane premijer, uticala je da Erdogan na izborima 2002. u prvi plan „istakne“ Abdulaha Gula. Pobjeda AKP-a promenila je, međutim, ravnotežu snaga, te je nedugo nakon uspeha na izborima, Erdoganova stranka uspela da ukloni tu zakonsku prepreku i omogući Erdoganu da se već 2003. kandiduje na dopunskim izborima.^[5] Sa mesta poslanika izborne jedinice Sirt u turskom parlamentu, Erdogan je ubrzo prešao na, za njega „čuvano“, mesto premijera.

Zahvaljujući premijeru Erdoganu i njegovom glavnom spoljnopolitičkom savetniku, koji se od maja 2009. nalazi na mestu ministra spoljnih poslova, Ahmetu Davutogluu, Turska je prešla dugačak put od zatvorene zemlje do jedne od najaktivnijih država u regionu Bliskog istoka, Severne Afrike i Balkana

Premijer Turske i nezvanični predsednik „Druge republike“

Zahvaljujući premijeru Erdoganu i njegovom glavnom spoljnopolitičkom savetniku, koji se od maja 2009. nalazi na mestu ministra spoljnih poslova, Ahmetu Davutogluu (Ahmet Davutoğlu), Turska je prešla dugačak put od zatvorene zemlje do jedne od najaktivnijih država u regionu Bliskog istoka, Severne Afrike i Balkana. Povećano interesovanje Turske za muslimanski Bliski istok, kritike na račun Izraela, islamistička prošlost premijera, jaka ekonomija, kao i arapsko poreklo njegove žene, učinili su da Turska u vrlo kratkom vremenskom periodu postane model za muslimanske države od Magreba pa do Indonezije.^[6] Erdoganova politika otvaranja prema

[4] Prilikom posete zatvorenom Erdoganu, generalni konzul gospođa Higinis izjavila je da je „suđenje izabranim liderima ozbiljan problem“ i da takvo postupanje „umanjuje poverenje u tursku demokratiju“. Videti: „Konsolostan Ziyaret“, *Milliyet* (29. 9. 1998.), Internet, 27/09/11, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/09/29>.

[5] Opširnije na ovu temu videti: Ergun Özbudun, William Hale, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010. str. 105-107.

[6] Poput nekadašnjeg premijera i predsednika Ozala, Erdogan i nekolicina njegovih bliskih partijskih saradnika, npr. Abdulah Gul i Bulent Arinç (Bülent Arınç), takođe se dovode u vezu sa tarikatom Nakšibendija. Konkretno, kada je reč o Erdoganu, smatra se on pripada konzervativnijem Ismail Aga ogranku tarikata koji je tako nazvan po džamiji u Istanbulu i koja nosi ime svog osnivača. Poznata je i nekadašnja nakolonost Erdogana „kružoku“ okupljenom oko šeiha Mehmeta Zahida Kotkua (Mehmed Zahid Kotku), lidera nakšibendi tarikata Khalidi, sa centrom u Iskender-pašinoj džamiji u Istanbulu, koji je odigrao vrlo važnu ulogu u osnivanju Partije nacionalnog poretka (Milli Nizam Partisi) i Partije nacionalnog spasa (Milli Selamet Partisi). Detaljnije u: Angel Rabasa, F. Stephen Larrabee, „The Rise of Political Islam in Turkey“ RAND, 2008, str. 13-18.

svetu, koju svakako moramo posmatrati kao nastavak Ozalovih napora iz osamdesetih i početka devedesetih godina, otvorila je Turskoj put ka novim tržištima i mogućnostima za razvoj turske ekonomije. Turski građevinari, prisutni u 48 država, uspjeli su da, uprkos svetskoj ekonomskoj krizi, u protekloj godini zabeleže dobre rezultate. Takođe, Turska poslednjih godina ne žali truda da realizuje svoju davnašnju želju i izgradi nuklearnu elektranu, a na spisku namera premijera Erdogana nalaze se i planovi za proizvodnju domaćeg automobila, projekat izgradnje prvog turskog borbenog aviona, kao i ambiciozan plan novog kanala koji će spojiti Crno sa Mramornim morem (tzv. *Suludi projekat - Çilgın Proje*). Ne obazirući se na lošije odnose između Turske i SAD u vreme predsednikovanja Džordža Buša Mlađeg (George W. Bush), Erdogan je nastojao da uz podršku SAD Istambul postane jedan od svetskih finansijskih centara. U skladu sa tim, Turska je, i pored trzavica u odnosima sa Vašingtonom, uspela da učini Istambul primamljivim za sve veće multinacionalne kompanije sa Zapada. Primetna je tendencija da svetski poznate firme (Microsoft, Coca-Cola, Pepsico, Unilever, Ceva Lojistik i Intel), zahvaljujući povoljnom geografskom položaju Istambula, stabilnosti koju pružaju ubedljive pobede AKP na izborima i svakako rastućoj ekonomskoj moći Turske, biraju upravo Istambul za centar iz koga rukovode sa desetinama manjih predstavništava koja su raspršena širom jugoistočne Evrope, Centralne Azije, Bliskog istoka, Afrike, Rusije i država bivšeg Sovjetskog Saveza.^[7] Danas, kada se Turska promenom svoje spoljne politike još više približila SAD i kada njeni zvaničnici s ushićenjem govore o „zlatnom dobu tursko-američkih odnosa“, jasno je da ona može očekivati priliv još većeg broja investitora.

Što se tiče unutrašnje politike, premijer Erdogan je bio inicijator najobimnijih reformi od vremena Turguta Ozala, te su njegove „umereno islamske“ vlade učinile mnogo više na demokratizaciji i približavanju Turske EU nego sve sekularističke vlade pre nje. Međutim, reći da su promene po pitanju smanjivanja uticaja vojske na politički život motivisane isključivo članstvom u EU, nije u potpunosti tačno. Drugim rečima, poučen iskustvima ranijih vlada koje su bile zbačene vojnim udarima, Erdogan se, gledajući na EU kao na saveznika u procesu obuzdavanja vojske i stavljanja iste pod civilnu i demokratsku kontrolu, odlučio za postepeno, ali odlučno ograničavanje njenih nadležnosti.^[8]

[7] Tako samo pomenuti Microsoft, preko svog istambulskog predstavništva, od 2000. pokriva 79 država sa Bliskog istoka i Afrike, dok od 2008. pokriva 90 država iz Evrope, Azije i Afrike. Videti: „Dünya Devleri, İstanbul’u Üs Yaptı“, *Zaman*, Internet, 19/01/11, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1081002&title=dunya-devleri-istanbulu-us-yapti>.

[8] Naime, od osnivanja republike, turska demokratija funkcioniše uz periodične korektive vojske, koja se državi i društvu nametnula kao glavni čuvar Turske i njenog sekularnog karaktera. U skladu sa ulogom koju su one same sebi namenile, turske oružane snage (*Türk Silahlı Kuvvetleri*), četiri puta su intervenisale u politički život zemlje i na taj način direktno preokrojile volju birača. Vojska je takođe uz pomoć sekularnih političara uticala na to da se Turska distancira od muslimanskog Bliskog istoka i ostalih osmanlijskih poseda, a pored ključne uloge u očuvanju sekularizma od napada iznutra i spolja, kao i uticaja na spoljnu politiku zbog straha da je Turska sa svih strana okružena neprijateljima, vojska je decenijama imala presudnu ulogu u načinu rešavanja, do skoro zvanično nespostojećeg, „kurdskog pitanja“.

Iako se u nekoliko navrata činilo da će civilno-vojni nesporazumi po peti put biti „razrešeni“ vojnim udarom, to se nije dogodilo. Za razliku od ranijih kriznih situacija koje su rezultirale vojnim udarima, ovoga puta, generalima, čija je nadležnost „oslabljena“ reformama, nije mnogo toga ostalo na raspolaganju. Naime, uzimajući u obzir upozorenja Vašingtona da nasilno rušenje vlasti ne može biti opcija, čini se da je u turskoj javnosti konačno sazrelo uverenje da vojska ipak nema mesijansku ulogu i da nije nepogrešiva. Takođe, vojska je postala svesna sopstvene nemoći da se izbori sa hapšenjima desetina oficira sprovedenih u sklopu sudskih procesa Ergenekon (Ergenekon) i Malj (Balyoz) i, shodno tome, načelnik generalštaba Işık Koşaner (Işık Koşaner), komadant kopnenih snaga Erdal Džejlanoglu (Erdal Ceylanoglu), pomorskih snaga Eşref Ugur Jigit (Eşref Uğur Yiğit) i vazduhoplovstva Hasan Aksay (Hasan Aksay) podneli su ostavke jula prošle godine.^[9] Da su u ovom civilno-vojnom odmeravanju snaga prevagu odnele civilne vlasti predvođene premijerom Erdoganom govori i prenošenje nadležnosti najvažnijeg vojnog obaveštajnog centra za elektronsko praćenje i prisluškivanje, tj. Elektronskih sistema Generalštaba (Genelkurmay Elektronik Sistemler Komutanlığı - GES) sa vojske na Nacionalnu obaveštajnu agenciju (Milli İstihbarat Teşkilatı - MİT) 1. januara ove godine.^[10]

„Dečje bolesti“ demokratije ili pokazivanje pravog lica

Odlična organizacija partije, disciplina, aktivnost ženske sekcije (kadın kolları) i partijskog podmlatka (genç kolları) stranke na terenu, praćeni odličnom medijskom kampanjom, doprineli su uspesima Erdoganove partije.^[11] Za razliku od opozicije koja AKP-u nastoji da „prišije“ imidž stranke koja želi da na mala vrata ponovo uvede šerijat i samim tim Tursku, umesto u novi milenijum, vrati u srednji vek, AKP je u svojim

[9] Videti: „Orgeneral Işık Koşaner İstifa Etti“, *Milliyet*, Internet, 29/07/11, <http://siyaset.milliyet.com.tr/orgeneral-isik-kosaner-istifa-etti/siyaset/siyasetdetay/29.07.2011/1420393/default.htm>.

[10] Centar za osnovale pedesetih godina SAD radi prisluškivanja objekata u tadašnjem Sovjetskom Savezu. I pored promene „vlasništva“, delovi ovog centra koji su zaduženi za komunikaciju sa turskim trupama u Somaliji, Avganistanu i na Kosovu i Metohiji, ostaju pod kontrolom vojske, dok je ostatak prepušten MİT-u. Preuzimanje ovog centra ima i simbolički značaj za Tajipa Erdogana. Naime, ova baza za elektronsko praćenje i prisluškivanje, koja je u turskoj javnosti takođe poznata i pod imenom „Bayrak“ („Zastava“), odigrala je važnu ulogu u vojnom udaru od 12. septembra 1980. godine. Koliki je baza imala značaj za pomenuti vojni udar, govori i činjenica da je konspirativni naziv operacije vojnog udara bio „Operacija Bayrak“ („Bayrak Harekatı“). Videti: Murat Yetkin, „MİT, Askeri Dinleme Tesisini Devraladı“, *Radikal*, Internet, 08/01/12, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar &ArticleID=1074388&Yazar=MURATYETKIN&Date=09.01.2012&CategoryID=98&Rdkref=6>.

[11] AKP je zabeležila tri uzastopne pobede na parlamentarnim izborima. Na izborima iz 2002. AKP je dobila 34,29, 2007. 46,58, a na poslednjim iz 2011, 49,95%. Ovim uspesima Erdoganove partije, svakako treba pridodati i uspešno sproveden referendum iz 2010, na kome se 57,98 % izašlih birača izjasnilo za promenu 26 članova „vojnog“ ustava iz 1982. godine.

predizbornim kampanjama izbegavala pitanja turbana, zabrane alkohola i fokusirala se na teme koje su od vitalnog značaja za običnog čoveka, kao i razvojne projekte od izuzetne važnosti za celu državu.^[12] Ipak, mora se priznati da sam Erdogan i njegova partija daju povoda ovakvim sumnjama i optužbama. Upoređivanje Ataturkovog najbližeg saradnika, prvog premijera i drugog predsednika Republike Turske, İsmet İnönü sa Hitlerom, želja da na trgu Taksim u Istanbulu sagradi džamiju, namera da maja 2006. na mesto guvernera Narodne, tj. Centralne banke postavi Adnana Bujukdeniza (Adnan Büyükdeniz), koji se tada nalazio na položaju izvršnog direktora islamske finansijske grupe Albaraka Türk, kao i sad već legendarne izjave o tramvaju, i one o demokratiji kao sredstvu a ne cilju, kojima je „obasipao“ tursku javnost devedesetih, dosta govore o razvojnom putu aktuelnog turskog premijera, ali i opravdanosti opreza kada je on u pitanju.^[13] Uz parolu „sve za Tursku“ (*Her şey Türkiye için*), premijer Erdogan je za sada uspešno savladao sve prepreke koje su mu se nalazile na putu. I više od toga. Ne samo što je uspeo da obuzda vojsku, već je situaciju u potpunosti preokrenuo u svoju korist. Uspesi u pomenutom potčinjavanju vojske demokratskoj i civilnoj vlasti ohrabрили su premijera da se „usput“ obračuna i sa svojim političkim neistomišljenicima u turskim štampanim medijima, što je izazvalo kritike Zapada, pre svega SAD.^[14] Ovde je naime reč o premijerovom sukobu sa medijskom grupom Doğan, koja preko svojih listova Hürriyet i Milliyet kritički analizira rad vlade, ali i samog premijera. Vlast se na Doğan grupu obrušila pokretanjem sudskog procesa zbog navodne utaje poreza, ali je ubrzo

Uz parolu „sve za Tursku“ (*Her şey Türkiye için*), premijer Erdogan je za sada uspešno savladao sve prepreke koje su mu se nalazile na putu

[12] Plakati iz 2011. na kojima su naznačeni ciljevi koje je AKP namerava da ispuni do 2023. poput „jedan u Aziji, jedan u Evropi, dva nova grada Istanbulu“, „tunel ispod Bosfora“, „Istanbulu treći most i treći aerodrom“, „veličanstven projekat kanala u Istanbulu“, „izvoz od 500 milijardi dolara“, „(Turska - prim. aut.) jedna od deset najvećih svetskih ekonomija“, „(Turska - prim. aut.) jedna od pet najvećih svetskih poljoprivrednih proizvođača“, „deset novih linija za brze vozove“, „stiže ratni avion i helikopter domaće proizvodnje“, „stiže automobil domaće proizvodnje“, „22 velike gradske bolnice“, „novovenčanim parovima sto hiljada opremljenih stanova“, „satelit Göktürk domaće proizvodnje u svemiru“, „Izmiru dva ogromna stadiona i sportska kompleksa“, „autoput iz Istantula za Izmir“, dobar su primer na koji način se AKP obraća biračima.

[13] Protivnici Erdogana često podsećaju na Erdoganove izjave poput „aleluja, mi smo šerijatlije“ (*Milliyet*, 24. 11. 1994), „ja sam protiv Nove godine“ (*Sabah*, 19. 12. 1994), „napravićemo Medinu od Istantula“ (*Akis Gazetesi*), „neka venčanja obavljaju samo imami“ (*Milliyet*, 9. 5. 1995), „ja sam imam Istantula“ (*Hürriyet*, 8. 1. 1995), „neka se zabrani prodaja alkohola“ (*Hürriyet*, 1. 5. 1996). Svoje kontroverzno viđenje demokratije kao sredstva, a ne cilja, koje je turskoj javnosti izrekao davne 1994, Erdogan je ponovio u martu 2011. u Izmiru. Videti: „Erdoğan İzmir’de Konuştu“, *Milliyet*, Internet, 06/03/11, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-izmir-de-konustu/siyaset/sondakika/06.03.2011/1360797/default.htm> i „Bahçeli: Erdoğan, Ortadoğu Liderlerini Örnek Alıyor“, *Radikal*, Internet, 01/02/11, http://www.zaman.com.tr/haber.do?h_abcerno=1087514&title=bahceli-erdogan-ortadoguliderlerini-ornek-aliyor.

[14] Videti: Murat Yetkin, „Erdoğan, Basın Özgürlüğü Baskısı Altında“, *Radikal*, Internet, 22/04/11, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1046127&Yazar=MURAT%20YETK%DDN&Date=22.04.2011&CategoryID=98>.

postalo jasno da se stvarni razlozi sukoba nalaze u tome što su se listovi koji su u vlasništvu pomenute medijske grupe bavili aferom „Deniz Feneri“, koja je bila vrlo neugodna za vladajuću stranku.^[15] Veoma grub nastup koji je Erdogan imao sa novinarom turskog dnevnog lista *Hürriyet* Bekirom Džoškunom (Bekir Coşkun), zbog teksta u kome se pomenuti novinar usprotivio izboru Abulaha Gula za predsednika Turske, i kritike koje su bile upućene na premijerov račun, nisu međutim zaustavile Erdogana u disciplinovanju medija.^[16] Naime, dok se marta prošle godine zahuktavala predizborna kampanja, uhapšen je novinar sekularnog dnevnog lista *Radikal* Ahmet Şik (Ahmet Şık), što je u turskoj javnosti dovedeno u vezu sa njegovom knjigom *Imamova vojska (İmam'ın Ordusu)*.^[17] Osim evidentnih uspeha na polju ekonomije, spoljne politike i demokratizovanja turskog društva, harizmatičnom premijeru Erdoganu ide na ruku i dezorijentisanost glavnih opozicionih partija u Turskoj koja se može uočiti čak i letimičnim pogledom na lik i delo rukovodioca Narodno republikanske partije (Cumhuriyet Halk Partisi) i Partije nacionalističke akcije (Milliyetçi Hareket Partisi), Kemala Kiličdaroglua (Kemal Kılıçdaroğlu) i Devleta Bahčelija (Devlet Bahçeli).^[18]

Osim evidentnih uspeha na polju ekonomije, spoljne politike i demokratizovanja turskog društva, harizmatičnom premijeru Erdoganu ide na ruku i dezorijentisanost glavnih opozicionih partija u Turskoj

Zaključak

Iako su Erdogan i Gul predvodili reformsko krilo (Yenilikçiler) nekadašnje Partije blagostanja tj. svojevrstne turske naprednjake sa jakim vezama u Vašingtonu (kako u američkoj administraciji, tako i u uticajnim jevrejskim lobi grupama) i uprkos činjenici da sebe najradije vide ne kao islamističku već konzervativnu stranku, blisku evropskim demohrišćanskim strankama, sumnje u njihove namere i dalje su prisutne u Turskoj. Ono što je međutim sigurno jeste da je Turska zahvaljujući odlučnim reformama koje od 2002. sprovodi premijer Tajip Erdogan, ali koje su takođe delo nekadašnjih „pionira demokratije“ pokojnog Adnana Menderesa (Adnan Menderes) i Turguta Ozala, postala 17 u svetu i šest ekonomija u Evropi, kao i da su turska politika i politika su prestale da budu isključiva sfera rezervisana

[15] „Doğan'ın Vergi Cezasına İptal“, *Milliyet*, Internet, 16/02/11, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/dogan-in-vergi-cezasina-iptal/ekonomi/ekonomidetay/16.02.2011/1352967/default.htm>.

[16] Osvrćući se na Džoşkunov tekst „On neće biti moj predsednik“, Erdogan je Džoşkunu poručio da slobodno može da se odrekne turskog državljanstva i napusti zemlju ukoliko ne želi da vidi Gula na mestu predsednika Turske. Videti: Bekir Coşkun, „O Benim 'Cumhurbaşkanım' Olmayacak...“, *Hürriyet*, Internet, 27/09/11, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/7087017.asp?yazarid=2&gid=61&a=348848> i Yasemin Kaptanbaş, „Bekir Coşkun'dan Erdoğan'a Yanıt...“, *Milliyet*, Internet, 27/09/11, <http://www.milliyet.com.tr/2007/08/21/son/sonsiy21.asp>.

[17] Ahmet Şik je uhapšen u trenutku kada je privodio kraju knjigu, čija je tema infiltriranje ljudi bliskih imamu Fetulahu Gulenu u tursku policiju. Zahvaljujući Şikovim kolegama, knjiga se ipak pojavila na internetu.

[18] O ovoj temi opširnije u: Aslı Aydıntaşbaş, „Derin AK Parti'de Zafer Gecesi“, *Milliyet*, Internet, 13/09/10, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1288325&AuthorID=220&b=Derin%20Ak%20Partide%20zafer%20gecesi&a=Asli%20Aydintasbas&KategoriID=4>.

za tzv. bele Turake („Beyaz Türkler“).^[19] Uzimajući u obzir sve napred rečeno, čini se da je kraj davno započetog posla koji bi se najjednostavnije mogao definisati kao proces prilagođavanja Turske novoj geopolitičkoj realnosti u svetu i zauzimanja mesta koje joj po njenom mišljenju pripada u međunarodnoj zajednici i regionu, blizu. Turska je sa premijerom Erdoganom nepovratno zakoračila u ono što se danas u Turskoj naziva period „Druge republike“.^[20] •

[19] Izraz „beli Turci“, turski je ekvivalent američkom WASP, i prvi ga je upotrebio novinar Ufuk Guldemir (Ufuk Güldemir) u svojoj knjizi *Teksas Malatja (Teksas Malatya)*. Za razliku od Guldemira i novinara dnevnog lista *Sabah*, Oraja Egina (Oray Eğin), koji „bele Turke“ definišu kao „odnarođene bogataše“, odnosno „na svetkovinama vlastodržaca rado viđene, prozapadne, kosmopolitiski orijentisane, bogate kolumniste koji zime provode u Istambulu, leta u Bodrumu“, Soner Jalčın (Soner Yalçın), u svojoj knjizi *Gospodar: Velika tajna belih Turaka (Efendi: Beyaz Türkler'in Büyük Sırrı)*, iste dovodi u vezu sa jevrejskim konvertitima poznatijim pod nazivom kripto Jevreji (dönme). S obzirom na to da je dobar deo istih do 1924. živio u Solunu, inače rodnom mestu Mustafe Kemala Ataturka i epicentru Mladoturske revolucije, nije čudo što turski islamisti samog Ataturka dovode u vezu sa kripto Jevrejima, a kemalizam i Ataturkve kulturne reforme posmatraju kao proizvod delovanja istih.

[20] Osim ovih, da ih tako nazovemo klasičnih optužbi na račun Tajipa Erdogana i njegove AKP, imamo i one mnogo „živopisnije“ koje dolaze iz ekstremno nacionalističkih i radikalno islamističkih krugova. Iako insistiranje na jevrejskom poreklu Ataturka i drugih viđenijih sekularista tzv. belih Turaka uglavnom dolazi od strane islamista, pojedini islamisti i ultranacionalisti čak i u „umereno islamskom“ Erdoganu, Bulentu Arinču i ostatku „kompanije“ vide turske kriptojevreje, te stoga u njima vide logičko objašnjenje za tesne odnose sa SAD i pre svega Izarelom. Neki poput Erguna Pojraza (Ergün Poyraz) „ozbiljnije“ su se pozabavili ovom temom koja je u formi knjiga *Tajip i Emina: Mojsijeva deca (Musa'nın Çocukları - Tayyip ve Emine)*, *Mojsijeva AKP (Musa'nın AKP'si)* i *Mojsijev Gul (Musa'nın Gülü)* prezentovana širem auditorijumu.

Literatura

- Aydıntaşbaş, Aslı, „Derin AK Parti’de Zafer Gecesi“, *Milliyet*, Internet, 13/09/10, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1288325&AuthorID=220&b=Derin%20Ak%20Partide%20zafer%20gecesi&a=Asli%20Aydintasbas&KategoriID=4>.
- „Bahçeli: Erdoğan, Ortadoğu Liderlerini Örnek Alıyor“, *Radikal*, Internet, 01/02/11, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1087514&title=bahceli-erdogan-ortadogu-liderlerini-ornek-aliyor>.
- Cameron-Moore, Simon i Butler, Daren, „The Strongest man in Turkey“, *Reuters-Special report* (August, 2011.)
- Coşkun, Bekir, „O Benim ‘Cumhurbaşkanım’ Olmayacak...“, *Hürriyet*, Internet, 27/09/11, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/7087017.asp?yazarid=2&gid=61&a=348848>.
- „Doğan’ın Vergi Cezasına İptal“, *Milliyet*, Internet, 16/02/11, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/dogan-in-vergi-cezasina-iptal/ekonomi/ekonomidetay/16.02.2011/1352967/default.htm>.
- EğİN, Oray, „Beyaz Türk Köşe Yazarlarına Mahalle Baskısı“, *Akşam*, Internet, 29/09/11, <http://aksam.medyator.com/2010/02/25/yazar/5650/aksam/yazi.html>.
- „Erdoğan İzmir’de Konuştu“, *Milliyet*, Internet, 06/03/11, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-izmir-de-konustu/siyaset/sondakika/06.03.2011/1360797/default.htm>.
- „Erdoğan’a Bölücü Suçlaması“, *Milliyet* (05.09.1998.), Internet, 27/09/11, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=Minareler%20s%C3%BCng%C3%BC%20Kubbeler%20mi%C4%9Ffer%20Camiler%20k%C4%B1%C5%9Flam%C4%B1zd%C4%B1r%20M%C3%BCminler%20asker.&isAdv=false>.
- Kaptanbaş, Yasemin, „Bekir Coşkun’dan Erdoğan’a Yanıt...“, *Milliyet*, Internet, 27/09/11, <http://www.milliyet.com.tr/2007/08/21/son/sonsiy21.asp>.
- „Konsolostan Ziyaret“, *Milliyet* (29. 9. 1998.), Internet, 27/09/11, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/09/29>.
- Migdalovitz, Carol, „AKP’s Domestic-Driven Foreign Policy“, *Turkish Policy Quarterly*, Vol.9, No.4.
- „Orgeneral Işık Koşaner İstifa Etti“, *Milliyet*, Internet, 29/07/11, <http://siyaset.milliyet.com.tr/orgeneral-isik-kosaner-istifa-etti/siyaset/siyasetdetay/29.07.2011/1420393/default.htm>.
- Özbudun, Ergun i Hale, William, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm – AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- Poyraz, Ergün, *Musa’nın AKP’si*, Gökbörü Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Poyraz, Ergün, *Musa’nın Çocukları – Tayyip ve Emine*, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Poyraz, Ergün, *Musa’nın Güllü*, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Rabasa, Angel, Larrabee, F. Stephen, „The Rise of Political Islam in Turkey“, *RAND*, 2008.
- Tanasković, Darko, *Neoosmanizam: Doktrina i spoljnopolićka praksa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Uzgel, İlhan, Duru, Bülent (ur.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix, Ankara, 2009.
- Yalçın, Soner, „Efendi: Beyaz Türkler’in Büyük Sır“, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.
- Yetkin, Murat, „Erdoğan, Basın Özgürlüğü Baskısı Altında“, *Radikal*, Internet, 22/04/11, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1046127&Yazar=MURAT%20YETKIN&DDN&Date=22.04.2011&CategoryID=98>.
- Yetkin, Murat, „MİT, Askeri Dinleme Tesisini Devraldı“, *Radikal*, Internet, 08/01/12, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1074388&Yazar=MURAT-YETKIN&Date=09.01.2012&CategoryID=98&Rdkref=6>.

Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću

Ulrich Bek, *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*

Akademsko knjiga, Novi Sad, 2011, 336 str.

Prevela na srpski jezik: Ljiljana Glišović

Knjiga *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću* nemačkog sociologa Ulriha Beka objavljena je na srpskom jeziku 2011. u izdanju Akademsko knjige iz Novog Sada. U originalu, na nemačkom jeziku, pojavila se 2007. godine. Knjiga predstavlja rezultat autorove višedecenijske potrebe da razume nesigurnost duha vremena i sledi kao nastavak njegovih čuvenih i veoma uticajnih knjiga *Rizično društvo* iz 1986. i *Svetsko rizično društvo* iz 1999. godine.

Cilj autora je da razvije kritičku teoriju svetskog rizičnog društva i ponudi svoje razumevanje potencijalnih odgovora na svetske rizike. Teorija svetskog rizičnog društva, kako se ističe u knjizi, ne pretenduje da dâ pravac, a još manje rezultat globalnih promena. Umesto toga, ona na teorijskom nivou otvara čitav niz oprečnih odgovora na globalne probleme i sukobe i čini ih centrom istraživanja. Teoriju globalnih rizika Bek razvija kroz tri perspektive: 1) perspektivu globalizacije; 2) perspektivu insceniranja; i 3) komparativnu perspektivu triju logika rizika (ekoloških, inženjerskih i terorističkih globalnih rizika).

Insceniranje stvarnosti svetskih rizika predstavlja jednu od suštinskih perspektiva kojima *Svetsko rizično društvo* prevazilazi teze iz autorove prethodne knjige *Rizičnog društva*. Rizično društvo, koje počinje u drugoj

polovini XX veka, podrazumeva razvoj novih rizika poput iskustava ekoloških kriza i smanjivanja garancija država blagostanja. Rizično društvo podrazumeva društvo u kom se živi u uslovima industrijski proizvedenih nesigurnosti i opasnosti na koje društvo nema odgovor.

S druge strane, u svetskom rizičnom društvu rizik postaje apsolutno sveprisutan. Ono nastaje krajem XX veka sa pojavom samoubilačkog terorizma, a osnovna karakteristika mu je sveprisutni strah od katastrofe koja ne može da se predvidi ni da se kontroliše. Ovde je važno ukazati na razliku između straha od katastrofe i same katastrofe. Dok katastrofa predstavlja stvarni događaj, strah od katastrofe, odnosno anticipacija katastrofe karakteriše svetske rizike. Svetski rizik predstavlja *insceniranje stvarnosti* svetskih rizika. U glavama svih ljudi postoji sveprisutni strah da je katastrofa moguća u svakom trenutku. Tako rizik postaje stvaran, „on u glavama ljudi i institucijama vlada kao anticipacija u koju se veruje, i to višestruko, prekoračujući granice nacija, regiona, religija, političkih partija, siromašnih i bogatih“ (str. 25). Ukazivanje na insceniranje rizika, na činjenicu da se insceniranjem zapravo rizici čine stvarnim, postojećim predstavlja značajan doprinos ove knjige u razumevanju savremenog društva. U proizvodnji rizika značajnu ulogu imaju vlade, svetske institucije i naročito masovni mediji. Kako ističe Bek: „nije teroristički akt taj koji razara zapadnjačke institucije slobode i demokratije, nego su to globalno insceniranje terorističkog akta i političke anticipacije, akcije i reakcije koje prate insceniranje. Ograničenja prava slobode koja se osećaju na mnogim nivoima – od sve većeg broja kamera za nadzor do imigracione kontrole – nisu samo posledica stvarnih katastrofa, na primer akata terorističkog nasilja. Ona su proizvod takvih iskustava i *njihove globalizovane anticipacije*, drugim rečima pokušaj da se na svakom mestu ovoga sveta spreči buduće pojavljivanje takvih događaja. Bin Laden i njegove mreže stiču politički značaj u svetu tek kada nastane čitav niz drugih uslova koji im pomažu da budu prisutni i odjeknu u svetskoj javnosti“ (str. 26).

Istovremeno, sveopšti strah izazvan insceniranjem rizika praćen je nemogućnošću obezbeđenja bilo kakve sigurnosti. Kada znamo da su osnovne karakteristike globalnih rizika delokalizacija, neproračunljivost i nenadoknadivost, postaje jasno da se od njih nije moguće osigurati. Uzroci i posledice globalnih rizika nisu ograničeni socijalno, niti na jedno geografsko mesto i prostor. Oni su svuda prisutni. Njihove posledice su neproračunljive. Preventivna briga posle udesa nije moguća jer je nemoguće unapred proceniti ishode. Takođe, štetni uticaji globalnih rizika ne mogu se poništiti. Oni mogu da proizvedu nepopravljive globalne štete, tako da tu ne funkcioniše koncept novčane, niti neke druge nadoknade. Sve ovo sa sobom nosi opštu nesigurnost i kraj privatnog osiguranja. Za razliku od industrijskih društava koja počivaju na konceptu državnih i privatnih ugovora o osiguranju, svetsko rizično društvo je društvo bez osiguranja. U doba nuklearnih, hemijskih, genetskih i terorističkih rizika, nema tog osiguranja koje bi moglo da garantuje sigurnost.

Bez pretenzije da dá klasifikaciju svetskih rizika, u svojoj analizi, Bek se fokusira na tri svetska rizika. To su, pored terorističkih opasnosti, još i ekološke krize i globalni finansijski rizici. Ekološke rizike čine, na jednoj strani, bogatstvom indukovana ekološka uništavanja poput rupe u ozonskom omotaču i efekta staklene bašte, a na drugoj, siromaštvom

indukovano ekološko uništavanje poput npr. krčenja kišnih šuma. Globalni ekonomski rizici omogućeni su informacionom revolucijom i finansijskim tokovima koji određuju ko dobija, a ko gubi. Pošto ne postoji svetska vlada, globalne tržišne rizike niko ne može da kontroliše. Dok se ekološki i ekonomski rizici mogu shvatiti kao sporedni efekti radikalizovane modernizacije, terorističke aktivnosti se moraju shvatiti kao intencionalne katastrofe. Za razliku od ekoloških i ekonomskih opasnosti, kod pretnji od terorizma slučaj zamenjuje namera.

Osim razlika, ekološki, ekonomski i teroristički globalni rizici, prema Beku, imaju dva zajednička ključna obeležja. Prvo, oni promovišu ili diktiraju politiku proaktivnih kontramera koje poništavaju osnovu postojećih formi i saveza međunarodne politike, iziskuju odgovarajuće redefinicije i pozivaju u akciju nove političke filozofije. I drugo, ovi rizici se ne mogu svaliti na životno okruženje kao eksterne opasnosti, već se moraju shvatiti kao posledice, činovi i nesigurnosti koje fabrikuje civilizacija.

Prema mišljenju autora, jedini odgovor na globalne finansijske rizike, promenu klime i globalni terorizam jesu kosmopolitizam i transnacionalna saradnja. Bek tvrdi da su otvorene tri mogućnosti reagovanja ako se rizik percipira kao sveprisutan: poricanje, apatija ili transformacija. „Prva je karakteristična za savremenu kulturu, druga se ispoljava u postmodernom nihilizmu, a treća čini kosmopolitski momenat svetskog rizičnog društva“ (str. 75).

Aktuelna politika rizičnog društva je nužno kosmopolitska jer društveno insceniranje i mehanika opasnosti daleko prevazilaze nacionalnu državu. „Da bi to postigle, *de facto* razvlašćene nacionalne države moraju da prevaziđu same sebe i fikciju da su autonomne, ako žele da ostvare političku korist od novog zbirnog suvereniteta u ophođenju prema nacionalnim i globalnim problemima“ (str. 66). Što su političke strukture i aktivnosti kosmopolitskije, to će uspešnije da promovišu nacionalne interese i to će veća biti težina nacionalnih struktura u globalnoj eri.

Jedna od posledica globalnih rizika prema Beku jeste i nedobrovoljna demokratizacija, davanje glasa siromašnima, marginalizovanim i manjinama koje protestima i drugim aktivnostima kroz društvene pokrete i organizacije civilnog društva postaju sve više akteri u donošenju odluka. U tom smislu je aktivnost globalnog civilnog društva izuzetno značajna.

Konačno, globalni rizici stvaraju neočekivane saveze, npr. između društvenih pokreta i korporacija i industrijskih lobija. Oni aktiviraju i povezuju aktere preko granica, koji inače ne bi želeli da imaju bilo kakve veze jedni sa drugima. U pokušaju unilateralnog suočavanja sa globalnim rizicima, Bek smatra da može doći samo do nastanka propalih država, čak i na Zapadu. On teži uspostavljanju kosmopolitskih oblika državnosti i jačanju međunarodnih insitucija u globalnom upravljanju. Uviđanje da nijedna nacija ne može sama da rešava svoje probleme i suočava se sa globalnim rizicima, i to da globalni problemi stvaraju sličnosti i saveze širom sveta predstavljaju najznačajnije doprinose ove knjige.

Jelena Lončar*

* Autorka je asistentkinja na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Beyme, 2002: 155)
- dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

Politički život

Godišnja pretplata na časopis

Godišnja pretplata na časopis *Politički život* iznosi 1.500 dinara za fizička i za pravna lica.

Za fizička lica u inostranstvu cena je 3.500 dinara, a za pravna lica u inostranstvu 4.000 dinara.

Cena pojedinačnog broja je 500 dinara.

Odeljenje pretplate
JP *Službeni glasnik*, Jovana Ristića 1,
tel.: 011/30-60-588, 30-60-359,
faks: 011/30-60-571,
e-mail: pretplata@slglasnik.com,
www.slglasnik.com

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika

Ulica i broj

JMBG

Broj pretplata

Ime i prezime (za pravna lica ime i prezime odgovornog lica)

Poštanski broj i mesto

PIB

Potpis (i pečat za pravna lica)

Broj telefona/telefaksa

E-pošta

Mesto i datum

Po prijemu pretplatnog listića dostavićemo vam predračun za plaćanje, a po primljenoj uplati i konačni račun.

